

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
DİN HİZMETLERİNDE İLETİŞİM VE TEBLİĞ ANABİLİM DALI
DİN HİZMETLERİNDE İLETİŞİM VE TEBLİĞ BİLİM DALI

AHISKALI ALİ HAYDAR EFENDİ'NİN DAVET VE
İRŞAT METOTLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Şule Filiz KUL

İstanbul
Eylül- 2025

T.C.

İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

DİN HİZMETLERİNDE İLETİŞİM VE TEBLİĞ ANABİLİM DALI

DİN HİZMETLERİNDE İLETİŞİM VE TEBLİĞ BİLİM DALI

AHISKALI ALİ HAYDAR EFENDİ'NİN DAVET VE İRŞAT
METOTLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Şule Filiz KUL

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Adem ERGÜL

İstanbul

Eylül- 2025

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ Anabilim Dalı, Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Adem ERGÜL

Üye: Doç. Dr. Üyesi Faruk KANGER

Üye: Prof. Dr. Erdoğan BAŞ

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Erhan İÇENER

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “**Ahıskalı Ali Haydar Efendi’nin Davet Ve İrşat Metotları**” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Şule Filiz KUL

ÖN SÖZ

Yaşadığı döneme damga vuran şahsiyetleri incelediğimizde genellikle zor zamanlarda ortaya çıktıklarını görürüz. Bu çalışmamızda şartların ağırlığı ve kısıtlı imkanlara rağmen azim, sabır ve kararlılıkla mücadele eden, son nefesine kadar davasını sürdüren Ahıskalı Ali Haydar Efendi'yi yakından tanımaya ve tanıtmaya çalışacağız. Ahıskalı Ali Haydar Efendi'nin davet ve irşat anlayışını tarihsel ve ilmî bağlamda ele almaya; özellikle davet ve irşatta kullandığı metotlarını sistematik bir biçimde sunmayı amaçlamaktayız. Ali Haydar Efendi'nin sohbetlerinden, talebe yetiştirme usulünden ve temsil gücünden hareketle günümüz İslam davetçilerine nasıl bir örneklik sunduğunu tespit etmeye çalışacağız.

Araştırmamdaki her aşamada bana yardımcı olan, bilgi birikim ve tecrübeleriyle çalışmama yön veren hocam Dr. Öğr. Üyesi Adem ERGÜL'e ve araştırma döneminde yaptığımız görüşmelerde bizlere tanıklıklarını, hatıralarını aktaran kıymetli hocalarıma çok teşekkür ediyorum.

Şule Filiz KUL

İstanbul-2025

ÖZET

AHISKALI ALİ HAYDAR EFENDİ’NİN DAVET VE İRŞAT METOTLARI

Şule Filiz KUL

Yüksek Lisans, Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Adem ERGÜL

Eylül, 2025-117 + xi Sayfa

Bu çalışma, Ahıskalı Ali Haydar Efendi’nin davet ve irşat metotlarını ayrıntılı biçimde incelemekte, dönemin koşullarını ve onun karşılaştığı zorlukları ele almaktadır. Araştırma, zayıflayan İslâmî hayatın yeniden ihyasına sunduğu katkılar açısından Ali Haydar Efendi’nin irşat anlayışını değerlendirme ihtiyacından doğmuştur. Osmanlı’nın son döneminde yetişmiş önemli bir din âlimi olan Ali Haydar Efendi’nin İslâmî faaliyetlerde ortaya koyduğu irşat anlayışının, günümüz dinî çalışmalarına da ışık tutacak nitelikte olduğu görülmektedir. Çalışmanın amacı, onun davet ve irşat yöntemlerini inceleyerek dönemin sosyo-politik koşullarında ortaya koyduğu mücadelenin ve İslâmî hayatın yeniden ihyasına sağladığı katkıların anlaşılması ve günümüze örneklik teşkil edebilecek yönlerinin tesbit edilmesidir. Araştırmada nitel yöntem tercih edilmiş, literatür taramasıyla Ali Haydar Efendi’nin hayatı, tasavvufi yaklaşımı, davet ve irşatta kullandığı yöntemler, karşılaştığı zorluklar analiz edilmiştir. Bulgular, Ali Haydar Efendi’nin İslâmî faaliyetlerdeki rehberlik yönünü, tasavvufi öğretilerini ve dönemin şartlarına rağmen sürdürdüğü irşat çalışmalarını ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, Ali Haydar Efendi’nin davet ve irşat anlayışı, günümüz İslâmî davet ve irşat çalışmalarında da uygulanabilecek yöntemler sunmaktadır. Onun yaklaşımı, davet ve irşatta kullandığı metotların günümüz davet ve irşat yaklaşımlarına ışık tutmasını açısından örneklik teşkil etmekte ve gelecek nesiller için yol gösterici bir değer taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ali Haydar Efendi, davet, irşat, tasavvuf, cemaat, ihyâ, İslâmî eğitim, liderlik.

ABSTRACT

INVITATION AND GUIDANCE METHODS OF AHISKALI ALI HAYDAR EFENDI

Şule Filiz KUL

Master's, Communication and Announcement in Religious Services

Thesis Advisor: Asst. Prof. Dr. Adem ERGÜL

September, 2025-117 + xi Pages

This study examines in detail the methods of Islamic invitation and religious guidance of Ali Haydar Efendi of Ahıska, addressing the conditions of his time and the challenges he faced. The research arises from the necessity of evaluating Ali Haydar Efendi's understanding of religious guidance in terms of the contributions it provided to the revival of a declining Islamic way of life. As a significant religious scholar who was trained in the late Ottoman period, Ali Haydar Efendi's understanding of religious guidance in Islamic activities is regarded as having qualities that can also shed light on contemporary religious studies. The aim of the study is to examine his methods of Islamic invitation and religious guidance, to understand the struggle he put forth under the socio-political conditions of his time, the contributions he made to the revival of Islamic life, and to identify aspects that may serve as examples for the present day. A qualitative method was adopted in the research, and through literature review, Ali Haydar Efendi's life, his Sufi approach, the methods he employed in Islamic invitation and religious guidance, and the difficulties he faced were analyzed. The findings reveal Ali Haydar Efendi's guiding role in Islamic activities, his Sufi teachings, and the religious guidance efforts he sustained despite the conditions of his era. In conclusion, Ali Haydar Efendi's conception of Islamic invitation and religious guidance presents methods that can also be applied in today's Islamic invitation and guidance efforts. His approach constitutes an exemplary model in terms of shedding light on modern approaches to Islamic invitation and religious guidance, carrying a guiding value for future generations.

Keywords: Ali Haydar Efendi, invitation, guidance, Sufism, community building, Islamic education, leadership.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	ii
ÖN SÖZ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	xi

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1.GİRİŞ	1
1.1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	2
1.1.2. Araştırmanın Sınırları.....	4
1.1.3. Araştırmanın Yöntemi.....	5
1.1.4. Literatür Değerlendirmesi.....	6
1.2.Davet ve İrşat.....	7
1.2.1. Davet ve İrşat ile İlgili Kavramlar.....	7
1.2.1.1.Davet (الدعوة)	7
1.2.1.2.İrşad (الارشاد)	9
1.2.1.3.Tebliğ (التبليغ)	10
1.2.1.4.Emr-i Bi'l-Maruf Nehy-i an'il-Münker(الامر بالمعروف والنهي عن المنكر).....	11
1.2.1.5.Hidayet (الهداية)	13

1.2.2. Davet ve İrşadın Rükünleri.....	13
1.2.2.1.Davetçi	13
1.2.2.2.Davetin Muhatabı.....	15
1.2.2.3.Davetin Konusu.....	15
1.2.3. Davet ve İrşat Metotları.....	15
1.2.3.1.Duygusal Metot	16
1.2.3.2.Aklî Metot.....	16
1.2.3.3.Hissî Metot.....	17
1.2.3.4.Hikmetle Davet	18
1.2.3.5.Sohbet ve Nasihat Yolu.....	19
1.2.3.6.Mücadele Usulü.....	19
1.2.3.7.Güzel Örnek Olma Yoluyla Davet.....	20

İKİNCİ BÖLÜM

AHISKALI ALİ HAYDAR EFENDİ’NİN HAYATI VE DÖNEMİ.....	21
2.1. Osmanlı Son Dönem Tarihi ve Sosyo-Politik Koşullar.....	21
2.1.1. Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluş Dönemi.....	21
2.1.2. Tekkelerin Kapatılması ve İslami İlimlerin Yasaklanması Dönemi.....	22
2.1.3. Yasakların Başlaması.....	22
2.1.4. Değişim Süreci ve Dînî Müesseseler Üzerindeki Etkisi.....	23
2.2. Ali Haydar Efendi’nin Çocukluğu ve Eğitimi.....	24
2.2.1. Zahirî Eğitimi.....	25
2.2.2. Manevî Eğitimi.....	26
2.3. Görev Hayatı ve Önemli Olaylar.....	28

2.3.1. Fatih Camii Müderrisliği.....	28
2.3.2. Fetvâhâne Müsevvidliği.....	28
2.3.3. İbtidâ-i Hâriç Müderrisliği.....	29
2.3.4. Sahn-ı Seman Medresesi Müderrisliği.....	29
2.3.5. Heyet-i Te'lifîye Başkanlığı.....	30
2.3.6. Huzur Dersleri Baş Muhataplığı.....	31
2.3.7. İsmet Efendi Tekkesi'nde Postnişinlik Dönemi.....	31
2.4. Ali Haydar Efendi'nin Etkileri	33
2.4.1. Kanaat Önderi Olarak Etkisi.....	35
2.4.2. Cemaat Üzerindeki Etkisi.....	36
2.4.3. Sosyal ve Siyasi Etkileri.....	37
2.4.4. Dînî ve Sosyal Çevrelerle İlişkileri.....	39
2.4.5. Kişisel Zorluklar ve Mücadeleler.....	40
2.5. Hayatının Son Dönemleri ve Vefatı... ..	43

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALİ HAYDAYDAR EFENDİ'NİN DAVET VE İRŞAD METOTLARI.....45

3.1. Eğitimci Olarak Ali Haydar Efendi.....	46
3.1.1. Eğitim Metotları ve Öğrencilere Yaklaşımı	47
3.1.2. Öğretim Programları ve Ders İçerikleri.....	47
3.1.3. Öğretmen- Öğrenci Etkileşimi.....	48

3.1.4. İslâmî Eğitim ve Öğretim Yöntemleri.....	50
3.2. Davet ve İrşat İnsanı Olarak Ali Haydar Efendi	52
3.2.1. Klasik Davet ve İrşad Yaklaşımları	52
3.2.2. Modern ve Geleneksel İrşad Yaklaşımları.....	54
3.2.3. Tasavvufî Eğitim ve Öğretileri.....	55
3.2.4. Mürşid Olarak Ali Haydar Efendi.....	57
3.2.4.1. Müritleğe Kabul.....	59
3.2.4.2. Müritlerine Uyguladığı Eğitim.....	61
3.2.4.2.1. Evrad-u Ezkar	61
3.2.4.2.2. Sohbet.....	64
3.2.4.2.3. Rabita.....	71
3.2.4.2.4. Hatm-i Hâcegân.....	73
3.2.4.2.5. Farz ve Nafilelere Teşvik.....	74
3.2.4.2.6. Hizmet.....	76
3.3. Ali Haydar Efendi'nin İrşadında Öne Çıkan Metotlar	78
3.3.1. İlme Teşvik, Marufu Emretmek ve Münkerden Alıkoymak.....	78
3.3.1.1. İlme Teşvik.....	78
3.3.1.2. Emr-i bi'l-Maruf Nehy-i Ani'l- Münker.....	82
3.3.1.2.1. Helâl-Haram Hassasiyeti.....	83
3.3.2. Temsil ve Tebliğ.....	85
3.3.2.1. Kulluk Bilinci.....	86
3.3.2.2. Sünnete Bağlılık.....	88
3.3.2.3. Hâl ile Tebliğ.....	92
3.3.2.4. İhlâs ve Takva Hassasiyeti.....	97

3.3.2.5.Edeple Yaklaşım.....	97
3.4.Ali Haydar Efendi'nin İrşadının Toplum Hayatına Etkileri.....	99
3.4.1.Toplumla Etkileşim.....	99
3.4.2.Şahsiyet Gelişimi ve Manevî Rehberlik.....	100
3.4.3.Cemaatinin Günümüze Etkileri.....	101
3.4.4.Yetiştirdiği Önde Gelen Müritleri.....	101
3.4.4.1.Osman Nuri (Nazlı) Efendi	102
3.4.4.2.Mahmut Ustaosmanoğlu.....	102
3.4.4.3.Hasan Kılıç	105
3.4.4.4.Mehmet Emin Saraç	105
3.5. Ali Haydar Efendi'nin Metotlarının Yeni Döneme Rehberliği.....	107
3.5.1. İlme ve Mezhep Sadakatine Dayalı Bir Davet Anlayışı.....	107
3.5.2. Temsil Gücünün Önemi ve Hal Diliyle Tebliğ.....	108
3.5.3. Nefs Tezkiyesi ve Kalp Tasfiyesi.....	108
SONUÇ	109
KAYNAKÇA	112
ÖZGEÇMİŞ	117

KISALTMALAR LİSTESİ

a. g. e.	: Adı geçen eser.
a. s.	: Aleyhisselam.
c.	: Cilt.
c. c.	: Celle Celâluhu
bkz.	: Bakınız.
Dan.	: Danışman.
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı.
Ed.	: Editör
Haz.	: Yayına Hazırlayan.
Hz.	: Hazreti.
k. 4s.	: Kuddise Sırruhu.
Prof.	: Profösör
r. a.	: Radıyallahu anhu
s. a. v	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem.
s.	: Sayfa.
sy.	: Sayı.
ss.	: Sayfalar arası.
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı.
v.	: Vefat Tarihi.

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Tarih boyunca zorlu dönemlerde ortaya çıkan önder şahsiyetler, sadece yaşadıkları zaman dilimi için değil, sonrasındaki nesiller için de yol gösterici olmuşlardır. Bu tez çalışması, Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecinden Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarına kadar uzanan çalkantılı dönemde dinî ve toplumsal bir misyon üstlenen Ahıskalı Ali Haydar Efendi'nin davet ve irşat metotlarını incelemektedir.

Kur'an-ı Kerim'de “Allah'a çağırın, salih amel işleyen ve ‘Ben Müslümanlardanım’ diyenden daha güzel sözlü kim vardır?”¹ ayetinde işaret edildiği üzere, insanları hakka yönlendirmek hem bireysel bir sorumluluk hem de toplumsal bir görevdir. Bu bağlamda, davet ve irşat faaliyetleri sadece sözlü tebliğden ibaret olmayıp, aynı zamanda bir yaşam tarzı, bir temsil biçimidir.

Ali Haydar Efendi, Osmanlı'nın son dönemlerinde ilmî ve tasavvufî alanlarda önemli görevler üstlenmiş, yaşadığı dönemin zorlayıcı şartlarına rağmen, İslâmî değerlerin korunması ve yaşatılması yönünde gayret göstermiştir. Onun hayatı ve mücadele süreci, klasik İslâmî öğretiler ile dönemin toplumsal değişimi arasındaki dengeyi kurma çabasını ortaya koymaktadır.

Ali Haydar Efendi ismine dair yapılan okumalar sırasında, kaynaklarda dikkat çeken bir husus şudur: Aynı zaman diliminde yaşamış olan üç farklı Ali Haydar isminin zaman zaman birbirine karıştırıldığı gözlemlenmektedir. Bunlardan ilki, Nasuhîzâde Ali Haydar olarak bilinen şahsiyettir. Bu zat, son dönem Osmanlı şairleri arasında yer almakta olup, edebî yönüyle tanınmıştır ve 1903 senesinde vefat etmiştir.²

İkinci isim, Ali Haydar Efendi, diğer bir ifadeyle “*Küçük Ali Haydar*” olarak da anılan Osmanlı fıkıh âlimidir. Mecelle'ye yazdığı *Dürrü'l-Hükkâm* adlı tanınmış şerhiyle bilinen bu âlim, hukuk alanındaki çalışmalarıyla bilinmektedir.³ Kendisi de Ahıskalı Ali

¹el- Fussilet, 41/33.

² Mehmed Tahir, *Osmanlı Şairleri*, (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333), 3/ 276.

³ Ali Haydar Efendi (Arsebük), *Dürrü'l-Hükkâm fî Şerhi Gurri'l-Ahkâm*, (İstanbul: Matbaa-i

Haydar Efendi ile aynı zaman diliminde yaşamış, Batum'dan İstanbul'a gelmiştir. Daha sonra "Arsebük" soyadını almış ve 1935 yılında vefat etmiştir⁴.

Üçüncü şahsiyet ise bu çalışmanın konusunu teşkil eden, Ahıskalı Ali Haydar (Gürbüzler) Efendi'dir. Hayatı, ilmî kimliği, tasavvufî yönü ve davet-irşat faaliyetleriyle tanınan bu zat, diğer iki isimden farklı olarak özellikle manevî önderliği ve Cumhuriyet dönemi tebliğ mücadelesi ile temayüz etmiştir.

Bu çalışma, Ahıskalı Ali Haydar Efendi'nin davet ve irşat metodolojisini anlamayı ve bu yöntemlerin günümüz din hizmetlerine nasıl ışık tutabileceğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Tezin temel motivasyonu, geçmişte yaşanan zorluklara rağmen sürdürülen dinî gayretlerin bugünün şartlarında nasıl örnek alınabileceğini analiz etmektir. Zira günümüzde de toplumsal yapıda dinî değerlerin etkisini yitirmeye başladığı bir süreç yaşanmakta, geleneksel yöntemlerin yeniden yorumlanmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu bağlamda, Ahıskalı Ali Haydar Efendi'nin kullandığı metotların hem tarihî hem de güncel açıdan incelenmesi, din hizmetleri alanında çalışanlar için faydalı bir model sunabilir.

1.1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın temel amacı, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecine tanıklık eden ve etkisini uzun yıllar sürdüren, önemli bir manevi önder olan Ahıskalı Ali Haydar Efendi'nin davet ve irşat anlayışını tespit etmek, kullandığı metotları sistematik bir biçimde analiz etmek ve bu yöntemlerin günümüz din hizmetlerine yönelik olası katkılarını ortaya koymaktır.

Kendisine "*Dört Mezhep Müftüsü*" denmesi, onun dört Sünnî mezhep konusunda sahip olduğu ilmî yetkinliği, derinliğini ve mezhepler arası denge gözetken ilmî yaklaşımını ortaya koyar. Üç Osmanlı padişahı döneminde görev yapmış, huzur derslerinin baş muhatabı olmuş, aynı zamanda tasavvuf yolunda da kemâle ermiş bir mürşid-i kâmilidir. Ali Haydar Efendi, zâhiri ilim ile bâtınî terbiyeyi mezc ederek kalplere tesir eden bir

Âmire, 1328).

⁴ Mehmet Akif, Aydın, "Ali Haydar Efendi (Arsebük)" *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları,1998), 2/477.

irşat metodu geliştirmiştir. Bu özelliğiyle, dönemin siyasi ve toplumsal baskılarına rağmen ilim ve irşat faaliyetlerini sürdürebilmiştir. Araştırma, onun bu faaliyetleri yürütürken benimsediği yaklaşımın, metotlarının ve söyleminin detaylandırılması açısından önem arz etmektedir.

Ayrıca bu çalışma günümüzde din hizmetlerinde görev alan kişi ve kurumlara yol gösterecek model bir örnek sunmayı hedeflemektedir. Nitekim modern toplumlarda dinî iletişimin dili, yöntemi ve hedef kitlesi çeşitlenmiş; bu durum geleneksel yöntemlerin yeniden ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda, Ali Haydar Efendi'nin irşat metotlarının analiz edilmesi, bugünün önder şahsiyetleri için hem teorik hem de pratik bir değer taşımaktadır.

Toplumların dinî ve kültürel devrim dönemlerinde yaşanan kırılma anlarında, dinî önderler ve âlimlerin üstlendikleri sorumluluklar hayati bir değer taşımaktadır. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş safhasında ortaya çıkan siyasal, toplumsal ve ideolojik çöküşler, dinî yapıların varlıklarını ve rollerini muhafaza ile müdafaa etmeye zorlamıştır. Bu süreçte geleneksel dinî kurumların ilga edilmesi, medreselerin kapatılması ve tarikat faaliyetlerinin yasaklanması Müslüman toplum üzerinde derin yaralar açmıştır. Halk, yüzyıllardır bağlı bulunduğu İslâmî düzenden koparılmış; inanç hayatı ağır baskılar ve büyük bir buhranla karşı karşıya bırakılmıştır.

İşte tam da bu dönemde Ahıskalı Ali Haydar Efendi, önemli bir dinî şahsiyet olarak öne çıkmıştır. Onun tasavvufî eğitimi, ilmî birikimi ve halkla kurduğu güçlü irtibat, devletin sert rejim değişikliği sürecinde dinî değerlerin korunmasına önemli ölçüde katkı sağlamıştır.

Bununla beraber, Ali Haydar Efendi'nin dinî rehberlik faaliyetleri, dönemin siyasal baskı ortamı içerisinde nasıl sürdürülebilmiş, hangi metotlarla halkı etkilemiş, nasıl bir irşat stratejisi geliştirmiş olduğu araştırılması gereken önemli bir problem konusu olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışmanın temel problemi, "Ahıskalı Ali Haydar Efendi'nin davet ve irşat anlayışı, dönemin şartlarına nasıl uyarlanmış ve ne tür yöntemlerle hayata geçirilmiştir?" sorusu etrafında şekillenmektedir. Bu çalışmada Ahıskalı Ali Haydar Efendi'nin davet ve irşat faaliyetlerini hangi metotlarla yürüttüğu ve bu metotların dönemin sosyal, siyasî ve dinî yapısı içerisinde nasıl bir anlam kazandığı sorusuna yanıt aranacaktır.

Bu temel problem çerçevesinde Şu aŐađıdaki sorulara cevap aranacaktır:

1. Ali Haydar Efendi'nin davet ve irşat anlayışı hangi esaslara dayanmaktadır?
2. IrŐat ve davet faaliyetlerinde kullandığı metotlar nelerdir ve bu metotlar hangi kaynaklardan beslenmektedir?
3. Tasavvufi geleneğin onun tebliğ yaklaŐımındaki yeri nedir?
4. Cumhuriyet döneminde uygulanan dinî baskı politikalarına rağmen dinî faaliyetlerini nasıl sürdürebilmiŐtir?
5. Onun yaklaşımının günümüz dinî rehberlik anlayışına katkı sağlayabilecek yönleri nelerdir?

Bu problemler doğrultusunda yapılacak analizler, Ali Haydar Efendi'nin, döneminin toplumsal ihtiyaçlarına cevap veren irŐadını nasıl ortaya koyduğunu incelemeyi amaçlamaktadır.

Bu araştırma aŐađıdaki varsayımlar temelinde ŐekillendirilmiŐtir:

1. Ahıskalı Ali Haydar Efendi'nin davet ve irşat yonemleri, klasik İŐlm kaynaklara ve tasavvuf geleneğine dayalı olup döneminin ihtiyaçlarına göre Şekillenmiştir.
2. Onun kullandığı metotlar, yalnızca bireysel rehberlikten ibaret değildir; aynı zamanda bir toplumsal bilinç inşasına hizmet etmiştir.
3. Dinî hayatı baskı altına alan uygulamalara rağmen, Ali Haydar Efendi, dinî rehberlik faaliyetlerini sürdürebilecek bilgi ve stratejiye sahip bir dinî liderdir.
4. Günümüzde din hizmetlerinde karşılaşılan iletişim ve temsil sorunları, onun irşat anlayışı ıŐıđında yeniden yorumlanabilir.
5. Ahıskalı Ali Haydar Efendi'nin davet anlayışı, günümüz din görevlileri için model alınabilecek uygulanabilir yonemler içermektedir.

1.1.2. Araştırmanın Sınırları

Bu araştırma, Ahıskalı Ali Haydar Efendi'nin davet ve irşat faaliyetlerini konu edinmekle birlikte, belirli sınırlar çerçevesinde yrtlmŐtir. Araştırmanın temel sınırları Şu Şekilde sıralanabilir:

1. Zaman Sınırlılığı: Çalışma, Ali Haydar Efendi'nin özellikle Osmanlı'nın son zamanları ve Cumhuriyet'in kuruluş dönemindeki faaliyetleriyle sınırlıdır. Çocukluk dönemi, eğitim ve görev hayatı yalnızca genel hatlarıyla ele alınmıştır.

2. Kaynak Sınırlılığı: Ali Haydar Efendi hakkında doğrudan yazılmış birincil kaynaklar oldukça sınırlıdır. Bu nedenle çalışma, çoğunlukla ikincil kaynaklar ve hatıratlar üzerinden yürütülmüştür.

3. Yöntemsel Sınırlılık: Araştırma nitel bir yöntemle ele alınmış olup, konu ile ilgili yazılmış tez, makale, dergi yazıları, kitaplar incelenmiş, yakınları ve talebeleriyle yapılmış röportajlardan yararlanılmıştır. Alan araştırması ya da mülakat gibi teknikler kullanılmamıştır. Bu durum, sonuçların yoruma dayalı olmasını beraberinde getirmiştir.

Bu sınırlılıklar göz önünde bulundurularak, elde edilen bulguların bağlamsal ve tarihsel bir çerçevede değerlendirilmesi hedeflenmiştir.

1.1.3. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma, nitel araştırma yöntemi çerçevesinde kurgulanmış olup, tarihsel ve doküman analizine dayalı olarak yürütülmüştür. Çalışmanın temel amacı, Ahıskalı Ali Haydar Efendi'nin davet ve irşat faaliyetlerini anlamak ve kullandığı metotları ortaya koymak olduğundan, veri toplama ve değerlendirme süreçlerinde betimleyici yöntem esas alınmıştır.

Araştırma kapsamında;

Tarihsel yöntem ile Ali Haydar Efendi'nin yaşadığı dönemin sosyal, siyasal ve dinî arka planı analiz edilecektir,

- Doküman incelemesi ile onun hakkında yazılmış eserler, hatıralar, biyografik metinler ve akademik çalışmalar incelenecektir,

- Yorumlayıcı analiz tekniği kullanılarak elde edilen veriler bağlamsal bir bütünlük içinde değerlendirilecektir.

Araştırmada verilerin geçerliliğini artırmak amacıyla farklı kaynaklar karşılaştırmalı olarak ele alınmış; kaynak çeşitliliği sağlanarak tarihî olaylar ve anlatımlar birbiriyle desteklenmiştir.

Yöntem bölümü bu yönüyle, elde edilen bilgilerin objektifliğini ve bilimsel güvenilirliğini artırma amacını taşımaktadır.

Bu tez, giriş ve sonuç bölümleri hariç olmak üzere toplam iki ana bölümden oluşmaktadır. Her bölüm, araştırmanın amaç ve problemleri doğrultusunda yapılandırılmış, Ali Haydar Efendi'nin davet ve irşat yöntemlerinin sistematik bir biçimde incelenmesine olanak sağlayacak şekilde kurgulanmıştır.

Giriş bölümünde, araştırmanın konusu, amacı, önemi, problemi, varsayımları, sınırlılıkları ve yöntemi açıklanmış; çalışmanın kuramsal ve metodolojik çerçevesi sunulmuştur. Devamında davet ve irşat kavramlarının teorik temellerine değinilmiştir. İslam düşüncesinde tebliğ, davet ve irşadın anlamı, tarihsel gelişimi ve ilgili kavramlar bağlamında değerlendirmelere yer verilmiştir.

İkinci bölümde, Ahıskalı Ali Haydar Efendi'nin biyografisi, ilmî kişiliği ve manevî yönü ele alınmıştır. Bu bölüm, onun şahsiyetini tanımak ve faaliyetlerini değerlendirmek açısından bir arka plan sunmaktadır.

Üçüncü bölümde, Ali Haydar Efendi'nin davet ve irşat metotları ayrıntılı şekilde incelenmiştir. Bu kısımda, kullandığı yöntemlerin içerikleri, kaynakları, uygulama biçimleri ve dönemin koşullarıyla ilişkisi analiz edilmiştir.

Sonuç bölümünde, elde edilen bulgular özetlenmiş; çalışmanın genel değerlendirmesi yapılmış ve ileri araştırmalar için öneriler sunulmuştur.

1.1.4. Literatür Değerlendirmesi

Ahıskalı Ali Haydar Efendi hakkında kaleme alınan müstakil çalışmalar sınırlı olmakla birlikte, çeşitli eserlerde kendisine doğrudan ya da dolaylı olarak yer verilmiştir. Bu alandaki en kapsamlı ve sistematik çalışma, Kadir Dal tarafından hazırlanan *Ahıskalı Ali Haydar Efendi'nin Hayatı ve Tasavvufi Görüşleri* adlı yüksek lisans tezidir (Ankara Üniversitesi, 2023). Söz konusu tez, Ali Haydar Efendi'nin ilmî geçmişini, tasavvufî anlayışını hem biyografik hem de kavramsal temelde ele alan bir çalışmadır.

Konuyla ilgili en erken tarihli yazılı kaynak ise 1951 yılında kaleme alınmış olan Ebül'lulâ Mardin'in *Huzur Dersleri* adlı eseridir. Ali Haydar Efendi'yi ilmî ve manevî yönüyle ele alan biyografik eserler arasında, İhsan Şenocak'ın *İki Devrin Ulu Hocası Ali Haydar Efendi* adlı kitabı dikkat çeker. Aynı şekilde, halifesi Mahmut Ustaosmanoğlu tarafından kaleme alınan *Efendi Babam Ali Haydar Efendi Buyurur Ki* isimli eser mürid-mürşid ilişkisi bağlamında şahsiyetini yansıtan menkıbevi anlatımlara yer verir.

TDV İslâm Ansiklopedisi'nde Cemal Bayak tarafından yazılan “Haydar Efendi, Ahıskalı” maddesi, güvenilir ve akademik kaynaklara dayalı kısa fakat özlü bir biyografi sunmaktadır. Yine Son Devrin Osmanlı Uleması: İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvali adlı kaynakta da Ali Haydar Efendi'ye dair biyografik notlar yer almaktadır.

Son yıllarda yayımlanan özgün eserlerden biri de Yunus Emre Aydın'ın *Heybetli Bir Osmanlı Allâmesi Ali Haydar Efendi Hazretleri* adlı kitabıdır. Henüz yalnızca birinci bölümü yayımlanmış olmakla birlikte sözlü anlatımlarla zenginleştirilmiş kapsamlı bir çalışmadır.

Tasavvufî çevrelerde yazılmış eserler arasında Mustafa Necati Bursalı'nın *İstanbul ve Anadolu Evliyaları*, Yener Dönmez'in *Son Devrin Kutup Yıldızları*, Vehbi Vakkasoğlu'nun *Maneviyat Dünyamızda İz Bırakanlar* ve Tarık Velioglu'nun *Osmanlı'nın Manevi Sultanları* adlı çalışmaları yer alır. Bu eserlerde menkıbeler, gönül ehlinin halleri ve tasavvufî yönelimler çerçevesinde Ali Haydar Efendi'ye yer verilmiştir.

Tasavvufî geleneği sürdüren müellifler arasında, Havva Özkan'ın *Efendi Hazretleri ile Anılarım* (2019), Fatma Temir'in *Silsile-i Aliyye Gönül Dostları* ve Mustafa Özşimşekler'in *Altın Silsile* adlı eserleri, Ali Haydar Efendi'den ve onun halifesi Mahmut Efendi'den söz etmektedir. Bu eserlerde, tasavvufî terbiyenin günlük hayattaki yansımaları aktarılmıştır. Yahya Kutluoğlu'nun *Yolumuzu Aydınlatanlar* ve Ahmet Yaşar Ocak'ın *Cumhuriyet Döneminde Tasavvuf ve Tarikatlar* adlı makalelerinde, Ali Haydar Efendi ile ilgili bölümler bulunmaktadır.

1.2. Davet ve İrşat

1.2.1. Davet ve İrşat ile İlgili Kavramlar

İslam dininde tebliğ, davet ve irşat kavramları birbirini tamamlayan fakat içerik ve yöntem bakımından farklılıklar taşıyan temel kavramlardır. Bu başlık altında “davet”, “irşat”, “tebliğ”, “emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker” ile “hidayet” kavramları açıklanacaktır.

1.2.2. Dâvet (الدعوة)

“Davet”, sözlükte çağırma, seslenmek, bir kimseyi bir şeye yönlendirmek anlamına gelir. Terim olarak ise İslâm'a çağırma, hakkı tebliğ etme ve insanları Allah'a kulluğa

yönlendirme eylemidir.⁵ Kur'an-ı Kerîm'de bu anlamda birden fazla ayet-i kerime yer almakta; özellikle Peygamberlerin gönderiliş amacıyla doğrudan ilişkilendirilmektedir. Nitekim Kur'an'da şöyle buyrulmaktadır:

*(Resûlüm!) De ki: İşte bu, benim yolumdur. Ben ve bana uyanlar, basiret üzere Allah'a davet ederiz...*⁶

Bu âyet, davetin basiret (ilim ve hikmet) üzere yapılması gerektiğini vurgulamakla birlikte, davetin temelini yalnızca söz değil, temsil ve bilinç esasına dayandırır.

İslâm tarihinde davet, yalnızca Peygamberlerin değil, onların yolundan giden alimlerin, müşidlerin ve salih kulların da bir görevi olarak görülmüştür. Bu sebeple “davetçi” hitap eden, örnek olan, yaşayan ve yaşatan kişidir. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in “Sizden biri, bir kötülük gördüğünde eliyle değiştirsin; gücü yetmezse diliyle, ona da gücü yetmezse kalbiyle buğzetsin. Bu da imanun en zayıf derecesidir”⁷ buyruğu da aktif ve çok yönlü bir davet sorumluluğunu hatırlatmaktadır.

İslâm daveti, yalnızca vaaz vermekten veya faziletli davranışları tavsiye etmekten ibaret bir faaliyet değildir. Aksine bu davet, daha ilk günden itibaren hem ilme hem de amele dayanan köklü ve sistemli bir çağrıdır. Bu sebeple, böylesine yüce bir davetin gerçekleştirilmesinde kullanılacak yöntemlerin ve üslubun da aynı ölçüde güçlü ve hikmetli olması gerekmektedir.

Zira bu davet sözle, fiille, temsil ile ve sünnet-i seniyye çerçevesinde yürütülen bir mücadeledir. Bu yol, Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.v.) ve ondan önce gönderilmiş bütün resullerin ve onların izinden basiret ve hidayetle gidenlerin yoludur.

İslâm'ın insanlığa sunduğu bu çağrı, bireysel maneviyatı ve toplum düzenini esas alan kapsamlı bir ilkeler bütünüdür. Bu ilkeler, insanın davranışlarını, hak ve sorumluluklarını tayin etmekte ve ona dünya ve ahiret saadetini kazandıracak bir hayat nizamı sunmaktadır.

Bu nedenle davet, insanları faziletli yaşamaya çağırarak, onları sapkınlıktan, günaha

⁵ Mustafa Çağrı, “Da’vet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/16-19.

⁶ el-Yûsuf, 12/108.

⁷ Müslim, İmân, 78.

sürükleyen eğilimlerden ve ahlâkî çözülmekten korumak için yapılan şefkatli ve uyarıcı bir tebliğdir. Bu çağrı, bâtıldan hakka, karanlıktan nura, gafletten hakikate uzanan bir yolculuğun başlangıcıdır.⁸

İslâmî daveti ifade ederken sıkça kullanılan bir terim de “irşat”tır. İrşat daha çok doğru yolu gösterme ve yolunu bulma eylemini ifade ederken, davet daha çok dinî inanç ve uygulamalara yönlendirme anlamında kullanılır.

1.2.3. İrşat (الارشاد)

İrşat”, Arapça “رشد - reşed” kökünden türetilmiş bir kavram olup doğruya yönlendirme, hakikate rehberlik etme, olgunlaştırma anlamlarını taşır.⁹ Kavramsal olarak “irşat”, bilmeyene bilgi verme, yolunu şaşıranı doğruya yönlendirme ve bireyin ruhî, ahlâkî olgunluğa ulaşmasına katkı sunma sürecidir. İrşat, muhatabın anlama düzeyine uygun bir şekilde kalben ikna edilmesi, ruhen olgunlaştırılması ve Müslümanları dini görevlerini hakkı ile yerine getirmeye çağırmaktır.

İrşat faaliyetleri, muhatabın inanç ve yaşantı durumuna göre farklı kademelerden oluşmaktadır.

İnançsızların, yani ateist ve dinsizlerin Allah ve din hakkındaki düşüncelerini yumuşatarak iman etmelerine zemin hazırlamak.

Gayrimüslimlerin İslâm’a yönelmelerine vesile olmak.

Bid‘at ve dalâlet ehlinin, Kur’an ve Sünnet çizgisine dönmelerini sağlamak.

Amel ve ibadetten uzak Müslümanları, dini yaşayışa yönlendirmek.¹⁰

Tasavvuf literatüründe irşat, mürşidin müridi eğitmesiyle sınırlı bir faaliyet değil, aynı zamanda mürşid-i kâmilin tüm ümmete karşı taşıdığı rahmet, rehberlik ve sorumluluk duygusunun somut bir yansımasıdır. İmam Rabbânî Hazretleri, irşadın ancak Allah’tan

⁸ Muhammed Ebu’l-Feth el-Beyânûnî, *Davet İlmi (giriş)*, çev. Murat Kaya (Ensar Neşriyat, İstanbul,2021), 26.

⁹ Bekir Topaloğlu, “İrşad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 22/454.

¹⁰ Hasan Kâmil Yılmaz, *Tebliğ, Davet ve İrşat ile İlgili Kavramsal Çerçeve*, Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ (İstanbul: Ensar Neşriyat),20.

alınan bir “feyz-i ilâhî” ile mümkün olduğunu vurgular.

İrşat, Müslüman fertler arasında mânevî dayanışma ve sorumluluk bilincini canlı tutan en etkili faaliyetlerden biridir. Bu görev ümmetin ortak değerlerinin korunması ve yaygınlaştırılması için de vazgeçilmezdir.

Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadisinde, toplum fertlerini aynı gemide yolculuk eden kimselere benzetir. Gemi iki katlıdır; alt katta bulunanlar su almak için geminin tabanını delmek istediklerinde, üst kattakiler buna müdahale etmezse gemi batacak ve herkes helâk olacaktır. Ancak onlara engel olunursa hem gemi hem yolcular kurtulacaktır.¹¹

Bu benzetme, irşadın toplumsal felaketleri önleyen hayatî bir sorumluluk olduğunu gösterir. Dolayısıyla her mümin, toplumda yanlışlara müdahale etme ve insanları hakka davet etme yükümlülüğünü taşır. Sessiz kalmak, sadece yanlışla rıza göstermek değil; aynı zamanda o yanlışla ortak olmak anlamına da gelebilir.

1.2.4. Tebliğ (التبليغ)

“Tebliğ”, sözlükte ulaştırmak, bildirmek demektir. İstilahta ise peygamberin Cebrail aracılığıyla Allah’tan aldığı vahiyleri insanlara iletme ve bildirme görevine¹² denir. Kur’an-ı Kerim’de Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)’in en temel görevi olarak tanımlanır: “*Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et.*”¹³ mealindeki ayeti buna işaret eder. Tebliğ, hakikatin muhataba ulaştırılması, yani ilahî mesajın açık bir şekilde duyurulması anlamına gelir. Bu yönüyle tebliğ, İslâm davetinin ilk ve temel adımını oluşturur; irşat faaliyetinin ise başlangıç noktasıdır. Tebliğ, genellikle sözle ifade edilen nasihatlerle, yazılı metinlerle veya doğrudan yapılan çağrılarla gerçekleştirilir.

Peygamberlerde bulunması gereken temel vasıflardan biri de bu görevi ifade eden “tebliğ” niteliğidir.¹⁴ Nübüvvetle gönderilen her peygamberin, Rabbinden aldığı vahiy hiçbir tahrife uğratmadan, gizlemeden ve eksiltmeden ümmetine ulaştırması zorunludur.

¹¹ Buhârî, “Şeriket”, 6, “Şehâdât”, 30.

¹² İsmail Karagöz, “Tebliğ”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, (Ankara: Diyanet Yayınları, 2010), 639.

¹³ Mâide, 5/67

¹⁴ Yılmaz, “Tebliğ, Davet ve İrşad ile İlgili Kavramsal Çerçeve”, *Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ*, ed. Hasan Kâmil Yılmaz-Faruk Kanger (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021), 14.

Zira bu, onların taşıdığı risalet görevinin aslı bir gereğidir.

Tebliğ vazifesinin ne kadar hayati olduğu, bizzat Hz. Peygamber'in söz ve fiillerinde açıkça görülmektedir. Nitekim Hayber Gazvesi sırasında Hz. Ali (r.a.) kumandan olarak tayin edildiğinde, o günkü şartlarda savaşın zorunlu olduğunu düşünen sahâbîlerin aksine, Allah Resûlü (s.a.v.) öncelikle tebliği esas almıştır. Hz. Ali'ye şöyle buyurmuştur:

Onlara yavaşça yaklaş. Önce İslâm'a davet et ve görevlerini anlat. Allah'a yemin ederim ki, senin aracılığınla bir kişinin hidayete ermesi, kırmızı develere (en değerli ganimete) sahip olmaktan daha hayırlıdır.¹⁵

Bu rivayet, İslam'da tebliğin yerini ve önemini açıkça ortaya koyar. Davetçi, muhatabını doğrudan mücadeleye değil, önce hakikate çağırmalı; bu çağırışı hikmetle, merhametle ve doğru usulle gerçekleştirmelidir. Zira asıl gaye, insanları hakka ulaştırmak, gönülleri kazanmaktır.

1.2.5. Emr-i bi'l- Maruf Nehy-i ani'l-Münker (الامر بالمعروف والنهي عن المنكر)

İyiliği yaymak ve kötülükten uzaklaştırmak anlamına gelen emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker ilkesi, İslam toplumunun hem bireysel hem de toplumsal yapısında önemli bir görev ve sorumluluk olarak görülür.¹⁶ Bu kavram, Kur'an-ı Kerim'de defalarca zikredilmiş ve müminlerin nitelikleri arasında sayılmıştır.

Emr (emretmek), teşvik etmek ve yönlendirmek anlamına gelirken; ma'rûf, şer'an ve aklen iyi olduğu kabul edilen her türlü söz ve davranışı ifade eder. Nehy (men etmek), engellemek ve vazgeçirmek anlamına gelirken; münker, dinen ve aklen çirkin sayılan, ahlâken kötü olan her türlü davranışı kapsar. Bu bağlamda emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker, İslam'ın bireyi sadece kendi haline bırakmadığını, toplum içinde sorumluluk yüklediğini gösteren temel ilkelerden biridir.

Kur'an-ı Kerim'de, "İçinizden hayra davet eden, iyiliği emredip kötülükten men eden

¹⁵ Buhârî, "Cihâd", 143; Müslim, "Fezâ'ilü's-Sahâbe, 34".

¹⁶ Çağrıcı, "Emir bi'l-Maruf Nehiy ani'l-Münker", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/138.

*bir topluluk bulunsun*¹⁷ mealindeki ayet-i kerime bu görevin toplumun ihyası için farz olduğu ve bu görevi yapacak kişilerin bulunması gerektiğini belirtir bu sorumluluğun ümmete ait olduğunu açıkça belirtmiştir. “*Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah’a inanırsınız*”¹⁸ mealindeki ayetinde, ümmetin hayırlı oluşu, doğrudan bu iki görevi yerine getirmesine bağlanmıştır. Benzer şekilde başka bir ayette, “*Mü’min erkekler ve mü’min kadınlar birbirlerinin velileridir; iyiliği emreder, kötülükten men eder...*”¹⁹ buyurularak, bu sorumluluğun cinsiyet, yaş ya da statü fark etmeksizin tüm müminleri kapsadığı bildirilmiştir.

Resûlullah (s.a.v.) da bu ilkeyi hayatın merkezine yerleştirmiştir. Meşhur bir hadis-i şerifte şöyle buyurur: “*Sizden kim bir kötülük görürse eliyle düzeltsin; buna gücü yetmezse diliyle, buna da gücü yetmezse kalbiyle buğz etsin. Bu ise imanın en zayıf derecesidir.*”²⁰ Bu rivayet, iyiliği yayma ve kötülüğü engellemenin imanla doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda, müminin gücüne göre sorumluluk alması gerektiğini de vurgular. Bu görev sadece âlimlere veya idarecilere değil, her seviyede inanan bireylere yöneliktir.

İslam âlimleri, emr-i bi’l-ma’rûf ve nehy-i ani’l-münker sorumluluğunu, dinin korunması ve ahlâkî yozlaşmanın önlenmesi açısından elzem görmüşlerdir. İmam Gazâlî bu görevi "dinin temel direklerinden biri" olarak nitelendirmiş ve ihmal edilmesi durumunda toplumun fesada uğrayacağını ifade etmiştir. Onun ifadesiyle bu görev, ümmetin diriliğini koruyan bir iç denetim mekanizmasıdır.

İyiliği emretmek ve kötülüğü engellemek, yalnızca bireysel ahlâkın değil; aynı zamanda toplumsal huzurun ve adaletin temininde de hayati rol oynar. Zira kötülüğün normalleşmesi, zamanla toplumun çöküşüne yol açar. Bu sebeple İslam, sosyal sorumluluğu imanî bir yükümlülük olarak telakki eder. Bu sorumluluğun ihmal edilmesi halinde, sadece günah işleyen değil; buna rıza gösteren, sessiz kalan, tepki göstermeyen de mesuliyet taşımaktadır.

¹⁷ Al-i İmran, 3/104.

¹⁸ Al-i İmran, 3/110.

¹⁹ et-Tevbe, 9/71.

²⁰ Müslim, İman, 78.

Sonuç olarak emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker, İslâm'ın ıslah edici ve koruyucu yönünü temsil eden temel bir kavramdır. Hem ferdî hem de içtimaî yapının sağlıklı bir şekilde işlemesi, bu ilkenin ihyasıyla mümkündür. Bu ilkeye uygun bir bilinç ve uygulama, ümmetin hayırla anılan bir toplum olmasının vazgeçilmez şartıdır.

1.2.6. Hidayet (الهداية)

Hidayet, doğru yola iletmek anlamında olup, hakikate ulaştıracak doğru yolu gösterme ve kılavuzluk etmeyi ifade eder.²¹ Istilahta ise dünya ve ahiret mutluluğunu sağlayacak yolu gösterme, amelî ve imânî manada muhatabını doğru yola iletmek manasındadır.

Kur'an'da çok sayıda ayette Allah Teâlâ'nın kullarını hidayete erdirdiği zikredilir: *Şüphesiz sen sevdiğini hidayete erdiremezsin. Ancak Allah dilediğine hidayet verir.*²² Bu âyet, hidayet neticede, Allah'ın takdiri olduğunu, kulun yalnızca davet ve irşatla sorumlu bulunduğunu belirtir.

1.3. Davet ve İrşadın Rükünleri

Davet ve irşat, sözle yapılan bir çağrı olmanın ötesinde; içeriği, yöntemi ve muhatabı ile çok boyutlu bir iletişim sürecidir. Bu sürecin sağlıklı işlemesi, bazı temel unsurların bir arada bulunmasına bağlıdır. İslâmî literatürde bu temel unsurlar “davet ve irşadın rükünleri” olarak anılmıştır. Bu başlık altında, davetçinin kimliği, muhatabın özellikleri ve çağrının içeriği üzerinde durulacaktır.

1.3.1. Davetçi

Davetçi, İslam'ı tebliğ eden, onu öğreten ve onu tatbik etmek için gayret eden kimsedir.²³ Davetin temel unsurlarından olan davetçi, İslam'ı sadece anlatan değil; onu yaşayan, temsil eden ve hayata aktarmak için çaba gösteren kişidir. Kur'an-ı Kerim'de “*Ey Peygamber! Biz seni bir şahit, bir müjdeleyici, bir uyarıcı, Allah'a izniyle çağıran bir davetçi ve nurlandırıcı bir kandil olarak gönderdik.*”²⁴ buyurulmaktadır. Tebliğ, öğretim ve uygulama sorumluluğunu üstlenmiş olan bu kişi hem mesajın değeri

²¹ Yusuf Şevki, Yavuz, “Hidayet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/473.

²² el- Kasas, 28/56.

²³ el- Beyanuni, *Davet İlmi (giriş)*, 44.

²⁴ el-Ahzab, 33/ 45-46.

hem de görevinin sorumluluğu bakımından yüce bir makamı temsil eder. Ancak bu ulvî vazifeyi hakkıyla yerine getirebilmek için davetçinin birtakım ilmî, ahlâkî ve manevî niteliklere sahip olması elzemdir.

Her şeyden önce, davetçi insanları çağırdığı hakikate derin bir imanla bağlı olmalıdır. Yalnızca dil ile değil, kalbiyle ve fiiliyle de bu inancı taşımalıdır. Zira kalpte yer etmeyen bir davetin, muhatap nezdinde karşılık bulması mümkün değildir. Aynı şekilde, davet ettiği hakikatin sahibi olan Allah Teâlâ ile sağlam bir bağ kurmalı; O'na olan yakınlığını ibadet ve zikirle artırmalıdır. Davetçinin niyeti, yalnızca Allah rızasını kazanmak olmalı, gösteriş, menfaat, beğenilme arzusu gibi nefsî marazlar bu niyeti gölgelememelidir.

Davetçi, insanları çağırdığı hakikati iyi tanımalı, onu derinlemesine öğrenmeli ve bu konuda basiret sahibi olmalıdır. Zira bilmediği ya da kavrayamadığı bir konuda başkalarına rehberlik etmeye kalkışan kişi hem kendini hem muhatabını şaşırtır. İlmîni amelle tamamlamalıdır; zira ilmiyle amel etmeyen kişinin sözü etkili olmaz. Nitekim *“Sözleriyle amel etmeyen âlim, kandilsiz lamba gibidir”*²⁵ denmiştir.

Ayrıca davetçi, yaşadığı zamanı, muhataplarını ve toplumun ihtiyaçlarını iyi analiz edebilecek bir şuur seviyesine sahip olmalıdır. Hangi konunun hangi ortamda, nasıl anlatılması gerektiğini bilmeli; her kalbe açılan kapının anahtarını hikmetle seçebilmelidir. Kur'an-ı Kerim'de buyurulduğu gibi, *"Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et."*²⁶ Hikmetli davranış hem sözde hem üslupta hem de zamanlamada isabetli olmayı gerektirir.

Davetçinin kişiliği, taşıdığı mesajın tesirini doğrudan etkiler. Bu sebeple güzel ahlâk sahibi olması, merhametli, sabırlı ve anlayışlı bir tavır sergilemesi gerekir. Müslümanlara karşı hüsn-i zan beslemeli, kusur aramak yerine örten olmayı tercih etmelidir. İnsanlarla iç içe olacağı zamanları iyi belirlemeli, gerektiğinde toplumdan uzak kalmayı da bilmelidir. Muhataplarının seviyelerini, anlayış yapılarını gözetmeli, herkesle bulunduğu konuma göre muamele etmelidir.

Ayrıca davet faaliyeti bir cemaat işidir. Diğer davetçilerle istişare ve iş birliği içinde olmalı, tecrübe paylaşımını önemsemelidir. Bu nitelikleri kazanabilmesi için, İslam'ın

²⁵ İbn-i Kâni, *Mucem, Camiu's-Sağır*, 761.

²⁶en- Nahl, 16/125.

ahkâmını, edebini ve temel ilkelerini öğrenmeye gayret etmeli; Kur'an'a ve sünnete sımsıkı sarılmalı, ilmiyle âmil, hâl ve kâl ehli hocalarla, müşitlerle beraber bulunmalıdır.

Bu vasıflarla donanmış bir davetçi hem sözünün hem hâlinin muhatap üzerinde iz bırakacağı, davetin de meyve vereceği bir zemin inşa etmiş olur.²⁷

1.3.2. Davetin Muhatabı

Davetin ikinci rüknü muhataptır Davetin kendisine yöneltildiği kimsedir. Kur'an-ı Kerîm'de Peygamber Efendimiz (s.a.v.), sadece inananlara değil, müşriklere, Yahudilere, Hristiyanlara, hatta münafıklara bile hitap etmiştir. Bu durum, davetin evrensel boyutuna işaret eder. Ancak her muhatabın anlama düzeyi, kültürel birikimi ve zihinsel eğilimi farklıdır. Bu nedenle davet, muhatabın durumuna göre şekillenmelidir.

1.3.3. Davetin Konusu

Davetin konusu insanların kendisine çağırıldığı İslam'dır Davetin muhtevası, İslam'ın esaslarını içermelidir. Tevhid, risâlet, ahiret inancı, ibadetler, güzel ahlak ve toplumsal sorumluluklar bu çağırının merkezindedir.²⁸ Peygamber Efendimiz (s.a.v.), Muaz b. Cebel'i Yemen'e İslam'ı tebliğ etmesi için gönderirken ona şöyle buyurmuştur:

*Onları önce Allah'tan başka ilâh olmadığına ve benim O'nun Rasûlü olduğuma davet et. Bunu kabul ederlerse, Allah'ın kendilerine günde beş vakit namazı farz kıldığını bildir.*²⁹

1.4. Davet ve İrşat Metotları

“Metot” kelimesi Fransızca kökenli bir terim olup, dilimizde genellikle belirli bir amacı gerçekleştirmek için takip edilen usul, planlı fikir yolu veya sistem anlamında kullanılmaktadır.³⁰ Davet metotları da bu bağlamda, İslam'a davet sürecinde izlenen belirli usul ve yaklaşımları ifade eder. Bu metotlar, rastgele ve gelişigüzel değil; ilim,

²⁷ el- Beyanuni, *Davet İlmi (giriş)*, 141-151.

²⁸ el- Beyanuni, *Davet İlmi (giriş)*, 40.

²⁹ Buhârî, *Zekât*, 63.

³⁰ Niyazi, Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi, Kavramlar, İlkeler, Teknikler*, Nobel Yayıncılık (Ankara: 2018),12.

hikmet ve basiret temelinde şekillenen bilinçli tercihlerdir.

*Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle davet et. Onlarla en güzel şekilde mücadele et.*³¹
Bu ayetten yola çıkılarak davette üç temel metodun kullanıldığı görülmektedir: hikmet, güzel öğüt ve en güzel mücadele.

İslâmî davet metotları hem ilâhî (rabbânî) yönüyle, hem de beşerî uygulamalarla şekillenen bir yapıya sahiptir. Vahye dayanması yönüyle ilâhî, peygamberler ve davetçiler eliyle icra edilmesi yönüyle ise insanî bir boyut taşır. Bu yönüyle davet, yalnızca teorik bir anlatım değil; birey ve toplum bazında bir inşa sürecidir. Bireysel hedefler açısından bakıldığında, namaz, oruç gibi ibadetlerin ruhunu taşır; toplumsal hedefler açısından ise, Müslüman bir cemiyetin inşasını amaçlar. Davetçi, davet sürecinde istikrarlı ve kararlı bir yol takip etmeli, gaye ve yöntemlerinde net olmalı; en önemlisi, yaptığı davetin Allah rızası için olduğunu unutmamalı ve bu bilinçle hareket etmelidir.

Davet metotları, farklı muhataplara uygunluk arz eden çeşitli yaklaşımları içermektedir. Bu yaklaşımlar üç temel başlıkta toplanabilir:

1.4.1. Duygusal Metot

Duygusal metot, muhatabın gönlüne hitap ederek kalbî bir yöneliş sağlamayı hedefler. Bu metot, özellikle Kur'an'ın müjdeleyici (beşîr) ve uyarıcı (nezîr) ayetleriyle şekillenmiştir. Sevgi, merhamet, umut ve korku gibi insani duygular üzerinden muhataba ulaşılır.

Bu yöntem, insanın vicdanına, şefkat duygusuna ve duygusal yönüne hitap eder. İnsanlara Allah'ın lütfettiği nimetleri hatırlatmak, cennetle müjdelemek, cehennemle uyarmak, sevgi ve merhamet göstermek, tesirli kıssalar aktarmak gibi uygulamalar bu metot içinde yer alır. Bu yaklaşım özellikle kadın, çocuk, yaşlı, hasta, yoksul, evlat ve akrabalar için etkili bir davet yoludur. Bu metotta üslubun yumuşaklığına ve sözlerin gönül alıcılığına dikkat etmek gerekir; zira insanın kalbî yönü, birçok durumda aklî yönünden daha etkilidir.

1.4.2. Akli Metot

Aklî metot, delil, mantık ve istidlal (akıl yürütme) yoluyla muhatabı ikna etmeyi

³¹ en-Nahl, 16/125.

amaçlar. Kur'an'ın özellikle müşriklerle, Yahudi ve Hristiyanlarla yaptığı diyaloglarda bu yöntemin örnekleri görülür. Bu yaklaşım, akıl ve düşünmeye hitap eden, delil ve mantık temelli bir davet biçimidir. Akıl yürütme, mantıklı örnekler, açık veya kinayeli misaller, karşılıklı diyalog ve münazara gibi yollarla muhatabın zihinsel yapısına ulaşmayı hedefler. Özellikle aklî melekeleri güçlü olan, sorgulayıcı düşünen veya şüphelerden etkilenen kişilere yönelik bir metottur. Kur'an'daki “*Hiç akletmez misiniz?*”³² gibi ifadeler bu metodu destekleyen yaklaşımlardır.³³

1.4.3. Hissi Metot

Bu metot, gözlem, deneyim ve algı gibi duyuşal unsurlara dayanır. Uygulamalı eğitim, örnek davranışlarla öğretim, duyuşlarla somutlaştırma gibi yöntemler içerir. “*Sen onlara sırf Allah'ın rahmeti sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı yürekli olsaydın, etrafından dağılıp gitmişlerdi.*”³⁴ mealindeki ayet-i kerime bu metodu destekler mahiyettedir. Peygamberlerin mucizeleri, örnek şahsiyetlerin hâliyle tebliği, göz önünde yaşanan uygulamalar bu yöntemin parçasıdır. Bu metot, abdest gibi uygulamalı ibadetlerin öğretiminde ve delil isteyen kimselere karşı oldukça etkilidir. Zira bu insanlar, gözle görülebilen, elle tutulabilen şeylere daha hızlı ikna olurlar.

Bu yöntemin bazı dikkat çekici yönleri şunlardır:

Duyularla kavranabilir olması sebebiyle tesiri hızlıdır.

Somut örnekler sayesinde kalpte daha derin iz bırakır.

Evensel bir yön taşır; çünkü tüm insanlar duyuşlarla algılamada ortaktır.

Ancak etkili kullanım için deneyim ve yeterli ilmî donanım gerekir.³⁵

Tüm bu metotlar uygulanırken dikkat edilmesi gereken bazı genel ilkeler de vardır. Her şeyden önce davetçi, şer'î ölçülere sıkı sıkıya bağlı kalmalı; tebliğ sürecini kademe kademe, muhatabın seviyesine göre ilerletmeli; süreklilik ve istikrar ilkesinden sapmamalıdır. Çünkü İslâmî davet, sadece bir çağrı değil; ilim, öğretim ve uygulamayla

³² el-Bakara, 2/44.

³³ el- Beyanuni, *Davet İlmi (giriş)*, 49.

³⁴ Âl-i İmran, 3/159.

³⁵ el- Beyanuni, *Davet İlmi (giriş)*, 184-194.

canlı kalan bir süreçtir. Bu süreçte davetçinin sürekli bir gelişim içinde olması, kendini yenilemesi ve istikametten ayrılmaması gerekir.

İslâm daveti, sadece belirli kimselere ait bir görev değil, ümmetin tüm fertlerini kapsayan ilahî bir sorumluluktur. Davetin içerik ve niyet ile beraber bir yöntem meselesi olduğu Kur'ân-ı Kerîm'de açıkça ortaya konmuştur Kur'ân-ı Kerîm'de davetin usûlü, özlü bir şekilde “hikmetle, güzel öğüt ve en güzel mücadele tarzıyla” yapılması şeklinde belirtilmiştir.³⁶ Bu yaklaşım, davetin yöntemine dair temel çerçeveyi sunar. İslâm'ın toplumsal yönünü vurgulayan bir başka ayette ise şöyle buyrulur: “*İçinizden hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten sakındıran bir topluluk bulunsun.*”³⁷ Bu ayet, İslâmî davetin kolektif bir görev olduğunu ortaya koyar.

İslâm'da, Hristiyanlıkta olduğu gibi dinin yayılmasından yalnızca ruhban sınıfının sorumlu olduğu bir yapı bulunmaz. Her Müslüman, gücü ve imkânı ölçüsünde tebliğ ve irşatla yükümlüdür. Bu nedenle, tarihin her döneminde İslâm'ı anlatma, yaşatma ve yayma konusunda bireysel ve toplu çabalar gözlemlenmiştir. Tebliğ ve irşat yolunda hizmet etmiş olan müçtehitler, müceddidler ve mürşitler, bu alanda ümmete yön veren öncüler olmuşlardır.

Kur'an'da zikredilen davet yöntemleri arasında “hikmet, güzel öğüt ve en güzel mücadele” temel başlıkları öne çıkmaktadır. Bu başlıklar altında farklı psikolojik, sosyal yönlere hitap eden usuller mevcuttur.

Davetin üç temel yöntemini olan hikmet, güzel öğüt (vaaz) ve mücadeleye ek olarak, Hz. Peygamber'in sünnetinde sıkça görülen örneklik (üsve-i hasene) ilkesi de davetin etkili yöntemlerinden biri olmuştur.

1.4.4. Hikmetle Davet

Hükm mastarından türeyen “hikmet” kelimesi köken olarak yargıda bulunmak, engellemek, alıkoymak gibi anlamlara gelir.³⁸ Sözde ve fiilde isabet etmek, doğru ve güzel işlere yönelmek³⁹, doğru sözün, doğru zamanda, doğru kişiye, uygun bir tarzda söylenmesi demektir. Yani hikmet, bilginin tecrübeyle yoğrulmuş, edep ve ahlâkla

³⁶ en-Nahl,16/125.

³⁷ Âl-i İmran,3/104.

³⁸ İlhan Kutluer, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998)17/518.

³⁹ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul:2021) 2/916.

şekillenmiş hâlidir. Hikmet, kısa sözle çok anlam ifade etme, yerli yerinde konuşma ve davranma kabiliyetidir.. Allah Teâlâ'nın isimlerinden biri “el-Hakîm”dir ve Peygamber Efendimiz 'in (s.a.v.) kalbi de hikmetle doldurulmuştur. Hikmet, kişiye verilmiş en hayırlı nimetlerden biridir.⁴⁰ Hikmetle davet eden kimse, muhatabın hâlini, yaşını, anlayış seviyesini ve içinde bulunduğu durumu dikkate alır. Yerine ve zamanına uygun davranış sergiler; dostlukta hüsn-i zan, düşmanlıkta ise temkinli bir yaklaşımı tercih eder.

1.4.5. Sohbet ve Nasihat Yolu

Kur'ân'ın “güzel öğüt” olarak tanımladığı bu yöntem, açık, latif, gönül okşayıcı sözler söylemeyi, insanları yumuşak üslupla hakikate yönlendirmeyi içerir. Teşvik ve uyarılarla, sevap-ceza hatırlatmalarıyla, etkileyici konuşmalarla kalplere nüfuz etmeyi hedefler. Bu yöntemde vaaz, örnek olaylar, geçmiş ümmetlerden alınan ibretlik kıssalar kullanılır. Peygamber Efendimiz 'in “*Din nasihattir*”⁴¹ buyruğu, bu yöntemin ne kadar temelli olduğunu gösterir. Kur'an'da geçen “mev'iza hasene” yani “güzel öğüt”, vaazın yumuşak, kuşatıcı ve yapıcı bir dil ile yapılmasını emreder. Bu yöntem, duygusal ve ahlâkî dönüşümü hedefler. Rabbimizin de bu yöntemi kullanmaya dair açık emri vardır.⁴²

1.4.6. Mücadele Usulü

Görüşlerin ortaya konulması ve hakikatin delillerle ispatı amacıyla yapılan tartışmalardır. Kur'an, mücadele yapılırken “en güzel yöntemle”⁴³ yapılmasını emreder. Cedel (münazara) insanoğlunun tabiatında vardır. Doğru şekilde yapıldığında, batıl görüşlerin çürütülmesine ve hakikatin ortaya çıkmasına hizmet eder. Bu yöntem sahabe devrinden günümüze kadar, özellikle zihinle hareket eden kesimlere hitap eden güçlü bir davet şekli olmuştur. Peygamberler cedeli davetlerinde kullanmışlardır.⁴⁴Sahabe zamanından günümüze kadar davetçiler de bu yöntemi kullanmışlardır.

⁴⁰ el-Bakara, 2/269.

⁴¹ Müslim, “İman”, 95.

⁴² el-Bakara 2/83.

⁴³ En-Nahl, 16/125.

⁴⁴ el-Hud 11/ 32.

1.4.7. Güzel Örnek Olma Yoluyla Davet

İslam'da fiilî temsil, sözlü tebliğ kadar önemlidir. İnsan fıtratı gereği gördüğünden etkilenir, örnek aldığı kişiye meyleder. Peygamberler ve salih kullar, Allah'ın insanlar arasında yarattığı en güzel örneklerdir. Nitekim Kur'an'da Hz. Peygamber için, “*Andolsun ki, sizin için Allah'ın Resul'ünde güzel bir örnek vardır*”⁴⁵ buyrulmuştur. Kur'an'da peygamberlerin kıssaları anlatılmış, ahlakları zikredilmiş ve onların peşinden gidilmesini emredilmiştir. Örnek kişilik, insanları sözsüz dahi etkileme gücüne sahiptir. Bu yöntemin tesiri geniştir; çünkü davranışların güvenilirliği ve sürekliliği, muhatap üzerinde derin izler bırakır. Davetçinin hayatıyla örnek olması, sözle verdiği mesajı daha kalıcı hâle getirir.

Sonuç olarak, İslam daveti çeşitli yöntemlerle gerçekleştirilir; her yöntem, farklı bir muhatap kitlesine ulaşmayı ve onları hakka yönlendirmeyi hedefler. Davetçi, bu yöntemleri kullanırken muhatabın hâlini, zamanın ruhunu ve davetin hikmetini gözetmeli; samimiyet, sabır ve ilimle hareket etmelidir.

⁴⁵ el-Ahzab, 33/21.

İKİNCİ BÖLÜM

AHISKALI ALİ HAYDAR EFENDİ’NİN DÖNEMİ VE HAYATI

2.1. Osmanlı Son Dönem Tarihi ve Sosyo-Politik Koşullar

Ahıskalı Ali Haydar Efendi’nin irşat ve davet hizmetleri, Osmanlı devletinin son dönemi ile Cumhuriyet’in ilk yıllarına denk gelen çalkantılı ve baskılarla dolu bir süreçte vuku bulmuştur. Bu dönem siyasi rejimin değişmesi, dinî kurumların tasfiye edilme süreci, tasavvufun hedef alınması, alimlerin susturulmak istenmesi gibi çok yönlü bir mücadele sahası olmuştur. Ali Haydar Efendi, bu zorlu şartlara rağmen irşadından bir gün bile vazgeçmemiş; açıkça hakikati savunmuş, zindanı göze almış, devrin baskıcı uygulamalarına karşı ilmi ve vakarıyla dimdik durmuş bir müceddiddir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılışı, dünya tarihinin önemli dönüm noktalarından biridir. Bu süreçte özellikle hilâfet makamının ilgası, İslâm dünyası açısından derin bir yıkım ve uzun vadeli etkiler doğuran tarihî bir sarsıntı olmuştur.

2.1.1. Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluş Dönemi

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı sonrasında çözülme sürecine girmiş ve siyasi olarak sona erdirilmiştir. Bu çöküşün ardından, yaklaşık bin dört yüz yıllık bir geçmişe sahip olan hilafet kurumu ortadan kaldırılmış, yedi asırlık saltanat son bulmuş ve Osmanlı hanedanına ait mülkler tasfiye edilmiştir. Aynı zamanda hatt-ı Kur’ân, medrese, tekke ve zâviye gibi İslâmî kurumlar ya kapatılmış ya da büyük ölçüde işlevsiz hâle getirilmiş; bu gelişmeler, dinî ve kültürel yapıda derin sarsıntılara yol açmıştır.

Osmanlı’nın bir İslam devleti olarak sona ermesinin ardından, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, laiklik ilkesi doğrultusunda yapılandırılmıştır. Bu geçiş, yalnızca bir yönetim değişikliği değil; aynı zamanda hukuk, eğitim, ibadet ve toplumsal yaşam alanlarında da köklü bir dönüşüm anlamına gelmiştir. Bu çerçevede halifeliğin ilgası, yalnızca bir idarî düzenlemeyle sınırlı kalmamış; aynı zamanda İslâm dünyasında büyük bir otorite boşluğu meydana getirmiştir. Osmanlı’nın hilafeti Yavuz Sultan Selim Han döneminde devralmasından itibaren İslâm dünyasında taşıdığı liderlik misyonu, bu gelişmeyle sona ermiştir.

Cumhuriyet'in ilanından sonra Türkiye, yaklaşık yirmi yıl boyunca tek parti idaresiyle yönetilmiştir. Bu durum, ancak 1945 yılında, II. Dünya Savaşı'nın bitimine yakın bir dönemde Demokrat Parti'nin kurulmasıyla değişmeye başlamış ve çok partili hayata geçişin ilk adımları atılmıştır.

2.1.2. Tekkelerin Kapatılması ve İslâmî İlimlerin Yasaklanması Dönemi

Cumhuriyetin ilk yıllarında tekkelerin kapatılması ve İslâmî ilimlerin yasaklanması, toplumun dinî ve manevî yapısında derin yaralar açmıştır. Bu dönemde yaşanan değişim ve baskılar, yalnızca sosyal yapıyı değil, irfan geleneğini de sarsmıştır. İşte bu çalkantılı süreç, Ahıskalı Ali Haydar Efendi'nin irşat faaliyetleri açısından dönüm noktası niteliğinde olmuştur.

Tekkelerin kapatılmasıyla birlikte İslâmî ilimlerin yasaklanması, dinî eğitim ve irşat faaliyetlerini ciddi biçimde sekteye uğratmıştır. Bu baskı ortamında Ahıskalı Ali Haydar Efendi derinden etkilenen âlimler arasında yer almıştır. Resmî kısıtlamalar, onun irşat hizmetlerini açık bir biçimde yürütmesini zorlaştırmış; bu da onu daha ihtiyatlı davranmaya ve geleneksel yöntemlerin yerine daha farklı alternatif yollar geliştirmeye sevk etmiştir. Tüm engellere rağmen, Ali Haydar Efendi ilmî birikimini, manevî etkisini ve eğitici mirasını, kendi dönemini aşarak sonraki nesillere aktarmayı başarmıştır ve bugün dahi onun düşünce ve öğretileri, klasik İslami geleneğin sürdürülebilirliğine katkı sunmaya devam etmektedir.

2.1.3. Yasakların Başlaması

Tekkelerin kapatılması ve İslami ilimlerin yasaklanması, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde başlayan ve toplumda büyük ayaklanmalara ve tepkilere neden olan önemli bir süreçtir.

Tekkelerin kapatılması ve dergahların kaldırılması kararı alınmıştır. Bu karar, geleneksel İslâmî tasavvufi uygulamalara çok ciddi darbe vurmuştur. Tekkeler, manevi eğitimin ve irşat faaliyetlerinin merkezi konumundadır ve bu nedenle pek çok Müslüman için önemli birer sosyal ve dini mekân olarak kabul edilmektedir. Bu kararın alınması, tarikat mensupları ve tasavvufi cemaatler arasında büyük bir üzüntü ve endişe yaratmıştır.

Tarikat şeyhleri ve mutasavvıflar, tekkelerin kapatılmasının toplumda manevi boşluk yaratacağını ve geleneksel İslâmî eğitimin zayıflamasına neden olacağını dile

getirmişlerdir.

2.1.4. Değişim Süreci ve Dini Müesseseler Üzerindeki Etkileri

Cumhuriyet döneminde Türkiye'de gerçekleşen değişim süreci, ülkenin dinî müesseseleri ve toplum üzerinde derin etkiler bırakan çok kanlı ve sancılı bir dönüşümdür. Bu süreç, Osmanlı İmparatorluğu'nun din ve devlet işlerinin birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğu geleneksel yapısını tamamıyla değiştirmiştir.

Bu değişim ve dönüşüm süreci, dinî müesseselerin ve kurumların kapatılmasıyla İslâmî eğitim, öğretim ve yaşantıyı büyük bir yıkıma uğratmıştır. Özellikle, Osmanlı döneminde büyük güç ve nüfuz sahibi olan hoca efendilerin ve âlimlerin asılması, hapsedilmesi, tekke ve zaviyelerin kapatılması ve İslâmî eğitime getirilen kısıtlamalar o güne kadar İslâm esaslarına göre yönetilen toplumu ciddî manada yaralamıştır.

Cumhuriyet döneminde, Ali Haydar Efendi ve döneminde yaşayan diğer önemli hoca efendiler İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanmış ve tutuklanmışlardır.⁴⁶ Bu süreçte yaşadığı zorluklar, eziyetler ve hapis cezaları, onun mücadelesini güçlendirmiştir. Son yıllarında sürekli olarak takip edildiği ve göz hapsinde tutulduğu bilinmektedir. 1960 yılında vefat edinceye kadar ilmî, dinî ve fikrî mücadelesini sürdürmüş, son nefesine kadar İslam'a hizmet etmeye devam etmiştir.

Ahıskalı Ali Haydar Efendi'nin hayatı, dönemin Osmanlı toplumunun sosyal, kültürel ve dinî yapısının anlaşılması açısından önemli bir kaynak niteliğindedir. Onun İslam hukuku, tasavvuf ve eğitim alanlarında yaptığı çalışmalar, üstlendiği ilmî görevler ve temsil ettiği duruş, dönemin siyasî ve toplumsal atmosferine ayna tutmaktadır.

Ali Haydar Efendi, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde önemli bir önder şahsiyet olarak öne çıkar. Doğduğu topraklardan yetiştiği evrensel değerlere kadar, hayatı ve dönemi, dönemin sosyal, siyasi ve kültürel dokusunu anlamak için kritik bir anahtar sunar. Ali Haydar Efendi'nin yaşamı, Osmanlı'nın çalkantılı son yıllarında yaşanan değişimlerin bir yansımasıdır ve onun hayatı, bu dönemde yaşanan büyük dönüşümleri anlamak için bir pencere sunar. Ali Haydar Efendi, hem Osmanlı uleması içinde önemli görevlerde bulunmuş, hem de tasavvufi bir çizgide halkın manevî terbiyesiyle ilgilenmiştir. Fıkıh, tefsir ve kelâm gibi İslâmî ilimlerdeki derinliğiyle tanınmış; aynı zamanda irfan geleneğini temsil eden bir mürşit olarak kendisinden

⁴⁶ Yener Dönmez, Son Devrin Kutup Yıldızları (Akit Yayınları, 2000), 18.

sonraki nesillere kalıcı etkiler bırakmıştır. Bugün halen varlığını sürdüren bir cemaate öncülük etmiş olması, onun yalnızca ilmî değil, sosyolojik etkisini de açıkça ortaya koymaktadır. Bu bölümde, Ahıskalı Ali Haydar Efendi'nin hayatı, ilim ve irşat faaliyetleri, yaşadığı zamanın tarihî bağlamı içinde ele alınarak değerlendirilecektir.

2.2. Ali Haydar Efendi'nin Çocukluğu ve Eğitimi

Ahıskalı Ali Haydar Efendi'nin çocukluk dönemi ve eğitimi, onun karakterinin ve ilmî kimliğinin şekillenmesinde önemli bir temel oluşturmuştur. Kendisi, 19. yüzyılın sonlarında, o dönemde Osmanlı Devleti sınırları içinde yer alan, bugün ise Gürcistan'ın Ahaltsihe (eski adıyla Ahıska) şehrinde dünyaya gelmiştir.

Ahıska, Gürcüce 'de "yeni kale" anlamına gelir ve Posof Irmağı'nın kıyısında, Türkiye sınırına yaklaşık 15 km mesafede yer almaktadır.⁴⁷ Kafkasya ile Anadolu arasında geçiş noktası sayılan bu bölge, tarih boyunca büyük stratejik ve kültürel öneme sahip olmuştur. Hz. Osman döneminde Şam Valisi Muâviye b. Ebî Süfyân'ın komutanlarından Habîb b. Seleme tarafından 642 yılında fethedilen Ahıska, daha sonra Sultan Alparslan devrinde Selçuklulara katılmış; 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından imzalanan Edirne Antlaşması ile Rusya'nın eline geçmiştir.⁴⁸

Yüzyıllarca İslam toprağı olarak kalan Ahıska, Ali Haydar Efendi'nin doğduğu dönemde artık Rus hâkimiyeti altında bulunmakta ve bu durum, bölgedeki Müslüman halk için bir mücadele ortamı meydana getirmektedir. Böyle bir siyasî ve kültürel atmosferde dünyaya gelen Ali Haydar Efendi'nin doğum tarihi, Şer'iyye Sicilleri Arşivi kayıtlarına göre 1870 olarak görünmekle birlikte⁴⁹ 1926 yılında Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde yapılan sorgusunda yaşını altmış olarak beyan etmesi, doğumunun yaklaşık 1866 yılına denk geldiğini düşündürmektedir.⁵⁰

⁴⁷ İdris, Bostan, "Ahıska", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları,1988), 17/526-527.

⁴⁸ Halil İnalçık, *Osmanlı ve Modern Türkiye*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 115–118.

⁴⁹ Sâdık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması: İlimiye Ricalinin Teracim-i Ahvali*, (İstanbul, Medrese Yayınları, 1996) 1/316-317.

⁵⁰ Ahmet Nedim, *Ankara İstiklâl Mahkemesi Zabıtları*, (1926), (İstanbul: İşaret Yayınları, 2000), 116.

Ali Haydar Efendi, hayatının erken dönemlerinde ciddi zorluklarla karşılaşmış, annesini henüz iki yaşında, babasını ise dört yaşında kaybetmiştir.⁵¹ Babası Mehmed Şerif Efendi, takvâ sahibi, ibadete düşkün bir şahsiyet olarak tanınır. Ali Haydar Efendi, küçük yaşlarında “Molla Şerif’in Yetimi” olarak anılmıştır.⁵²

2.2.1. Zahirî Eğitimi

Ali Haydar Efendi'nin âlim kimliği ve aldığı sağlam eğitimi, içinde bulunduğu coğrafyanın ilmî yapısı ile şekillenmiştir. Eğitim süreci, Osmanlı'nın en parlak medrese sistemlerinden biri olan Kafkasya medreseleriyle başlamış, daha sonra Erzurum ve nihayetinde İstanbul ile devam etmiştir.

Ali Haydar Efendi ilim yolculuğuna Ahıska'da başlamış ve yaklaşık 28 yaşına kadar Kafkasya medreselerinde eğitim görmüştür. Bu medreseler, dönemin şartlarında hem dinî hem de müspet ilimlerde oldukça gelişmiş kurumlardır. Kur'an-ı Kerîm, tecvit, ilmihal, fıkıh, hadis, kelâm gibi temel İslâmî ilimlerin yanı sıra Arapça, Farsça, coğrafya, matematik, Rusça ve hüsn-i hat gibi dersler de okutulmaktadır.⁵³

Bu erken dönem, Ali Haydar Efendi'nin dinî bilgisi, disiplin anlayışı ve ahlâkî duruşunun temelini oluşturmuştur. Henüz genç yaşında iken zekâsı, muhakeme gücü ve öğrenme azmiyle hocalarının dikkatini çekmiş; onların tavsiyesiyle daha derin ilim tahsili için Erzurum'a gitmesi uygun görülmüştür.

Erzurum, tarih boyunca ilim ve irfan hususunda çok ileri bir seviyede olmuş ve nice büyük ulemâ yetiştirmiş olan kıymetli bir şehrimizdir. Erzurumlu İbrahim Hakkı Hz. (v.1780), Alvarlı İmam-ı Hâce Muhammed Lütfi Efendi (v.1956), Şeyhülislam Feyzullah Efendi (v.1698), Ömer Nasuhi Bilmen (v.1971) gibi zatları Erzurum ulemasına misal olarak verilebiliriz. O dönemde Erzurum medreselerinde okutulan ilimler arasında ihtisas seviyesinde tefsir, fıkıh, hadis, usul dersleri, akaid, mantık, münazara ve daha nice kıymetli ilimler bulunmaktadır.

⁵¹ Tarık Velioğlu, *Osmanlı'nın Manevi Sultanları*, (İstanbul: Hayy Kitap,1993), 116-118.

⁵¹ Velioğlu, *Osmanlı'nın Manevi Sultanları*, 417.

⁵² İhsan Şenocak, *İki Devrin Ulu Hocası Ali Haydar Efendi*, (İstanbul: Hüküm Kitap, 2017), 23.

⁵³ Gülnara Goca Memmedli, *Tifliste Ömeriye Medresesi,1849-1919*, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi,17 47, (Ağustos, 2020), 444.

1894 yılında Erzurum'a hicret eden Ali Haydar Efendi, burada özellikle Bakırcı Medresesi ve Kurşunlu Medresesi gibi ilim merkezlerinde eğitim almıştır. Bu dönemdeki en önemli hocası, Alvarlı Efe Hazretleri'nin babası olarak da bilinen Hâce Hüseyin Efendi'dir. Kendisi hem âlim hem de sâlih bir zât olup tasavvufî meşrebi ve ilmiyle tanınmıştır.

Bu döneme ait bir hatıra şöyledir: Hâce Hüseyin Efendi bir gün her talebeye “*Ne için ilim tahsil ediyorsun?*” diye sormuş, talebeler sırayla dünyevî ve uhrevî hedeflerini açıklamıştır. Sıra Ali Haydar Efendi'ye geldiğinde o hiç düşünmeden:

İlâhî ente maksûdî ve rızâke matlûbî (Allah'ım maksadım sensin, gâyet senin rızanı kazanmaktır.) cevabını vermiştir.⁵⁴

Bu cevap, onun ilim anlayışının salt bilgiye değil, Allah rızasına dayalı bir tefekkür temeline oturduğunu göstermektedir. Erzurum uleması arasında takdir toplayan bu cevap, onun İstanbul'a yönlendirilmesine vesile olmuştur.

Erzurum'dan sonra ilim yolculuğunun en son durağı İstanbul olmuştur. Burada dönemin önemli âlimlerinden olan Beyazıt dersiâmlarından Çarşambalı Hoca Ahmed Efendi'nin talebesi olmuştur.

Bu süreçte Fatih Camii'nde düzenli olarak ilim halkalarına katılmış, 1901 yılında bu derslerden icazet almıştır.⁵⁵ Aynı dönemde Osmanlı'da şer'î hâkim (kadı) yetiştirmek üzere kurulmuş olan Medresetü'l-Kudât'a⁵⁶ devam etmiştir.

2.2.2. Manevî Eğitimi

Ali Haydar Efendi'nin tasavvufla ilişkisi, başlangıçta mesafeli ve hatta eleştirel bir tutumla başlamıştır. Zira medrese eğitimi sırasında ve görev yıllarında, tarikat çevrelerinde şeriata aykırı bazı durumlara şahit olmuş, bu da onun kalbinde tasavvufa karşı mesafe oluşmasına yol açmıştır.

Ancak bu yaklaşımı, 1908 yılında Ramazan ayında Bandırma'da yaptığı bir vaazla

⁵⁴Yunus Emre Aydın, *Heybetli Bir Osmanlı Allâmesi Ali Haydar Efendi Hazretleri*, (İstanbul: Ahıska Yayınevi, 2024), 1/32.

⁵⁵ Velioglu, *Osmanlı'nın Manevi Sultanları*, 417.

⁵⁶ Medresetü'l Kudât: Osmanlı Devleti'nde, şer 'î mahkemelere hâkim yetiştirmek üzere şeyhülislâmlığa bağlı olarak kurulan hukuk medresesi.

kırılma noktasına gelir. Bandırma Merkez Camii'nde verdiği bir vaazda tarikatlara yönelik sert eleştirilerde bulunmuş, yozlaşmış uygulamaları dile getirerek müritlerin ilimden uzaklaştığını ve bid'atlara saptığını ifade etmiştir. Bu vaazında isim de vererek, "Buralarda bezzazlık ⁵⁷yapan Ali Rıza Efendi diye biri varmış" şeklinde Şeyh Ali Rıza Bezzaz Hz.'ni doğrudan tenkit etmiştir.⁵⁸

Bu vaazı dinleyen bazı müritler, durumu Ali Rıza Bezzaz Hazretleri'ne haber vermiştir. O da müritlerine şu hikmetli cevabı verir:

*Demiri Davud (a.s.)'ın elinde yumuşatan Allah, onu da bizim elimizde yumuşatacaktır.*⁵⁹

Ali Haydar Efendi, Bandırma'daki müritlerin davranışlarında bir bozukluk olmadığını fark etmiş ve hatalı bir genelleme yaptığını düşünerek, bu zatı bizzat tanımaya karar vermiştir. Neticede, Ali Rıza Bezzaz Hazretleri'nin kumaş sattığı dükkâna giderek kendisini ziyaret etmiş, görüşmede kendisine intisap etmek istediğini söylemiştir. Ancak Ali Rıza Bezzaz Hazretleri, onu doğrudan müritliğe kabul etmemiş ve şöyle demiştir:

*Mademki İstanbul'dasın, Fatih Çarşamba'da, Çarşambalı Hacı Ahmed Hilmi Efendi bulunuyor; o, bizim yolumuzun bir halkasıdır. Onu ziyaret et.*⁶⁰

Böylece Ali Haydar Efendi, İstanbul'a döner dönmez Ahmed Hilmi Efendi'yi ziyaret etmiş, oradan da Karagümrük'te bulunan Maşlaklı Ali Baba isimli zâta yönlendirilmiştir.⁶¹ Bu süreç, onun tasavvuf yolculuğunun önemli bir adımıdır. İlk etapta gördüğü zâhirî hâl ve mekânlardan dolayı içten içe itiraz etse de yaşadığı manevî sınamalar onun kalbini açmıştır.

⁵⁷ Bezzaz: arapça kumaşçı demektir. Günümüzde manifaturacılık olarak anlaşılması mümkündür.

⁵⁸ Cemal Bayak, "Haydar Efendi" *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 17/27.

⁵⁹ Mahmut Ustaosmanoğlu, *Efendi Babam Ali Haydar Efendi Buyurur Ki* (İstanbul: Ahıska Yayınevi, 2012), 8.

⁶⁰ Mustafa Özşimşekler, *Altın Silsile*, (İstanbul: Yasin Yayınevi,2015), 528.

⁶¹ Hasan Çelik, *Gönüller Sultanı Efendi Hazretleri ile Hatıralarım*, (İstanbul: Yasin Yayınevi,2012),18.

Bu yolculuk sonunda Ali Rıza Bezzaz Hazretleri'nin manevi terbiyesine râm olmuş ve ondan Nakşibendî-Hâlidî tarikatında icazet almıştır. Böylece devletin önde gelen âlimlerinden biri olan Ali Haydar Efendi, bâtinî ilimlere de yönelmiş; zâhir ile bâtını birleştiren bir irşat anlayışına ulaşmıştır. Ali Rıza Bezzaz Hazretleri ile Bandırma'da başlayan bu tanışma, Ali Haydar Efendi'yi bir müderristen bir mürşide dönüştüren, hayatının seyrini değiştiren kırılma noktası olmuştur.

2.3.Görev Hayatı ve Önemli Olaylar

Ali Haydar Efendi, tahsil hayatını tamamladıktan sonra Osmanlı Devleti'nin resmî ilmî ve dinî yapıları içinde önemli görevlerde bulunmuş hem medrese hem de fetvahâne ve huzur dersleri gibi kurumlarda üst düzey vazifeler icra etmiştir.

2.3.1. Fatih Camii Müderrisliği

Ali Haydar Efendi, İstanbul'da, Bayezid Dersiamlarından Çarşambalı Ahmed Efendi'den icazet aldıktan sonra Fatih Camii'nde 1904 yılında resmî müderris (dersiam) olarak vazife almıştır.⁶² “Dersiamlık”, Osmanlı'da ilim halkası açmaya ehil kabul edilen, devlet tarafından ataması yapılan bir makamdır. Dersiamlar, Fatih Camii, Beyazıt Camii gibi büyük cami kürsülerinde ders ve vaaz verip, talebe yetiştirmektedirler.

Camiler, bu yönüyle yalnızca birer ibadet mekânı değil, yüksek dereceli ilmî müzâkerelerin yapıldığı birer medrese ocağı idi. Ali Haydar Efendi burada uzun yıllar boyunca hem halkı hem de ilim talebelerini yetiştirmiştir.

Bu görevi esnasında aynı zamanda Medresetü'l Kudât'ta eğitim görerek 1906 yılında dördüncü sınıf şهادetnâmesi(diploması) almıştır ve burada dört yıl görev yapmıştır.⁶³

2.3.2. Fetvâhane Müsevvidliği

Ali Haydar Efendi, Osmanlı fetva teşkilatının en önemli kurumlarından biri olan Fetvahane'de görev yapmıştır. 1909'da Fetvahane'ye ikinci derece müsevvid olarak tayin edilmiş, bir yıl sonra 1910'da birinci sınıf mertebesine yükseltilmiştir.⁶⁴ yani

⁶² Kadir Dal, *Ahıskalı Ali Haydar Efendi'nin Hayatı, Şahsiyeti ve Tasavvufî Görüşleri*, (Ankara, Ankara Üniversitesi, Sosyal bilimsel Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 8.

⁶³ Mehmet, İpşirli, “Medresü'l-Kudat”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları,2003), 28/ 240-241.

⁶⁴ İstanbul Müftülüğü, *Meşihat Arşivi*, No.01/63/35.

Şeyhülislâm adına verilen fetvaların ilk taslağını hazırlamakla görevlendirilmiştir.

Bu görev, yüksek fıkıh bilgisi ve yorum kabiliyeti gerektirdiğinden, yalnızca belli seviyedeki âlimlere tahsis edilen bir görevdir. Onun fetva kaleme alma tarzında hem Hanefî usulüne bağlılık hem de zamanın ihtiyacına cevap verme duyarlılığı görülür.

Fetvaların hazırlanması ve kayıt altına alınması işlemleri bugün Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesindeki Din İşleri Yüksek Kurulu eliyle sürdürülmektedir.⁶⁵

2.3.3. İbtidâ-i Hâric Müderrisliği

1910 senesinde Ali Haydar Efendi İbtidâ-İ Hâric Müderrisliği görevine atanmıştır. Bu görev, medrese hiyerarşisinde ilk derecedir.⁶⁶ İlk eğitim basamağında öğrencilere Kur'ân-ı Kerîm tilâveti ve yazı yazma gibi temel konular öğretilirdi.

İslâmî ilimlerde eğitimlerini sürdürmek isteyen öğrenciler, öncelikle "ibtidâ-i hâric" adı verilen medreselerde temel derslerle hazırlık sürecine başlardı. Bu seviyeyi tamamlayanlar, bir üst basamak olan "ibtidâ-i dâhile" medreselerine geçiş yaparlardı. Ardından, daha ileri düzeyde eğitim sunan ve "tetimme" olarak adlandırılan merhaleye ulaşırdı. Bu kademeyi başarıyla geçen ve yapılan sınavlarda yeterlilik gösteren öğrenciler, dönemin en yüksek seviyeli eğitim kurumları arasında sayılan Sahn Medreselerine kabul edilme hakkı kazanırlardı.⁶⁷

2.3.4. Sahn-ı Seman Medresesi Müderrisliği

Ali Haydar Efendi, 1914 yılında Fatih Sultan Mehmet Han Hazretleri'nin inşâ ettirdiği Osmanlı'nın yüksek ilmî kurumlarından biri olan Sahn-ı Semân Medresesinde fıkıh alanında müderris olarak görevlendirilmiştir.⁶⁸ Ali Haydar Efendi'nin en itibarlı görevlerinden biri de Osmanlı medrese sisteminin en üst katmanını oluşturan Sahn-ı Seman müderrisliği olmuştur.

Sahn-ı Seman müderrisliği, II. Mehmed (Fatih Sultan Mehmed) tarafından kurulan ve en yüksek ilmî seviyeyi temsil eden medreselerin başındaki üvandır.

⁶⁵ Ferhat Koca, "Fetvahâne", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 12/496.

⁶⁶ Ebül'lulâ Mardin, *Huzur Dersleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1951), 1/864.

⁶⁷ İpşirli, "Medrese", 28/327.

⁶⁸ İstanbul Müftülüğü, Meşihat Arşivi, No.01/63/35

Hazreti Fatih ‘in vakfiyesindeki kayda göre bu mevki İstanbul’un ortasına tesadüf ettiği için “Sahn”, sekiz tane olduğu için de Arapçada sekiz anlamına gelen “seman” tabiriyle bu medreselere “Sahn-ı Semân” denmiştir.

2.3.5. Heyet-i Te’lifiye Başkanlığı

Osmanlı’nın son dönemlerinde ilmî ve hukukî alanda yapılan reform niteliğindeki çalışmalardan biri de Heyet-i Te’lifiye bünyesindeki faaliyetlerdir. Bu heyet, klasik fıkıh metinlerini günün ihtiyaçları doğrultusunda sadeleştirmek, derlemek ve gerektiğinde yeniden düzenlemek amacıyla teşkil edilmiştir⁶⁹. Bu bağlamda Ahıskalı Ali Haydar Efendi’nin bu yapının başkanlığına getirilmiş olması, onun hem ilmî birikiminin derinliğini hem de çağın meselelerine çözüm üretme kabiliyetini ortaya koymaktadır.

Ali Haydar Efendi’nin fıkıh alanındaki faaliyetleri, onun dinî düşünceye olan sadakatini ve ilmî mirasa olan bağlılığını yansıtmaktadır. Özellikle Te’lîf-i Mesâil Heyeti içerisinde üstlendiği görev, İslâm hukukunun uygulama alanında yaşanan boşlukları gidermeye yönelik önemli bir adımdır. 1915 yılında fetvâhâne bünyesinde kurulan bu heyete başkanlık etmiş ve Mecelle’nin bazı eksik yönlerinin tamamlanması yönündeki çalışmalara öncülük etmiştir. Bu çerçevede Kitâbü’l-Büyû‘ (alışveriş) ve Kitâbü’l-İcâre (kira akdi) bölümlerinin hazırlanmasına katkıda bulunmuştur.⁷⁰

Te’lîf-i Mesâil birimi, şeyhülislama bağlı fetvâhânedeki Fetvâ Odası içinde oluşturulmuştur. Te’lîf-i Mesâil heyetinin kurulmasının ardında, Osmanlı Devleti’nin son yıllarında ortaya çıkan yeni sosyal ve hukukî problemlere karşı daha esnek ve çözüm odaklı bir yaklaşım geliştirme isteği yatmaktadır. Hayri Efendi, o dönemde şeyhülislâm olarak Mecelle’nin güncellenmesini ve Mecelle’nin esaslarına bağlı kalarak yeni bir hukukî çerçevenin ortaya konmasını istemekteydi. Bu yöneliş, Ali Haydar Efendi’nin başkanlığını yaptığı heyetin teşekkülüne zemin hazırlamıştır.

Osmanlı Devleti’nin yıkılışıyla birlikte Şeyhülislâmlık makamı ve ona bağlı olan ilmî yapılar da resmen sona ermiş; bu kurumların yürüttüğü fetva hizmetleri, yeni kurulan

⁶⁹ Mustafa Necati Bursalı, *İstanbul ve Anadolu Evliyalari* (İstanbul: Muallim Neşriyat, 2015), 454.

⁷⁰ Cemal Bayak, Haydar Efendi, Ahıskalı, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 17/28.

Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde yürütülmeye başlanmıştır.⁷¹Eğer Ali Haydar Efendi'nin öncülüğünü yaptığı bu heyet, varlığını sürdürebilmiş olsaydı, klasik fıkıh kitaplarında bulunmayan birçok meseleye dair sistemli bir çözümler mecmuası ortaya koyma potansiyeline sahipti. Bu kapsamda özellikle alışveriş ve kira konularına dair ayrıntılı çalışmalar yapılmış, fakat dönemin idarî kararları neticesinde bu çalışmalar sonuçlandırılmamıştır.⁷²

2.3.6. Huzur Dersleri Baş Muhataplığı

Ali Haydar Efendi, Osmanlı sarayında düzenlenen ve yalnızca seçkin âlimlerin davet edildiği huzur derslerine de bir dönem başkanlık etmiştir. Huzur dersleri, Osmanlı döneminde, Ramazan aylarında padişahın huzurunda düzenlenen ve tefsir ağırlıklı ilmî müzakerelerin yapıldığı yüksek düzeyde bir gelenektir. Bu derslerde Kur'an tefsirini bir "mukarrir" sunar, diğer âlimler ise "muhatap" olarak mukarrire ilmî sorular yöneltmektedir.

Ali Haydar Efendi, 1916-1919 ve 1922-1923 yılları arasında önce muhatap sonra da baş muhatap olarak huzur derslerine iştirak etmiştir.⁷³ "Baş muhatap" sıfatı, huzur derslerinde soru yöneltme ve münazara yürütme konusunda birincil yetkili olarak görev alan âlime verilen resmî bir unvandır.

Derslerin âdâbı ve ilmî ciddiyeti son derece yüksektir. Tefsir dersinde edep sınırlarını aşan bir davranışta bulunmak, muhataplıktan çıkarılma ve hatta sürgünle cezalandırılma sebebi sayılmaktadır.

2.3.7. İsmet Efendi Tekkesi'nde Postnişinlik Dönemi

Ali Haydar Efendi'nin tasavvufî yolculuğunda en önemli dönüm noktalarından biri, İstanbul'un Fatih ilçesi Çarşamba semtinde bulunan İsmet Efendi Tekkesi'ne postnişin olarak tayin edilmesidir. Bu görev hem manevî bir emanet hem de ilmî ve içtimaî bir sorumluluk olarak kabul edilmiştir.

Ali Haydar Efendi'nin postnişinliğe tayini, şeyhi Ali Rıza Bezzâz Efendi tarafından yapılmıştır. Ali Rıza Bezzâz Efendi, vefatından önce iki halifesinden biri olarak Ali

⁷¹ Koca, "Fetvahâne", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, ts.), 12/496.

⁷² Şenocak, *İki Devrin Ulu Hocası Ali Haydar Efendi*, 46.

⁷³ Hasan Çelik, *Efendi Hazretleri ile Hatıralarım*, (Yasin Kitabevi, İstanbul, 2016), 23.

Haydar Efendi'yi göstermiş,⁷⁴ müritlerine şu ifadeleriyle onu işaret etmiştir:

*Size söz veriyorum, kim Ali Haydar Efendi'ye mürit olursa, hiçbir kitaptan okuyamayacağı ve hiçbir kimseden işitemeyeceği ilimleri ondan işitecek ve öğrenecektir*⁷⁵.

Ancak, o dönemin siyasi şartları içerisinde bu tayin doğrudan hayata geçirilememiştir. Osmanlı'da tekkelere şeyh ve postnişin atanması, yalnızca tarikat zincirine göre değil, aynı zamanda Meclis-i Meşâyih adlı resmî dinî kurumun iznine tabi idi. İttihat ve Terakki hükümeti zamanında, 1914 yılında İsmet Efendi Tekkesi'ne, müritlerin istememesine rağmen Tokat milletvekili Hâki Efendi postnişinlik görevine getirilmiştir. Bu atama üzerine tekkede gerginlik yaşanmış, müritler resmî makamlara itirazda bulunsalar da sonuç alınamamıştır. Bu süreç, Ali Haydar Efendi'nin tekkeye girememesi ve tekkede irşat faaliyetlerinin kesintiye uğramasıyla sonuçlanmıştır. 1914–1919 yılları arasında tekke fiilen "işgal" altında kalmış,⁷⁶ Ali Haydar Efendi bu dönemde Çarşamba'daki evinde hizmetlerini sürdürmüştür.

Durumu değiştiren gelişme, Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in torunlarından olan Hafız Halil Sami Efendi'nin Ali Haydar Efendi'ye bağlanıp müridi olduktan sonra padişaha durumu arz etmesi ile meselenin resmî makamlara intikal etmesi sonucunda olmuştur. Yapılan yazışmalar ve tahkikat sonucunda, padişah fermanıyla yani resmî onayla Ali Haydar Efendi, İsmet Efendi Tekkesi'nin postnişinlik makamına tayin edilmiştir.

Bu gelişmeyle birlikte tekkenin maruz kaldığı "işgal" durumu sona ermiş, Ali Haydar Efendi'nin şeyhlik ve irşat vazifesi yeniden hem halk hem de devlet nezdinde meşrûiyet kazanmıştır. 1925 yılında tekkeler kapatılıncaya kadar bu görevini sürdürmüş, kanun sonrasında başlayan gözaltılar, tutuklamalar ve yargılanmalardan sonra irşat hizmetlerini evinde sürdürmek durumunda kalmıştır.

Bu zorlu dönemlerinde müritlerine, meydana gelen dinî tahribatın tamiri hususunda

⁷⁴ Fatma Temir, *Silsiley-i Aliyye Gönül Dostları*, (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2019), 426.

⁷⁵ Yahya Kutluoğlu, *Yolumuzu Aydınlatanlar*, (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2014), 450.

⁷⁶ Mehmet Şefik, Korkusuz, *İstanbul Tekkeleri ve Postnişinleri* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2016), 39.

şöyle tavsiye buyurmuştur:

*Medrese bizim cennetimizin yoludur. Nereden yıktılarsa oradan yapacağız. Nereden düştü ise oradan kaldıracacağız. Nereden bozdularsa oradan düzeltereğiz. Çok gayret etmemiz lazım. Bizim ihvanımız ilimsiz olmaz. Üç nefesim kalsa size okuyun, okuyun, okuyun derim. Tarikat derslerinize çok dikkat edin. Tarikat da zikrin medresesidir. Bu dünyaya Mevlâ Teâlâ'yı tanımaya geldik. Bunu bilir bunu derim.*⁷⁷

2.4. Ali Haydar Efendi'nin Etkileri

Ali Haydar Efendi, Türkiye'nin yakın tarihinde mutasavvıf kimliğiyle öne çıkan önemli önder şahsiyetlerden biridir. Özellikle İstanbul'da sürdürdüğü ilim ve irşat faaliyetleriyle, Cumhuriyet'in ilk yıllarında İslâmî hayata yönelik sınırlamalara rağmen tavizsiz duruş sergileyerek, İslâm'ı öğretme ve yayma konusundaki kararlılığıyla tanınmıştır. Bu yönüyle hem ilmî hem de toplumsal alanda etkili olmuş, halkın manevî direncine önderlik etmiştir.

Tasavvufî kimliğiyle Nakşibendiyye geleneğine mensup olan Ali Haydar Efendi, talebelerini bu silsile doğrultusunda eğitmiş ve manevî gelişimlerine rehberlik etmiştir. Onun bu yönü, Osmanlı ile Cumhuriyet arasındaki kültürel ve dinî devamlılığın sağlanmasında bir köprü görevi görmüştür. Yetiştirdiği öğrenciler ve tesir alanı, tasavvufun hem korunmasında hem de yayılmasında etkin rol oynamış, irşat faaliyetlerinin sonraki nesillere intikalinde önemli bir zemin hazırlamıştır.

Hukukî açıdan da derin bilgiye sahip olan Ali Haydar Efendi, Tanzimat döneminde hız kazanan Osmanlı'nın hukuk alanındaki yenileşme çabalarına yakından dâhil olmuştur. Medrese tahsilinin yanı sıra dönemin hukuk eğitimi veren kurumlarında da yetişmiş bir âlim olarak, Mecelle'nin güncellenmesine yönelik heyette görev almıştır. Bu çalışmalar esnasında kurduğu heyetle birlikte, fikhî esaslara dayalı kanunlaştırma faaliyetlerinde bulunmuştur. Görev aldığı yargı, eğitim ve fetva kurumları sayesinde dönemin hukuk reformlarını yakından takip etmiş ve eleştirel değerlendirmelerde bulunmuştur. Ona göre Osmanlı'daki siyasî ve toplumsal sorunların temelinde, İslam hukukunun uygulama alanından uzaklaştırılması yatmaktadır. Nitekim Osmanlı'nın en güçlü

⁷⁷ Yunus Emre Aydın, *Heybetli Bir Osmanlı Allâmesi Ali Haydar Efendi Hazretleri*, (İstanbul: Ahıska Yayınevi, 2024), 1/247.

dönemlerinde şeriata sıkı bağlılığın esas alındığını ve devletin bu anlayış sayesinde adaletle yönetildiğini savunmuştur.

Ali Haydar Efendi, Batı hukukunun Osmanlı sistemine adapte edilmesine karşı çıkmış; bunun yerine şer'î kaynaklara dayalı, dinî ve millî değerlere uygun hukuk sistemlerinin geliştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Özellikle Fransız medeni hukukunun alınmasına karşı çıkmasının sebeplerinden biri de bu hukukun Müslüman coğrafyasının özgün yapısına hitap etmemesi olmuştur.⁷⁸

Osmanlı'nın son döneminde yürütülen dört önemli hukuk çalışmasında aktif görev almıştır: Mecelle tadil komisyonu, el-Ahkâmu's-Şer'iyye fi'l-Ahvâli's-Şer'iyye hazırlıkları, Hukûk-i Aile Kararnâmesi için verilen fetvalar ve Ukûd ve Vacibât Komisyonu başkanlığı. Özellikle Mecelle'nin mevcut eksiklerini tamamlamak üzere kurulan Cemiyet-i Mecelle, boşlukta kalan alanları, özellikle şahsî, aile ve miras hukukunu kapsayacak şekilde yeniden düzenlemeye girişmiş; bu çerçevede Ali Haydar Efendi'ye önemli görevler verilmiştir.⁷⁹

Mecelle'de "istihkâk" konusunun sistematik olarak yer almamış olması sebebiyle bu mesele, Ali Haydar Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Ne var ki ilgili metin olan *Kitâbü'l-İstihkâk*, Mecelle Cemiyeti'nin çalışmalarının sona ermesi nedeniyle müzakere edilememiştir.⁸⁰ Bu eserin sistematik yapısı ve orijinal fikhî yaklaşımı, onun hukuk sahasındaki yetkinliğini ortaya koymaktadır.

Mecelle, nizamiye mahkemelerine kaynaklık etmekle birlikte, aile ve miras hukukuna dair alanlar şer'iyye mahkemelerinin görev alanında kalmış ve dolayısıyla farklı bir düzenlemeye ihtiyaç duyulmamıştır. Bununla birlikte, aile hukukunun toplumu doğrudan etkileyen yapısı, bu alanda daha sistematik kanunlaştırma çalışmalarını gündeme getirmiştir. Bu çabanın ürünü olan 1917 tarihli Hukûk-ı Aile Kararnâmesi (HAK), kadınlara sınırlı da olsa boşanma hakkı tanıyan maddeler içermektedir. 122. ve 126. maddelerde, eşin kaybolması veya akıl sağlığını yitirmesi gibi sebeplerle kadının evliliği feshettirme hakkı tanınmış ve bu fetvalar, Ali Haydar Efendi'nin de içinde yer

⁷⁸ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Hukuk Tarihi*, (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1996), 487–492.

⁷⁹ Koca, "Fetvahâne", 12/496; Şenocak, İki Devrin Ulu Hocası Ali Haydar Efendi, 44.

⁸⁰ İsmail Kara, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, (İstanbul: Dergâh Yayınları 2010), 229–235.

aldığı ilmî heyet tarafından hazırlanmıştır.⁸¹

Ayrıca Şeyhülislâm Mustafa Hayri Efendi döneminde kurulan Heyet-i İftâiyye çatısı altında, İslam hukukunun dört mezhebine dayanan geniş kapsamlı bir fetva mecmuası hazırlanması planlanmıştır. Bu çerçevede kurulan Telif-i Mesâil ve Taharri-i Mesâil birimleri, fikhî meseleleri toplayarak, yeni düzenlemelere kaynaklık edecek eserler hazırlamayı hedeflemiştir. Özellikle *el-Ahkâmu's-Şer'iyye fi'l-Ahvâli's-Şer'iyye* adlı eserin *Kitâbu'n-Nafakât* bölümü Ali Haydar Efendi tarafından Arapça'dan Türkçeye çevrilmiş, ancak siyasi gelişmeler ve savaş koşulları nedeniyle bu proje tamamlanamamıştır.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde, Batı hukukunun etkisiyle hazırlanan modern kanunlar karşısında, Ali Haydar Efendi ve onun gibi ulemanın gösterdiği fıkıh temelli direnç, İslam hukukunun bir medeniyet inşasında oynadığı merkezi etkisini vurgulamıştır. Ona göre, şer'î hükümlere dayanan bir hukuk sistemi, sadece geçmiş değil; geleceği de adalet temelinde şekillendirecek kudrete sahiptir.

2.4.1. Kanaat Önderi Olarak Etkisi

Ali Haydar Efendi, Osmanlı'nın ilmîye sınıfında görev yaptığı yıllarda, medrese ve tekkelerin devlet eliyle desteklendiği bir dönemde hizmet etmiştir. Bu yıllarda fetvahânedede görev almış, müderrislik yapmış, mekteb-i nüvvâb diploması almış ve şeyhlik icazetiyle hizmetini sürdürmüştür. Ancak 1923'te Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte laikleşme politikaları hız kazanmış, 1924'te hilafetin kaldırılması, 1925'te tekkelerin kapatılması, 1930'lara gelindiğinde ise ezanın Türkçeleştirilmesi, şapka kanunu ve ilmî kıyafetin yasaklanması gibi uygulamalarla, Efendi Hazretleri'nin temsil ettiği manevî geleneğe karşı sistematik bir mücadele başlatılmıştır.

30 Kasım 1925'te kabul edilen 677 sayılı kanunla tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla birlikte bin yıllık bir tasavvuf geleneği resmen sonlandırılmıştır. Ancak bu kanun, Ali Haydar Efendi'nin irşat hizmetini engellememiştir. O, tekkelerin kapatılmasını bir kurumun ilgası değil, hakikatin imtihanı olarak görmüş; medreseyle, ev sohbetleriyle, talebe yetiştirmeye devam etmiş, irşadına kesintisiz olarak devam etmiştir.

Bu süreçte ilmîye kıyafetini çıkarmamış, sarığını ve cübbesini terk etmemiştir. Cezalarla, tehditlerle karşılaşsa da bir adım geri atmamıştır. Nitekim Efendi

⁸¹ Aydın, "Hukûk-ı Aile Kararnâmesi" 18/314-318.

Hazretleri'nin bu tavizsiz duruşu, kendisinden sonra gelen nesillere sadece ilim değil, bir şecaat mirası bırakmıştır.

2.4.2. Cemaat Üzerindeki Etkisi

Mevlâna Celaleddin Rûmî, Mesnevi'sini Doğu ile Batı'nın kesiştiği, ruhun terk edilip aklın yüceltildiği bir coğrafyada kaleme almıştır. Onun mesajı, zamanlar üstü bir ruhun temsilidir. Ruhun bastırıldığı çağda, kalbin diliyle konuşarak insanlığa aşk temelli bir hakikat yolculuğu sunmuştur.⁸² Mevlâna'nın bu çabası, Anadolu'nun geçirdiği ilk büyük buhran döneminde bir tür manevî yeniden inşa işlevi görmüştür.

Aradan asırlar geçmiş, ancak benzer bir buhran modern dönemde tekrar yaşanmıştır. Bu defa, İslâm'ın müesseseleri olan medrese, tekke ve camiler ciddi darbeler almış; ilim ve irfan erbabı ya susturulmuş ya da cezalandırılmıştır.⁸³ Dinî yaşantı kamusal alandan dışlanmış, İslâmî bilgiyi kuşanmış âlimlerin toplumu aydınlatma misyonu büyük ölçüde sekteye uğramıştır. Tam da bu noktada, Ahıskalı Ali Haydar Efendi, Mevlâna gibi manevî bir dirilişin öncüsü olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Zor zamanlarda gösterdiği ilim ve irfan temelli direnişi, onu modern dönemin önemli müşitlerinden biri kılmıştır.

Ali Haydar Efendi ile Mevlâna arasında çeşitli benzerlikler dikkat çekicidir. Her ikisi de doğu coğrafyasından Anadolu'ya gelmiş, zahirî ilimlerde yüksek seviyeye ulaşmış, tasavvufla derinleşmiş ve yaşadıkları çöküş dönemlerinde toplumlara rehberlik etmişlerdir.⁸⁴ Mevlâna'nın yaşadığı dönemde Moğol istilaları İslam dünyasını sarsarken, Ali Haydar Efendi de değişen devlet rejimi adına yürütülen baskılarla mücadele etmiştir. Mevlâna nasıl ki ümmetin manevî gücünü harekete geçirmişse, Ali Haydar Efendi de benzer şekilde dinî bilincin uyanmasına ve halkın yeniden İslam'a yönelmesine vesile olmuştur.

Ali Haydar Efendi'nin mücadele alanı ise, Doğu ile Batı'nın birleşim noktası olan İstanbul olmuştur. Bu şehir, tarih boyunca İslam'ın izzetini temsil etmiş; Fatih Sultan

⁸²Annemarie Schimmel, *Ben Rüzgârım Sen Ateş*, (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2001), 87.

⁸³ Ahmet Yaşar Ocak, *Cumhuriyet Döneminde Tasavvuf ve Tarikatlar*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), 23–31.

⁸⁴ Süleyman Uludağ, "Müşid" *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/47-49.

Mehmed'in fethiyle taçlanmış ve manevî önderlerin merkezlerinden biri olmuştur.⁸⁵ Ali Haydar Efendi de bu şehirde verdiği dersler, yaptığı sohbetler ve sürdürdüğü irşat faaliyetleriyle İslâmî değerlerin yaşatılmasına öncülük etmiştir.

Tasavvufî terbiyeye dayalı eğitim metodu, onun irşat çalışmalarının temelini oluşturmuştur. Verdiği dersler, yaptığı vaazlar ve günlük hayatındaki örnek davranışlarıyla, öğrencilerini ve çevresindeki birçok kişiyi etkileyen ve tebliğ eden bir mürşit olarak, yaşadığı dönemde toplumsal bir yeniden uyanışa vesile olmuş; İslâmî hayatın yeniden diriltilmesinde kalıcı etkiler bırakmıştır.⁸⁶

Ali Haydar Efendi'nin bu katkıları, günümüzde dahi etkisini sürdüren bir irfan mirası haline dönüşmüştür. Onun öncülüğünde şekillenen dinî eğitim, tasavvufî bilinç ve toplumun İslam'a olan bağlılığı, Türkiye'nin yakın tarihinde önemli bir iz bırakmıştır.

2.4.3. Sosyal ve Siyasal Etkileri

Ali Haydar Efendi, Osmanlı'nın son döneminde, özellikle Meşrutiyet sonrası dönemde yaşanan siyasi çalkantılar ve hukukî reformlar sürecinde aktif görevler üstlenmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilişinden sonra başlayan buhranlı dönemde, saray çevresinden Meşihat makamına kadar birçok devlet erkânının saygısını kazanmış; ilmî liyakati, yüksek ahlâkı ve sarsılmaz duruşuyla geniş kesimler nezdinde güvenilir bir otorite olarak kabul edilmiştir. Bu çerçevede, fetva heyeti başkanlığı ve huzur dersleri hocalığı gibi önemli görevler yapmıştır. Toplum üzerindeki etkileri hem dinî hem ahlâkî hem de sosyal düzeyde hissedilmiştir.⁸⁷

Ali Haydar Efendi'nin siyasi etkisi, doğrudan bir faaliyetten ziyade fetvaları ve duruşuyla ortaya çıkmıştır. Osmanlı'nın son yıllarında, dinin yeni meseleler karşısında yetersiz olduğu yönündeki bazı kanaatlerin aksine, onun fetvaları dinin dinamizmini ortaya koymuş ve dönemin siyasetçileri nezdinde dahi saygı uyandırmıştır. Dönemin önde gelen İttihatçılarından Talat Paşa dahi, İslam hukukuna dair kapsamlı bilgisi ve derinliğiyle tanınan Ali Haydar Efendi'nin fetvalarına duyduğu hayranlığı dile getirmiştir. Aralarındaki dünya görüşü farkına rağmen bu hayranlık, Ali Haydar

⁸⁵ Halil İnalçık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adalet*, (İstanbul: Eren Yayınları., 2000), 155.

⁸⁶ Necdet Tosun, *Tasavvuf Tarihi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları., 2010), 389–392.

⁸⁷ Korkusuz, *İstanbul Tekkeleri ve Postnişinleri* (İstanbul: IQ Kültür Sanat yayıncılık, 2016), 39.

Efendi'nin ilmî otoritesinin dönemin muhalif çevrelerinde bile takdir edildiğini göstermektedir.

Batı hukuk sistemlerinin örnek alınmasına yönelik yoğun baskıların yaşandığı bir dönemde, İslâmî kaynakların çağın ihtiyaçlarına cevap verebilecek nitelikte olduğu fikri, özellikle onun ilmî görüşleriyle daha belirgin hale gelmiştir. Öyle ki bazı siyasetçiler, mevcut şartlar altında Avrupa kanunlarına yönelmenin zorunlu olmadığını, zira dinî kaynakların pek çok meseleye dair yeterli çözüm sunduğunu kabul etmek durumunda kalmışlardır.⁸⁸

Ali Haydar Efendi'nin siyasi süreçlerdeki en çarpıcı tavırlarından biri, İttihat ve Terakki iktidarı döneminde kendisine yapılan şeyhülislamlık teklifine verdiği cevaptır. 1914–1915 yıllarında Talat Paşa ve dönemin gazetecilerinden Hüseyin Cahit (Yalçın), Ali Haydar Efendi'yi ziyaret ederek onu hükümete yakın olmaya davet etmiş ve karşılığında şeyhülislamlık makamının kendisine verilebileceğini ifade etmişlerdir. Ancak bu teklifin, II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesine yönelik bir fetva karşılığında yapılması, Ali Haydar Efendi'yi derinden rahatsız etmiş ve şu sözlerle bu teklifi reddetmiştir:

*Zulmü payidâr eden idarenize mi şeyhülislam olmamı istiyorsunuz? Sizin gözyaşlarıyla doldurduğunuz sarayınız yerine, şu birkaç odalı zaviyemi tercih ederim.*⁸⁹

Bu cevabıyla sadece bir makamı reddetmekle kalmamış, aynı zamanda ilkesel bir duruş sergilemiş ve dönemin siyasi baskılarına karşı manevî bir direnişin sembolü hâline gelmiştir. Bu olaydan sonra defalarca tehdit edilmiş, hapsedilmiş ve baskılara maruz kalmış; fakat hiçbir zaman doğruları söylemekten ve haksızlıkları eleştirmekten geri durmamıştır.

Ali Haydar Efendi'nin siyasi alandaki etkisi, esasen Osmanlı'nın son döneminde devlet kademelerinde görev yaptığı zamanlarla sınırlıdır. Tasavvufu tanıdıktan sonra devletteki görevlerinden istifa etmiştir.

⁸⁸ İsmail Kara, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, 145.

⁸⁹ Ahmet Kabaklı, *Temellerin Duruşması*, (İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 1997), 126

2.4.4. Dini ve Sosyal Çevrelerle İlişkileri

Ali Haydar Efendi'nin gerek dinî çevrelerle gerekse toplumun farklı kesimleriyle kurduğu ilişkiler, sadece yaşadığı döneme değil, günümüze de örneklik teşkil edecek nitelikte bir nezaket, vefa ve zarafet örneği sunmaktadır. Onun ilmî ilişkileri; kendisinden ders aldığı hocaları, ilim yolunda birlikte yürüdüğü arkadaşları ve döneminin önde gelen mutasavvıf ve âlimleriyle kurduğu dostluklar, edep ve vefanın kaybolmaya yüz tuttuğu günümüzde dikkatle incelenmesi gereken önemli miraslardandır.

Ali Haydar Efendi, aynı dönemde yaşamış bazı büyük mutasavvıflarla derin bir muhabbet ve hürmet ilişkisi içinde olmuştur. Özellikle Mahmut Sâmî Efendi (v. 1984) Hazretlerine duyduğu muhabbet dikkat çekicidir. Kendisine cenaze namazını kıldırmasını vasiyet etmiş; Sâmî Efendi de bu tür görevleri kabul etmemesine rağmen, vasiyet olduğu için Ali Haydar Efendi'nin cenaze namazını kıldırmıştır. Benzer şekilde Alvarlı Efe Hazretleri, Şeyh Seyyid Abdülhakîm Arvâsî Hazretleri ve Mehmet Zahid Kotku Hazretleri ile de derin bir saygı ve sevgi ilişkisi içerisinde olmuştur. Bu ilişkilere dair aktarılan hatıralar, onun dinî çevrelerle olan bağının samimiyetini ve vefa duygusunu göstermektedir.

Ali Haydar Efendi'nin Bedüzzaman Said Nursî'ye dair sözleri de onun farklı ekollere karşı yapıcı bir tutum içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Onun için “*Sakin aleyhinde konuşanlardan olmayın*” dediği ve kendisiyle İstanbul'da ilk karşılaşmasında onu ilmî yeterliliği ve zekâsı sebebiyle takdir ettiği rivayet edilir.⁹⁰ Aynı şekilde Alvarlı Efe Hazretleri'ne duyduğu muhabbet, bir başka talebesi aracılığıyla kendisine ulaştırılan selam üzerine gösterdiği hassasiyetle ortaya konmaktadır. Bu olayda, Ali Haydar Efendi, hastalığına rağmen ayağa kalkmak istercesine toparlanmış ve Efe Hazretleri'ne olan derin hürmetini gözyaşları içinde ifade etmiştir. Bu tür hatıralar, onun yaşadığı dönemdeki tasavvuf büyüklerine olan saygısını ve içten bağlılığını belgelemektedir.

Sosyal çevrelerle ilişkilerinde ise Ali Haydar Efendi, son derece mütevazı, yardımsever ve toplumla iç içe bir şahsiyet olarak öne çıkmıştır. İsmet Efendi Tekkesi'nin postnişini olarak, halkla doğrudan temas kurmuş, çarşamba Pazarı'nda bizzat alışveriş yapmış, esnafla sohbet etmiş, halkın dertlerini dinlemiştir. Tekkelerin kapatılmasının ardından

⁹⁰ http://www.cevaplar.org/index.php?content_view=2196&ctgr_id=16 (Erişim: 30.6.2025)

ise evini bir nevi tekke hâline getirmiş, orayı bir manevî irşat merkezi olarak kullanmaya devam etmiştir. Evine gelen misafirlere yemek ikram etmiş, soru soranlara ilmî açıklamalarda ve nasihatlerde bulunmuş, ilim talep edenlere ders vermiş; böylece yalnız başına büyük bir manevî sorumluluğu üstlenmiştir.

Ali Haydar Efendi'nin bu yönü, günümüzün zayıflayan sosyal bağları açısından dikkate değerdir. Sadece ilmî çevrelerle değil; halk, esnaf, komşular, talebeleri ve aile çevresiyle kurduğu samimi ilişkiler, onun irşat faaliyetlerinin toplumun her katmanına ulaşmasını sağlamıştır. Bu yönüyle onun hayatı, günümüz toplumunun kaybettiği birçok değerini yeniden inşasına ışık tutacak niteliktedir.

2.4.5. Kişisel Zorluklar ve Mücadeleler

Ali Haydar Efendi'nin hayatında pek çok zorluklar ve mücadeleler yaşanmıştır. Özellikle İsmet Efendi Tekkesinin postnişini olması ve bu bağlamdaki toplumsal etkisi nedeniyle, onun döneminde yaşanan dinî ve siyasi alandaki çekişmelerde etkisi önemli bir yer tutmuştur. İslamiyet'in toplumdaki rolü, Osmanlı Devleti'nin yıkılıp cumhuriyetin kurulması, halifeliğin kaldırılması, yönetimin İslâmî ilkelerden soyulup sert yaptırım ve cezaların getirilmesi, tekke ve zaviyelerin kapatılması, Kur'an öğretiminin yasaklanması, ezanın Türkçeye çevrilmesi ve bunun gibi, Müslümanlar için büyük yıkım olan daha pek çok uygulama, dönemin ana gündem maddelerinin başında gelmektedir ve Ali Haydar Efendi'nin bu dönemde sergilediği dirayeti ve istikameti belirleyici bir rol oynamaktadır.⁹¹

Ali Haydar Efendi'nin en fazla mücadele ettiği hususlardan biri, ömrünü İslamiyet'i daha iyi öğrenme ve öğretmeye adanmış bir Şeyh olarak hizmetini sürdürürken, adına sekülerleşme ve Batılılaşma denilen ve İslâm'ın tam karşısında duran hareketlere karşı duruşunu korumaktır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, İslâm âdetâ manevi bir kış yaşarken, Ali Haydar Efendi gibi mürşit ve mücadele öncüleri olan zatlar, İslami değerleri koruma ve savunma görevini üstlenmiş, bu uğurda kimi canını vermiş kimi de yıllarca hapis hayatına mahkûm edilmiştir.

Aynı zamanda dönemin önde gelen âlim ve tasavvuf önderlerinden biri olması sebebiyle Ali Haydar Efendi, siyasi otoritelerin baskı ve takibatına maruz kalmıştır. Özellikle

⁹¹ Tahir Olgun, Tâhirü'l-Mevlevî, *Matbuat Âlemindeki Hayatım ve İstiklâl Mahkemesi Hatıraları*, ed. Nurcan Boşdurmaz (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2012), 250.

dönemin siyasi liderleri ve batılılaşma yanlısı çevreler, geleneksel dinî otoritelerin etkisini azaltma veya değişime uğratma çabası içindedir. Bu durumda, Ali Haydar Efendi irşat faaliyetlerine devam etmiş, bu sebeple yirmi beş yıl boyunca göz hapsinde tutulmuş⁹² ve ilerleyen yaşına rağmen defalarca hücreye alınmıştır.⁹³

Ancak, Ali Haydar Efendi, tüm bu zorluklara rağmen dini ve toplumsal görevlerini yerine getirmek için kararlılıkla çalışmaya devam etmiş, İslami değerleri koruma mücadelesini son nefesine kadar sürdürmüştür.

Cumhuriyet döneminin en sert dinî ve kültürel dönüşüm adımlarından biri olan 25 Kasım 1925 tarihli Şapka Kanunu, geleneksel dinî otoritelere karşı başlatılan geniş çaplı bir baskı sürecini beraberinde getirmiştir. Bu süreçte, özellikle halk nezdinde itibarı yüksek olan âlimler⁹⁴ gözaltına alınmış, sıkı takibe maruz bırakılmış ve sembolik davalarla cezalandırılmıştır.⁹⁵

Ali Haydar Efendi de bu atmosferde, herhangi bir doğrudan muhalefet girişimi bulunmamasına rağmen, 7 Aralık 1925 tarihinde İstanbul'daki evinde yapılan bir arama sonucu tutuklanmıştır.⁹⁶ Arama sırasında, İskilipli Atıf Hoca'ya ait olan ve kamuoyunda şapka karşıtı yayın olarak bilinen *Frenk Mukallitliği ve Şapka* isimli risalenin birkaç nüshası bulunmuştur.

Ali Haydar Efendi bu risalenin yazarı değildir. Ancak evinde bulunması, dönemin güvenlik politikaları çerçevesinde “delil” kabul edilmiş ve hakkında dava açılmıştır. Sadece bu risale değil, aynı zamanda Şeyh Said Hadisesi sonrası geniş çaplı soruşturmalarda adı geçen Saîd-i Kürdî ile irtibatlı olduğu şüphesiyle de hakkında

⁹² Ömer Osmanoğlu, *Yolumuzu Aydınlatanlar* (İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi A.Ş. Yayınları, 2013), 445-446

⁹³ Olgun, Tâhirü'l-Mevlevî, *Matbuat Âlemindeki Hayatım ve İstiklâl Mahkemesi Hatıraları*,1/257.

⁹⁴ Kara, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslam*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001), 191–193.

⁹⁵ Olgun, Tâhirü'l-Mevlevî, *Matbuat Âlemindeki Hayatım ve İstiklâl Mahkemesi Hatıraları*,260.

⁹⁶ Mehmet Ali Kumbuzoğlu, *İkinci Dönem Ankara İstiklal Mahkemesi* (Ankara: TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 7-3/63.

tahkikat yapılmıştır.⁹⁷ Evinde bir mektup arandığı, bulunması hâlinde infazının bile söz konusu olabileceği, dönemin belgelerinde ve oğlu tarafından nakledilen hatıratlarda açıkça ifade edilmektedir.

Ali Haydar Efendi, bu gerekçelerle Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne sevk edilmiş, burada yaklaşık bir yıl kadar tutuklu kalmıştır. Giresun olayları ve “halkı devlete karşı kışkırtma” iddiasıyla yargılanan 50'yi aşkın kişi arasında yer almıştır. Ancak yargılama sonunda, onun herhangi bir kışkırtıcı faaliyette bulunmadığı, yazarlıkla ilgisinin olmadığı sabit görülmüş ve 3 Şubat 1926 tarihinde beraat kararı verilmiştir.

İstiklâl Mahkemesi zabıtlarının altıncı defterinde geçen savunmalarında Ali Haydar Efendi'nin verdiği ifade, İskipli Atıf Efendi ile herhangi bir şahsi husumetinin bulunmadığını, ancak düşünce yapılarının ve tarikat anlayışlarının birbirine zıt olduğunu belirtmiştir. Kendisinin Hâlidî Tarikatı'na mensup olduğunu, Atıf Efendi'nin ise genel olarak tarikatlara mesafeli hatta karşıt bir duruş sergilediğini vurgulamıştır.

Ali Haydar Efendi'nin anlatımına göre, Atıf Efendi, bastırıldığı kitapların satışı konusunda yardım talep etmiştir. Matbaacının masrafları sonradan alacağını, acil ihtiyacının bulunduğunu ifade ederek, kitapların satışı konusunda Ali Haydar Efendi'den aracılık etmesini istemiştir. Ali Haydar Efendi bu talebi geri çevirmemiş, yüz kadar kitabı gençlere vererek, satılmaları hâlinde ücretlerinin gönderilmesini, satılamazlarsa kitapların iade edilmesini tembihlemiştir.

Ali Haydar Efendi, söz konusu eseri daha sonra okuduğunu ve kitabın, daha çok kazanç sağlamak amacıyla genişletilmiş olduğu kanaatini belirtmiştir. Bandırma'da yalnızca 25 adet satılmış, bunun karşılığında iki lira ödeme yapılmış, kalan 75 nüsha ise iade edilmiştir.⁹⁸

Bu duruşmadan beraat eden, Ali Haydar Efendi bu olaydan sonra göz hapsinde tutulmaya devam etmiş, irşat faaliyetleri sıkı takibe alınmıştır. Bu süreç, onun sadece ilmî faaliyetleriyle değil; sabır, sebat ve dirayetiyle de İslâmî çizgiden taviz vermeyen bir şahsiyet olduğunu göstermiştir.

⁹⁷ Dönmez, *Son Devrin Kutup Yıldızları* (İstanbul: Akit Yayınları, 2000), 18.

⁹⁸ Kumbuzoğlu, *İkinci Dönem Ankara İstiklal Mahkemesi* (Ankara: TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 7-3/63.

2.5.Hayatının Son Dönemleri ve Vefatı

Ali Haydar Efendi'nin son dönemleri, onun hayatının en zorlu ve mücadele dolu zamanları sayılabilir. Tutuklanmasıyla birlikte yaşadığı stres, endişe ve hukuksal süreçlerin yarattığı belirsizlikler, sağlık durumunu ciddi şekilde etkilemiştir. Cezaevi koşullarındaki hayatı, zaten var olan sağlık sorunlarını daha da kötüleştirilmiş, uzun süreli hapis hayatı, fiziksel sağlığının giderek bozulmasına neden olmuştur.⁹⁹Ailesi ve sevenleri dışarıdan gelen yardımlarla destek olmaya çalışsa da cezaevi koşullarının sertliği ve iletişim sınırlamaları, bu desteklerin etkisini kısıtlamıştır.

Yaşanan tüm zorluklara rağmen, Ali Haydar Efendi'nin halk arasında büyük bir saygı ve sevgi gördüğü bilinmektedir. Onun, inançlı duruşu ve insani değerlere bağlılığı, onu son nefesine kadar etkileyici bir kişilik yapmıştır. Sonunda, yaşamının mücadele dolu bu döneminde yaşadığı sağlık sorunlarına yenik düşerek aramızdan ayrılmıştır.

Ali Haydar Efendi'nin hayatını kaybetmesi hem yakın çevresi hem de Türkiye'nin hukuk, ilim ve tasavvuf alanlarındaki önemli kesimleri için derin bir kayıp olarak kabul edilmiştir. 1960 yılında İstanbul'da vefat ettiğinde, dönemin saygın âlimlerinden biri olarak hatırlanmıştır. İslam hukuku ve düşüncesine yaptığı değerli katkılar, onu toplum içinde özel bir konuma taşımış ve ölümüyle birlikte geniş çaplı bir üzüntü yaşanmıştır. Cenaze törenine ailesinin yanı sıra çok sayıda talebe, seven ve cemaat mensubu katılmıştır. Hayatı boyunca hem ilim adamı hem de manevi rehber olarak önemli bir rol üstlenmiştir.

Onun vefatı, Türkiye'nin ilmî ve tasavvufî çevrelerinde büyük bir boşluk yaratmıştır. Bu kayıp, Türk toplumunun tarihinde derin izler bırakan kritik bir dönüm noktasının da habercisi olmuştur. Ali Haydar Efendi'nin geride bıraktığı manevi mirası sonraki nesillere ışık tutmaya devam etmiştir.¹⁰⁰

Vefatına yakın dönemde işitme yetisini kaybeden Ali Haydar Efendi, çevresiyle yazılı olarak iletişim kurmaya devam etmiştir. Ancak görme yetisi, hayatının sonuna dek sağlığını korumuştur.

Oğlu Bahaddin Gürbüzler'in aktardığına göre, Ali Haydar Efendi vefatından yaklaşık

⁹⁹ Şenocak, *İki Devrin Ulu Hocası Ali Haydar Efendi*, 151.

¹⁰⁰ A. g. e, 130.

on beş gün önce İstanbul Fatih-Çarşamba'daki evinde komaya girmiştir. Bu süre boyunca bitkisel hayatta kalan Ali Haydar Efendi, son nefesini 1 Ağustos 1960 tarihinde verirken “Allah” diyerek ruhunu teslim etmiştir.¹⁰¹

Vefat haberi kısa sürede duyulmuş ve İstanbul'a çok sayıda seveni akın etmiştir. Naaşı, muhafaza amacıyla iki gün boyunca buzlar arasında bekletilmiş, ardından üç kez yıkanarak defin için hazır hâle getirilmiştir. Bu yıkama işlemini devrin meşhur maneviyat önderleri Mahmut Sami Ramazanoğlu, talebesi ve halifesi Mahmud Ustaosmanoğlu ve Ali Yekta Efendi üstlenmiştir.

Ali Haydar Efendi, vasiyetinde hocası Çarşambalı Ahmed Efendi'nin kabrinin yanına, Fatih Camii mezarlığına defnedilmek istemiştir. Ancak 27 Mayıs 1960 askeri darbesi sonrası yönetimde yaşanan değişiklikler nedeniyle bu talep reddedilmiştir. Askeri geçmişe sahip İstanbul Valisi Refik Tulga, sivil yönetimin onayını iptal ederek Ali Haydar Efendi'nin vasiyetinin yerine getirilmesini engellemiştir.¹⁰² Müritleri ve ailesi uzun uğraşlara rağmen bu engeli aşamamış, Fatih Camii çevresi polis ve asker tarafından kuşatılarak kapatılmıştır.

Bunun üzerine cenaze namazı için Yavuz Selim Camii seçilmiştir. Cenazeye katılanlardan Yusuf Ziya Kavakçı, o gün yaşananları “Başımızın üzerinde onlarca helikopter uçuyordu.” sözleriyle dile getirmiştir. Naaşın Yavuz Sultan Selim Camii'ne intikali ancak saatler süren bir çabayla mümkün olmuştur. Vali de güvenlik önlemlerini bizzat denetlemiştir.

Cenaze namazını, Ali Haydar Efendi'nin yakın dostlarından Ramazanoğlu Mahmut Sami Efendi kıldırmasıdır. Ali Haydar Efendi, vasiyetinde “Fatih Camii'ne defnedilemezsem Edirnekapı dışında bir yere gömün.”¹⁰³ demiştir. Bu nedenle, en uygun yer olarak askerî şehitlerin yattığı Sakızağacı Mezarlığı seçilmiştir. Bu karar, yakın tarihte yaşanan ve Said Nursi'nin mezarının gizlice taşınması gibi olayların yarattığı kaygılar nedeniyle hızlandırılmıştır. Bugün Ali Haydar Efendi'nin kabri, Edirnekapı Sakızağacı Şehitliği'nde bulunmaktadır.

¹⁰¹ Kutluoğlu, *Yolumuzu Aydınlatanlar*, 452; “Kendi Gök Kubbemiz”, haz. Alparslan Bozkurt, TRT Türk (20 Şubat 2015).

¹⁰² Kutluoğlu, *Yolumuzu Aydınlatanlar*, 451.

¹⁰³ Komisyon, *Hatıralarla Mahmud Efendi Hazretleri'nin Hayatı*, 2022, 1/177.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALİ HAYDAR EFENDİ'NİN DAVET VE İRŞAT METOTLARI

Bu bölümde Ali Haydar Efendi'nin davet ve irşat stratejileri detaylı bir şekilde ele alınacak ve onun önder şahsiyet olmasının etkisi değerlendirilecektir.

Ali Haydar Efendi'nin davet ve irşat tanımı ve metodolojisi, onun Osmanlı döneminin son yıllarından Cumhuriyet'in ilk dönemlerine kadar geçen süreçte etkin bir kanaat önderi olarak nasıl hareket ettiğini derinlemesine anlamamızı sağlar. Bu bölümde, Ali Haydar Efendi'nin davet ve irşat anlayışının temellerini, uygulamalarını ve bu metodolojilerin toplumsal ve bireysel etkilerini inceleyeceğiz. Ali Haydar Efendi için davet anlayışı, insanların kalplerine dokunmayı ve onları İslam'ı kendi hayatlarında yaşamaya teşvik etmeyi hedefler.

İrşat, davet edilen kişileri doğru yola rehberlik etme ve onlara manevi destek sağlamaktır. Ali Haydar Efendi'nin davet ve irşat metodolojisi, söz, eylem ve hâl üçlüsünü birleştirir. Söz yani sohbet ile İslam'ın öğretilerini açık ve anlaşılır bir şekilde ifade eder, eylem ile bu öğretileri yaşayarak öğrencilere ve müritlerine örnek olur, hâl ile de sürekli bir manevi terbiye ile insanları yetiştirir.

Ali Haydar Efendi, derslerde ve sohbetlerde Kur'an ve hadis öğretilerini temel alır, bunları yaşadığı zamanın şartlarına ve sorunlarına cevap verecek ustalıkta sunar. Ayrıca, tasavvufî anlayışı da irşat faaliyetlerine derin bir boyut ekler; müritlerin ve öğrencilerin kalplerini ve ruhlarını terbiye etme amacı güder. Ali Haydar Efendi'nin irşat faaliyetleri sadece müritleriyle sınırlı kalmaz, aynı zamanda geniş toplumsal etkileşimleri de kapsar. Sohbetlerinde ihlas ve samimiyetle yapılan ibadetin önemine dikkat çeken Ali Haydar Efendi, aynı zamanda kulun hiçbir zaman Allah'ın rahmetinden ümidini kesmemesi gerektiğini vurgulamıştır.

Halifesi Mahmud Efendi, Ali Haydar Efendi'den şu öğüdü aktarmaktadır:

Oğlum Mahmud, yaptığın ibadetlerin gerçekten Allah'ın huzuruna layık olup olmadığını düşün. Cevabın 'hayır mı? Ancak şunu da düşün ki, eğer bu ibadetleri Allah'a değil de putlara yapsaydın, o zaman kesinlikle kafir

*sayılırdın, öyleyse umutsuzluğa kapılma.*¹⁰⁴

Ali Haydar Efendi'nin metodolojisi, dinî bilgiyi toplumun her kesimine yaymayı amaçlar. Böylece, her dönemde ve her sosyal grupta insanların İslâmî yaşantılarını ve manevi hallerini iyileştirmeyi hedefler. Ali Haydar Efendi'nin dinî irşat faaliyetleri, çağının sosyo-politik koşullarında ve dinî değişimlerin yaşandığı bir dönemde gerçekleşmiştir.

3.1. Eğitimci Olarak Ali Haydar Efendi

Ali Haydar Efendi, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Osmanlı döneminde, devletin ilmiye sınıfında üst düzey vazifeler icra etmiş, padişahların huzur derslerinde hocalık yapmış ve üç padişah döneminde devletin en yüksek ilmî ve idarî makamlarında bulunmuş bir âlimdir. Özellikle fıkıh alanında önemli bir otorite olarak kabul edilmiş, daha sonra tasavvufa yönelerek şeyhlik mertebesine yükselmiş, zâhirî ve bâtinî ilimleri birleştirerek öğrencilerine ve müritlerine aktarmıştır. Ali Haydar Efendi, tasavvufla tanışmasından önce Osmanlı Devleti'nin en seçkin eğitim kurumlarından olan Fatih Camii müderrisliği, Medresetü'l Kudat müderrisliği, İbtida-i Hariç müderrisliği, Sahn-ı Seman Medresesi fıkıh müderrisliği, huzur dersleri baş muhataplığı görevlerinde bulunmuş ve uzun yıllar eğitim vazifesi ifa etmiştir. Ayrıca Heyet-i Te'lifiyye başkanlığı yapmış ve mecellenin güncellenmesi çalışmalarına da başkanlık etmiştir.

Tasavvufla tanışmasından sonra ise bir cemaat lideri olarak, müritlerinin hem zahirî hem de batınî ilimlerde yetişmelerine çok önem vermiş ve Osmanlı bakiyesi olan bu usulü günümüze taşıma noktasında azamî gayret sarfetmiştir.

Ali Haydar Efendi'nin eğitim anlayışı, dinî bilgilerin öğretilmesiyle beraber öğrencilerinin karakter ve ahlak gelişimini de içerir. Vaazlarında ve sohbetlerinde İslam'ın temel ilkelerinden başlayarak tüm inceliklerini anlatmış, dinin günlük hayata nasıl entegre edilebileceğini ve manevi değerlerin önemini vurgulamıştır. Bu şekilde hem bireylerin hem de toplumun manevi yönden güçlenmesine katkıda bulunmuş ve İslâmî yaşantının yeniden ihyasına hizmet etmiştir. Onun eğitim anlayışı ve irşat faaliyetleri, günümüzde dahi birçok insanın manevi hayatına ışık tutmaya devam etmektedir.

¹⁰⁴ Ustaosmanoğlu, *Efendi Babam Ali Haydar Efendi Buyurur Ki*, 51.

3.1.1.Eğitim Metotları ve Öğrencilere Yaklaşımı

Ali Haydar Efendi, zahirî ve manevî ilimlerde derin bilgi sahibi olan bir âlimdir. Ona göre, ilim olmadan yapılan ibadet ve ameller samimiyetten uzak kalır. İmam-ı Malik'in "Kim fıkıhla (dinî ilimlerle) meşgul olur da tasavvufî terbiye görmezse fâsık olur. Kim de tasavvufla meşgul olur da dinî ilimleri bilmezse zındık olur. Her kim bu ikisini cem ederse hakikate nâil olur"¹⁰⁵ görüşünü benimseyerek, insanların İslami ilimleri öğrenmeye teşvik edilmesi gerektiğini savunmuştur. Peygamber Efendimizin bir öğretmen olarak gönderildiğine dair hadislerden hareketle¹⁰⁶, Ali Haydar Efendi de dini yaşamanın temelinde ilmin olduğunu vurgulamıştır.

Eğitim ve irşat yaklaşımı hem dönemi hem de günümüz İslâmî eğitim yöntemleri açısından önemli bir kaynak teşkil edecek zenginliktedir. "İki devrin hocası" olarak anılması, Osmanlı'nın son dönemleri ile Cumhuriyet'in ilk yıllarında da saygın bir konumda bulunduğunu göstermektedir. Ali Haydar Efendi, bu iki farklı dönemde hem klasik İslam ilimlerini hem de tasavvufî eğitimi harmanlayarak öğretmiş; ilim olmadan tasavvuf yolunda ilerlemenin mümkün olmadığını her fırsatta ifade etmiştir. Ali Haydar Efendi, ders programlarını Osmanlı medrese geleneğini sürdürecektir şekilde düzenlemiştir.

3.1.2.Öğretim Programları ve Ders İçerikleri

Ali Haydar Efendi müritlerini yetiştirirken öncelikle, onlarla birlikte bulunarak ve uygulamalı şekilde rehberlik ederek öğretim yöntemini esas almıştır. Ali Haydar Efendi'nin tasavvufî öğretim metodu İslam'ın temel öğretilerini ve terbiyesini sunan medrese geleneğinin devamı niteliğindedir. Ali Haydar Efendi, öğretim metotlarında Temel İslâmî ilimler dediğimiz, Kur'an, Hadis, akaid, kelam, İslam hukuku (Fıkıh), İslam ahlakı, Tefsir ve Tasavvuf gibi ilimleri öğretmekle beraber tasavvufta asıl olan gizli ve açık zikir dersleri, sohbet halkaları ile hem ilmî hem amelî hem de manevi bir eğitim ve terbiye ile müritlerini yetiştirmiştir. Böylece yeni dönemde tüm kısıtlama ve yasaklamalara rağmen Osmanlı medreselerinin ilim ve tasavvuf geleneğini günümüze taşıyacak kıymetli isimler yetiştirmiştir. Halifesi Mahmut Ustaosmanoğlu, talebesi Mehmet Emin Saraç Hoca Efendi, Ali Yekta Sundu Hoca Efendi, Hasan Kılıç Hoca

¹⁰⁵ Ali El-Kârî, *Mirkâtu'l-Mefâtiḥ*, (Beyrut,1422), 1/335.

¹⁰⁶ Dârimî, *Mukaddime* 32; İbn Mâce, *Mukaddime* 17.

Efendi bunlardan bazılarıdır.

3.1.3. Öğrenci-Öğretmen Etkileşimi

Ali Haydar Efendi'nin öğretim metodolojisinde talebeleriyle etkileşimi, öğrencilerin ilmî ve manevi gelişimlerine büyük katkı sağlayan, aynı zamanda tasavvufi bir rehberlik süreci olarak işlev görür. Ali Haydar Efendi'nin derslere gösterdiği titizlik, onun talebeleri tarafından daima saygıyla hatırlanmıştır.

Öğrencilerinden merhum Emin Saraç Hoca'nın aktardığına göre, Efendi Hazretleri ders esnasında oldukça canlı, dikkatli ve yüksek bir ses tonuyla konuşur; anlatımında hem tane tane konuşmaya hem de muhatabına net bir şekilde hitap etmeye özen gösterir. Bu dikkatli anlatım tarzı bazı talebeleri tarafından duyma problemi olduğu düşüncesine yol açsa da aslında bu durum onun ilme ve ders ortamına gösterdiği saygıyı yansıtmaktadır. Tek bir öğrenciye ders verirken bile, sanki geniş bir topluluğa hitap ediyormuşçasına özenli ve disiplinli bir üslup sergilediği aktarılmaktadır.¹⁰⁷

Ali Haydar Efendi, hoca -talebe ilişkisinde, öğrencilerini ilmî olarak donatmakla beraber, onların ruh-nefs terbiyesini de tarikat dersleriyle sağlamıştır. Tasavvufi terbiyede temel esaslardan biri, müridin hem zahiren hem de bâtenen mürşidini örnek alarak onun izinden gitmesidir. Bu yaklaşım, müridin manevi gelişiminde rehberliğin etkisini en üst düzeye çıkarmayı amaçlar. Ali Haydar Efendi'ye göre, bir Müslümanın inanç ve yaşam tarzı bakımından gayrimüslimlere özenmesi dinî açıdan doğru değildir. Kendisinden nakledilen sözlerde, kişinin kimlerle zaman geçirdiğiyle manevi yönelişleri arasında güçlü bir bağ bulunduğuna dikkat çekmiş ve bu bağlamda “*Cins cinse meyleder.*”¹⁰⁸ şeklindeki veciz ifadeyle, Müslümanların kimlerle yakın ilişki kurduklarına dikkat etmeleri gerektiğini vurgulamıştır”

Ali Haydar Efendi, her bir talebesiyle birebir ilgilenmiştir. Meşhur talebeleri arasında Mehmet Emin Saraç Hoca Efendi, Mahmut Ustaosmanoğlu gibi önemli şahsiyetler yer almaktadır. Emin Saraç Hoca, 1943–1950 yılları arasında Üçbaş Medresesi'nde eğitim görmüş; bu süreçte tefsir, hadis, fıkıh ve usûl gibi temel İslami ilimlerde birçok kıymetli âlimden ders almıştır. Kendisi üzerinde derin izler bırakan bu hocaların

¹⁰⁷ Emin Saraç, *Hatıralar ve Tavsiyeler*, haz. Selman Tan, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2019), 84.

¹⁰⁸ Ustaosmanoğlu, *Efendi Babam Ali Haydar Efendi Buyurur Ki*, 128.

başında Ahıskalı Ali Haydar Efendi gelmektedir. Saraç Hoca, onun ilmî donanımını ve mânevî tesirini çeşitli vesilelerle dile getirmiştir.¹⁰⁹

Ali Haydar Efendi, hayatının son döneminde her hafta, Fatih Camii'nde pazar sabahları yapılan Şifâ-i Şerîf¹¹⁰ dersine büyük bir bağlılıkla devam etmiştir. Talebesi Emin Saraç, hocasının derslerde sadece metin okumakla kalmayıp, aynı zamanda manevi bir derinlik taşıyan bir eğitim verdiğini ve Şifâ-i Şerîf'i okurken gözyaşlarını tutamadığını ifade etmiştir.¹¹¹ Bu durum, Efendi'nin ilme olan sevgisini ve derslere verdiği önemi göstermektedir.

Emin Saraç, hocasının ilim ve talebe ilişkisine verdiği önemi çeşitli anılarla dile getirmiştir. Yaz aylarında memlekete gidip gelmeler sırasında, zaman zaman derslere geç kalan Saraç'a hocası sert bir şekilde uyarıda bulunmuş ve talebelerin disiplinli olması gerektiğini vurgulamıştır.¹¹²

Ayrıca, bir seferinde yaşının ilerlemesi ve nefesinin yetmemesi sebebiyle derslere devam edemeyeceğini belirtmiş, ancak bu durumu düşündükçe içinde derin bir pişmanlık oluşmuş ve derse olan bağlılığı sebebiyle bu karardan pişmanlık duymuş ve ilim okutmaya devam etmeye karar vermiştir. Bu bağlamda “*Her kim ki, kendisine bildiği bir mesele sorulur da cevap vermekten kaçınırsa, Allah Teala ona kıyamet günü ateşten bir mühür vurur.*” anlamındaki hadisi¹¹³ okuyarak, endişe ve üzüntüsünü dile getirmiştir. Daha sonra da:

Hadi derse başlayacağız ve bu nefes bu bedende varken derse devam edeceğiz, ne kadar nefesimiz varsa bu yolda sarf edilecektir.

buyurmuştur.¹¹⁴ Bu tutumu Efendi'nin talebelerine karşı sorumluluğu ve ilmin önemine

¹⁰⁹Tevfik, İşcan, “Emin Saraç Hoca ile Yakın Dönem İlim ve Fikir Atlası Üzerine”, İnkişaf Dergisi,6(Haziran:2006) 58.

¹¹⁰ Kādî İyâz, (ö. 1149) Hz. Peygamber'in sevgisinden ve Müslümanlar üzerindeki haklarından bahseden eser.

¹¹¹ A. g. e., 58.

¹¹² İşcan, “Emin Saraç Hoca ile Yakın Dönem İlim ve Fikir Atlası Üzerine”, 58; “

¹¹³ Tirmizî, “İlim”, 3.

¹¹⁴ A.g.e., 58.

olan derin bağılılığını ortaya koymaktadır.

Onun talebeleriyle olan ilişkisi karşılıklı güven ve saygı esasına dayanmıştır. Talebesi Emin Saraç, hocasının ders anlatımındaki titizlik ve ciddiyeti vurgulayarak, yüksek sesle ve tane tane konuşmasının dikkatli ve etkili bir eğitim yöntemi olduğunu belirtmiştir. Tek bir öğrenciye ders verirken bile büyük özen gösterdiği aktarılmıştır.¹¹⁵

Ayrıca, Ali Haydar Efendi'nin fıkıh başta olmak üzere çeşitli ilimlerdeki derin bilgisi, talebeleri tarafından sık sık dile getirilmiştir. Özellikle Kudûrî şerhini hafızasında tutarak madde madde açıklaması¹¹⁶ve ders sırasında öğrenilen bilgilerin hayata geçirilmesi gerektiğine dair vurguları, onun eğitim yaklaşımının temelini oluşturmaktadır.

Ali Haydar Efendi'nin, talebeleri ve müritleriyle arasındaki ilişki, karşılıklı güven ve saygıya dayanmaktadır. Onun eğitimi ve öğrencilerine yaklaşımı, günümüz eğitimcileri için de değerli bir model sunmaktadır.

3.1.4.İslami Eğitim ve Öğretim Yöntemleri

Ali Haydar Efendi'nin İslâmî eğitim ve öğretim yöntemleri, onun geniş bilgi birikimi ve becerilerinin bir yansıması olarak, Osmanlı son dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarındaki dinî eğitim yöntemlerinde önemli bir yer tutar. Yaşayarak, yani hâl ile; anlatarak, yani sohbet ve dersle yetiştirme metodu, onun eğitim anlayışının özünü teşkil etmiştir. Ali Haydar Efendi, İslâmî ilimlerin hemen her alanında, özellikle fıkıh sahasında derin bir vukufiyete sahiptir.

Kur'an'a olan derin muhabbeti, onun hem ferdî hem de sosyal hayatta mânevî bir rehber oluşunu vurgulamıştır. Talebesi ve halifesi Mahmut Efendi'ye söylediği:

*Sizin derdiniz de devanız da Kur'an'dadır. Kur'an bir tabip gibidir hem hastalığını söyler hem de ilacını söyler. Eğer hastalık bilinmezse ilacı da bulunmaz.*¹¹⁷

sözyle Kur'an'ın hayattaki işlevini veciz biçimde ortaya koymuştur. Ayrıca, “*Hafızlık*

¹¹⁵A.g.e., 59.

¹¹⁶ Kaya, “*Emin Saraç Hocaefendi'yle İlmi Yakın Geçmişe Dair*”, 2.

¹¹⁷ Ustaosmanoğlu, *Efendi Babam Ali Haydar Efendi Buyurur Ki*, 40.

kadar büyük bir nimet bilmiyorum.”¹¹⁸ ifadesiyle de Kur’an-ı Kerim’in ezberlenmesine ne denli önem verdiğini ifade etmiştir.

Tefsir ilminde ayetin iniş sebeplerinin bilinmesinin anlamı kavramada oynadığı role dikkat çeker ve *“Bir ayetin sebab-i nüzulünü öğrenirsek, manası daha iyi anlaşılır. Oğlum bir ayetin manasını çözmek, öğrenmek kadar güzel bir şey yoktur.”*¹¹⁹ diyerek bu alanda derinleşmenin yollarına işaret etmiştir. Böylece Ali Haydar Efendi, yaşadığı dönemin dinî ve ilmî atmosferinde mümtaz bir yere sahip olmuş ve bulunduğu çevrede İslâmî hayatın canlı kalmasına katkı sunmuştur.

Meşhur talebelerinden olan Emin Saraç Hoca, Ali Haydar Efendi’nin ömrünün son yıllarında, bedenen oldukça zayıf düştüğü ve ders vermekte zorlandığı dönemlerde dahi, ilmî faaliyetlerinden tamamen kopmadığını ifade etmektedir. Hatta bu süreçte, fıkıh usulü alanında derinliğiyle bilinen Molla Hüsrev’in *Mir’âtü’l-Usûl* adlı eserini Ali Haydar Efendi’den okuduğunu belirtmiştir.¹²⁰ Talebesi ve halifesi Mahmut Efendi, Ali Haydar Efendi’nin fetvalarına örnek olarak şöyle buyurmaktadır:

*Efendi Babam bana şu ayet-i kerimeyi okudu: ‘Evlenme ümidi kalmamış, hayızdan ve doğumdan kesilmiş yaşlı kadınların süslerini göstermeksizin dış kıyafetlerini çıkarmalarında kendileri için bir beis yoktur. Ama yine de (gençler gibi çarşaflarını çıkarmayarak) sakınmaları onlar için daha hayırlıdır. Allah her şeyi hakkıyla işiten ve bilendir.’*¹²¹ *Sonra bana şöyle sordu: ‘Bu ayetle Allah neyi anlatmak istiyor?’ Sonra cevapladı: Allah Teâlâ, yaşlı kadınların çarşaf giymemelerine izin vermekle beraber, devamında giymelerinin daha faziletli olduğunu bildiriyor. Bunun da hikmeti, ihtiyar kadınların gençlere örnek olması ve gençlerin de bu şekilde alışmasıdır.*

¹¹⁸A. g. e., 40.

¹¹⁹ Şenocak, *İki Devrin Ulu Hocası Ali Haydar Efendi*, 63.

¹²⁰ İşcan, *“Emin Saraç Hoca ile Yakın Dönem İlim ve Fikir Atlası Üzerine”*; “M. Emin Saraç Hocamızın Ali Haydar Efendi ile geçen hatıratı”, haz. Abdullah İnanç, YouTube (22 Mayıs 2016).

¹²¹ en-Nur, 24/60.

Süleymaniye’de meşihatta (fetvahanede) iken, diş kaplamasıyla ilgili fetva sorarlardı: ‘Diş kaplatmak caiz midir?’ Eğer kişi, kaplama yaptıktan sonra şüpheye düşüp sorarsa, ‘sök’ demez, olduğu gibi bırakırdık. Fakat kaplatmadan önce sorulmuşsa, ‘yap’ da demezdik. Çünkü çürük dişe izin verirsen, başkası da sağlam dişini kaplatmaya kalkar.¹²²

Ali Haydar Efendi’nin verdiği fetvalara bakıldığında, fetva verirken genel anlamda toplumun ihtiyaçlarını gözeten ve zorlukları gideren bir yaklaşımı benimsediği, sedd-i zerâi’ye dair meselelerde kolaylaştırıcı hükümler verdiği görülmektedir. Bununla birlikte, şer’î bir zaruret bulunmadığı sürece azimetle amel etmenin daha faziletli olduğuna özellikle dikkat çekmiştir. Bununla birlikte yanlış fetva vermenin tehlikesi hususunda da örnek olarak şöyle buyurmuştur.

Evladım, sigara ne Rasulullah (s.a.v.) döneminde vardı ne de müçtehitlerin yaşadığı devirde. Çok daha sonraları ortaya çıktı ve insanlar buna alışıp bağımlı oldular. Bu sigaranın hem maddi hem de manevi zararları büyüktür. Ancak Allah Teâlâ, ahirette bu meselede âlimlerin verdiği hükümlere göre ümmete muamele edecektir. Âlimler haram deseler, o zaman ahirette yakalanıp azap olunabilir. Haram demek için kesin delil yok, mubah da denilemez; çünkü zararı açıkça ortadadır. En uygun hüküm bunun mekruh olmasıdır. Umulur ki Allah (c.c.) bu şekilde hükmeder de kullar belki kurtuluşa ererler.” Bu fetva ile ilgili ayrıca: “Bana bir oda dolusu altın verseler yine de sigaraya haram demem. Ama bütün dünyayı verseler, kendi ağzıma bir tek sigara koymam.”¹²³ buyurmuştur.

3.2. Davet ve İrşat İnsanı Olarak Ali Haydar Efendi

Sohbetlerine genellikle Kur’an’dan bir ayetle başlayan Ali Haydar Efendi, konunun akışına göre bu ayetleri tefsir etmiş; ayetleri hem lafzî hem de işarî yönleriyle ele alarak farklı boyutlarıyla meselelere ışık tutmuştur.¹²⁴ Bu husus, talebesi ve halifesi Mahmut Efendi tarafından da aktarılmıştır. Onun tefsire olan derin bağlılığı sohbet tarzına

¹²² Dal, *Ahıskalı Ali Haydar Efendi’nin Hayatı ve Tasavvufi Görüşleri*,85.

¹²³ Şenocak, *İki Devrin Ulu Hocası Ali Haydar Efendi*, 63.

¹²⁴ Şenocak, *İki Devrin Ulu Hocası Ali Haydar Efendi*, 64.

doğrudan yansımış, bu yöntemi ise şeyhi Ali Rıza Bezzaz Hazretleri'nden aldığını bizzat ifade etmiştir. Mahmut Efendi, hocasının sohbetlerinde Kur'an tilavetini esas aldığını, bir müridine ayet okuttuktan sonra, o ayet etrafında geniş açıklamalarda bulunduğunu şu hatırasında şöyle aktarmaktadır:

Her sabah Ali Haydar Efendi babamı ziyarete giderdik. Efendi babam hatm-i hâcenin ardından bir aşr-ı şerif tilavet ettirir ve okunan ayetlerin tefsirini yapardı.¹²⁵ Bir defasında hatm-i hâceden sonra aşr-ı şerifi benim okumamı istediler. Ben de şu mealdeki tilavet ettim:

Allah iman edenlerin yardımcısıdır. Onları karanlıktan aydınlığa çıkarır. Küfredenlere gelince onların velisi ise şeytandır. (O şeytanlar) onları nurdan karanlığa çıkarır. İşte onlar, cehennem ashabıdır. Onlar orada ebedî kalıcıdırlar.¹²⁶ Efendi babam sordu: “Niye oradan okudun? Bütün Kur'an bitti de orası mı kaldı?” Ben de: “Allah (c.c.) orayı hatırıma getirdi”, dedim. “Hah! Ben de tam olarak senden bu cevabı bekliyordum. Demek ki Mevlâ Teala bu mübarek vakitte, bu mübarek yerde bir araya gelen bu topluluğa bu ayet-i kerimeleri işittirmeyi uygun gördü. O halde ayetleri sanki ilk defa nazil oluyormuş gibi dinleyelim, buyurarak ayeti açıklamaya başladı: Ayette geçen “veliye” kelimesi yakın demektir. Bu yakınlık nasıl şeydir? Elle tutulmaz gözle görülmez. Kul Mevla 'ya nasıl yaklaşır? İman ve ibadet ile.¹²⁷

3.2.1.Klasik Eğitim ve İrşat Yaklaşımları

Ali Haydar Efendi'nin İslâmî eğitim metodolojisinde kullanılan klasik eğitim yaklaşımları, Osmanlı döneminin dinî eğitim sistemlerinin devamı niteliğindedir. Kur'an-ı Kerim'den başlayarak hadis, fıkıh ve tefsir gibi temel ilimlerde verilen eğitim, bu sistemlerin omurgasını oluşturur.

Klasik İslâmî eğitim, özellikle metin merkezlidir. Öğrenciler, İslam'ın temel kaynaklarını ve önemli eserlerini okur, analiz eder ve ezberler. Ali Haydar Efendi bu geleneği sürdürmüştür. Klasik eğitim yaklaşımlarında hoca-talebe ilişkisi, bilgi ve

¹²⁵ Ustaosmanoğlu, *Efendi Babam Ali Haydar Efendi Buyurur Ki*, 55.

¹²⁶ el-Bakara, 257.

¹²⁷ Ustaosmanoğlu, *Efendi Babam Ali Haydar Efendi Buyurur Ki*, 56.

beceri aktarımının temelini oluşturur. Ali Haydar Efendi, bu modeli benimseyerek, müritlerini hem bir hoca hem de bir şeyh olarak irşat eder.

Klasik İslâmî öğretimde tekrar ve hafızlık da önemli bir yer tutar. Ali Haydar Efendi de öğrencilerini Kur'an-ı Kerim hıfzına teşvik etmiştir.

3.2.2.Modern ve Geleneksel İrşat Yaklaşımları

İslâmî Hilâfetin düşüşü, dâvet tarihini ana çizgisi ve çeşitli yönleriyle önceki dönemi sonrakinden ayıran mühim hadiselerden biridir. İslâmî davet hareketi her asırda hiç durmadan devam etmiştir. Kur'an'ı korumayı ve bu dini üstün kılmayı vaad eden Allah Teâlâ, onun için ilmiyle amel eden davetçiler, davet vazifesini yapan ve insanların dinini korumak için çalışan âlimler hazırladı. Bu âlimler pek çok kişiyi gaflet uykusundan uyandırdı. Ali Haydar Efendi de hilafetin düşüşünden sonraki dönemde irşat faaliyetlerinde modern ve geleneksel yöntemlerin etkili bir birleşimini benimsemiştir. İrşat, dini bilgiyi toplumun her kesimine yaymayı amaçlayan dinamik ve esnek bir yapıya sahiptir. Bu yapı, zamanla ve toplumun ihtiyaçlarına göre değişkenlik gösterir. Ali Haydar Efendi, geleneksel İslâmî irşat metotlarını gününün gereksinimlerine göre şekillendirmiştir.¹²⁸

Kur'an merkezli sohbet yöntemi: Sohbetlerinde ayetleri sadece lafzî değil, işarî ve güncel yönleriyle de ele alarak dinleyicilerin günlük hayatına hitap etmiştir. Böylece, yaşayan tefsir anlayışıyla modern meselelere cevap üretmiştir.

Hâl ve örneklik ile eğitim: Sadece ders ve sohbet değil, yaşantısıyla da talebelerine rehberlik etmesi, günümüzde "rol model" yaklaşımına benzeyen bir yöntemdir.

Toplumsal meselelerde hassasiyet: Sigara gibi yeni ortaya çıkan alışkanlıklar hakkında görüş bildirmesi, modern toplumda beliren problemlere İslâmî ölçüler çerçevesinde cevap arayışının göstergesidir.

Eğitimde süreklilik ve yaygınlık: Medrese eğitimi yanında birebir sohbet, ders halkası talebe yetiştirme ve halk ile yakın ilgi ve iletişimi sürdürerek geleneksel irşadı modern dönemde yaşatmıştır.

Dengeci yaklaşım: Fikhî meselelerde ihtiyatlı bir üslup benimsemiş, bu da modern dinî rehberlikte görülen "orta yol" anlayışına örnektir.

¹²⁸ Şenocak, *İki Devrin Ulu Hocası Ali Haydar Efendi*, 62.

3.2.3. Tasavvufi Eğitim ve Öğretileri

Tasavvuf, temel olarak dinin emirlerine uygun yaşamayı benimseyip yasaklardan sakınarak kalbi kötü huy ve davranışlardan arındırma çabasıdır. Dünya ile ilgili şeylerde azla yetinme, kalbiyle Allah'a dayanma, taat ve ibadete yönelme, dünyevî arzulara karşı sabretme, eline geçebilecek şeylerin yararlısını seçme, mâsivâdan uzaklaşıp Allah'a dönme, Allah'ı içten zikretme, sohbet, nasihat ve zikir dersleri ile bir mürşit rehberliğinde, yaşanarak tecrübe edilen ve manevi bir yolculuk olan hâl ilmidir.¹²⁹

Bu yol, Peygamber Efendimizin sünnetine sıkı sıkıya bağlı kalmayı ve bid'atlerden uzak durmayı esas alır. Aynı zamanda nefsin iman edip teslim olması, kalbin haset, kin ve kibir gibi zararlı özelliklerden arınması için şeyh rehberliğinde yürütülen manevi bir eğitim sürecidir. İslam'dan bağımsız düşünilemeyen tasavvufun ahlaki prensipleri tamamen Peygamberimizin öğretilerine dayanır. Ali Haydar Efendi'nin tasavvufi yaklaşımı da kalp temizliği, güzel ahlak ve ruhî olgunluğa vurgu yapmaktadır. Sünnet-i seniyye onun dinî ve manevî terbiyesinin ayrılmaz bir parçasıdır. Ali Haydar Efendi'nin tasavvuf anlayışı, hem Kur'an tefsirlerinde dile getirdiği yorumlardan hem de yaşantısıyla ortaya koyduğu örneklikten anlaşılabilir. Ayrıca nasihatlerinde yer alan ifadeler, onun mânevî yaklaşımını yansıtan önemli ipuçları sunar.

Nakşibendi tarikatının Hâlidî koluna bağlı olan Ali Haydar Efendi'nin, tasavvufi terbiyede bu geleneğin usul ve edebini takip ettiği görülmektedir. Ali Haydar Efendi'nin tasavvufî öğretileri, ahlak, ibadet, ilim, nefis terbiyesi gibi konuları kapsar.

Ali Haydar Efendi, nefsin insanı yanlış yollara sürüklediğine dikkat çekerek bu tuzaktan kurtulmanın önemini vurgulamıştır. Ona göre,

*“İki tür açlık vardır; biri ilim açlığı, diğeri dünya açlığı, ikisi de doymaz.”*¹³⁰

Ayrıca, mal hırsının zararlı olduğunu, makam sevgisinin ise ondan daha tehlikeli olduğunu belirtmiş, ilmin bile bazen aşırılık ve gurura yol açabileceği için dikkatli olunması gerektiğini ifade etmiştir.¹³¹ Bir sohbetinde Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.)

Siz, emrolduğunuz şeylerin onda birini yerine getirmedeğinizde helak

¹²⁹ Reşat, Öngören, “Tasavvuf”, TDV İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2011),40/119.

¹³⁰ Ustaosmanoğlu, *Efendi Babam Ali Haydar Efendi Buyurur Ki*, 34.

¹³¹A. g. e., 119.

*olursunuz. İlerde öyle bir devir gelecek ki, emredilenin onda birini yapan kurtulacaktır.*¹³²hadisini okuyup meclise “*Biz hangi zamanda yaşıyoruz?*” diye sormuştur. Dinleyenler ikinci zaman dilimini tercih ederken, Ali Haydar Efendi bu görüşü reddetmiş ve şöyle demiştir: *Hayır, biz birinci dönemdeyiz. Çünkü ikinci dönemde, abdestin, gusülün, teyemmümün ve namazın nasıl kılınacağını öğreten kimse kalmayacak; insanlar yalnızca imanla kurtulacak. Şu an ise her yerde hocalar var; bu büyük bir nimet!*¹³³ buyurmuştur.

Bu sözüyle müritlerinin ibadette gevşeklik göstermemeleri gerektiğini vurgulamış, sünnet-i seniyyeye titizlikle uymanın önemini belirtmiştir.

Tövbenin değerini vurgularken Ali Haydar Efendi, “*Oğlum, peygamberler bile sürekli istiğfar ederek yaşad!*”¹³⁴ diyerek bu konuda dikkat çekmiştir. İnsanların “*Kalbimiz temiz*” gibi bahanelere sığınarak haram işlere karşı duyarsız kalmasına karşı ise sert bir uyarıda bulunmuş; “*Hepiniz melek misiniz de ben mi yalnızca beşer kaldım? Bu uyarılar bana dokunuyor da size neden dokunmuyor?*”¹³⁵ sözleriyle sorumluluğun altını çizmiştir.

Ayrıca, kişinin kötü huylarından arınarak kulluk bilincini olgunlaştırması gerektiğini belirterek, müritlerine birbirlerine karşı fedakârlık göstermelerini öğütlemiştir. Mahmud Efendi’nin aktardığına göre, Ali Haydar Efendi eline iki elma alıp,

*Mahmud, bana nefsim ne söylüyor? Büyük olanı sen al, Mahmud’a küçük olanı ver diyor.*¹³⁶ buyurarak nefsin bencilliğine dikkat çekmiştir.

Ali Haydar Efendi’nin tasavvufî eğitimi, manevi rehberlik ve kişisel dönüşüm süreçlerini kapsayan, öğrencilerinin hayatlarını köklü bir şekilde etkileyen bir sistemdir. Bu eğitim, onların dinî ve sosyal hayatlarında daha bilinçli ve vicdanlı bireyler olmalarını sağlar.

¹³² Tirmizi, “Fiten”, 2198.

¹³³ Ustaosmanoğlu, *Efendi Babam Ali Haydar Efendi Buyurur Ki*,36.

¹³⁴ A. g. e., 63.

¹³⁵ A. g. e., 104.

¹³⁶ A. g. e., 107.

3.2.4. Mürşid Olarak Ali Haydar Efendi

Mürşid, Hak yolunda rehberlik yapan kimse, müritleri doğru yola ileten, irşat eden kişi olarak tanımlanabilir. Mürşid adeta nur saçan bir güneş gibidir ve hedefi takvaya ulaşmış kâmil insan yetiştirmektir. Nefs terbiyesi ve kalp tasfiyesi ile müritlerinin gönlünden başta dünya sevgisi olmak üzere mümkün olan tüm münkeratı temizlemelerini sağlayıp, kalbi Allah sevgisi ile doldurarak Allah'ın razı olduğu bir hayatı yaşamaları için rehberlik eden kimsedir.¹³⁷

Nakşibendilik tarikatı, 14. yüzyılda Hâce Muhammed b. Muhammed Bahâeddin el-Buhârî (v. 791/1389) önderliğinde teşekkül etmiştir. Hz. Peygamber Efendimiz 'den günümüze Hz. Ebû Bekir Sıddîk vasıtasıyla ulaşan ve gizli-sessiz(hafi) zikri esas alan bir tasavvufî yol olarak bilinir. Tarikatın ismi, bu yolda önemli bir isim olan Bahaeddin Nakşibendi'nin, “*kalbe Allah'ın ismini işleyen*” anlamına gelen lakabından gelir.¹³⁸

Bu tarikatta müritlerin uyması gereken “Kelimât-ı kudsiyye” adı verilen on bir temel kural vardır. Bunlar; nefes alışverişlerinde farkındalık, yürürken dikkatli bakış, kötü alışkanlıklardan arınarak iyi huyları benimseme, kalben yalnız kalarak topluluk içinde Allah'a yakın olma, sürekli zikir, nefes kontrolüyle yapılan tevhid zikri, kalbi dünyevî düşüncelerden koruma, Allah'ı hatırlama hâlinin sürekliliği, bulunduğu anın farkında olma, zikir sayısına özen gösterme ve kalbin zikrin anlamına odaklanması şeklinde sıralanabilir.¹³⁹

Ali Haydar Efendi de Nakşibendi Tarikatı'nın Hâlidî koluna mensup bir şeyhtir ve müritlerine zikir derslerini kalben yani sessiz şekilde telkin etmiştir.¹⁴⁰Bu geleneğin 35. şeyhi olarak, tasavvufun özünü Hz. Peygamber ve sahabelerinin örnek hayatını yaşamak ve bu mirası yeni nesillere taşımak olarak görmüştür. Onun hayatında Peygamber

¹³⁷ Reşat Öngören, “Mürşid”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul, TDV Yayınları, 2011), 40/119.

¹³⁸ Hamid, Algar, *Bahaeddin Nakşibend* (İstanbul: TDV Yayınları,1991) 4/458.

¹³⁹ İsmail, Balkanlıoğlu, *Mahmut Ustaosmanoğlu Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,2021) 9.

¹⁴⁰ Ustaosmanoğlu, *Efendi Babam Ali Haydar Efendi Buyurur Ki*, 64.

sevgisi ve sünneti temel bir yer tutar.¹⁴¹

Ali Haydar Efendi, tarikatın hak olduğunu vurgulamak için şu mealdeki ayeti kerimeyi okur: “*Ey inananlar! Allah’tan sakının ve O’nun rahmetine kavuşmak için yollar arayın. O’nun yolunda çaba gösterin ki, kurtuluşa erişesiniz.*”¹⁴²

Ali Haydar Efendi’nin tasavvufî eğitimi, sohbet, nasihat ve zikir temelli bir yöntem olarak öne çıkmaktadır. O, bireyin hem dış görünüşte hem de iç dünyasında kafirlere benzemekten ve onlara yönelik muhabbetten uzak durması gerektiğini vurgulamaktadır. “*Kim bir kavme benzerse o onlardandır.*”¹⁴³ hadisi gereğince gerek kıyafet olarak¹⁴⁴ gerek günlük işlerde¹⁴⁵ asla kafirlere benzememek gerektiğini belirtmiştir. Tasavvufî terbiye sürecinde müritler arasında samimi bir muhabbetin tesis edilmesini de önemli bir unsur olarak kabul etmiş ve “*Oğlum, tarikatın temeli muhabbet üzere atıldı,*”¹⁴⁶ buyurmuştur. Ali Haydar Efendi, bu manevî eğitimin mutlaka bir mürşidin rehberliğinde gerçekleşmesi gerektiği kanaatindedir.

*Mürşitsiz hiçbir şey olmaz. Lakin mürşidi bulduktan sonra ondan aldığı görevi yapmazsan da olmaz,*¹⁴⁷ buyurmuştur.

Hâlidîyye yoluna mensup bazı şeyhlerin uyguladığı halvet (inziva) yöntemini tercih etmemiş, bunun yerine nefsin tezkiyesini zikir yoluyla gerçekleştirmeyi esas almıştır. Ruhun bu şekilde güçlendirilmesini daha etkili bulan Ali Haydar Efendi, bu yaklaşımı müritlerine de tatbik ettirmiştir.

Bu kapıda dersini eksiksiz yapanı Allah öyle bir pehlivan eder ki, düşmanını ona oyuncak kılar. Kim de yarım bırakırsa, düşmanına oyuncak

¹⁴¹ Halil İbrahim Şimşek, “Tasavvufî Düşüncede Hz. Muhammed Algısı”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/21 (01 Haziran 2012), 29-52.

¹⁴² el-Maide 35.

¹⁴³ Ebu Davud, 4031.

¹⁴⁴ Ustaosmanoğlu, *Efendi Babam Ali Haydar Efendi Buyurur Ki*, 136.

¹⁴⁵ A. g. e., 137.

¹⁴⁶ A. g. e., 88.

¹⁴⁷ A. g. e., 20.

olur.¹⁴⁸ buyurmuştur.

Tasavvufi eğitimde, şeyh-mürît ilişkisi merkezi bir rol oynar. Bu ilişki, tasavvufi geleneğin temelini oluşturur ve müridin şeyh ile derin bir bağ kurmasını gerektirir. Müritler, Şeyh Efendi'nin örnek alınacak hayat tarzını takip etmeye ve onun öğretilerini yaşamlarının merkezine koymaya çalışırlar.

Ali Haydar Efendi, ilmi hayatının merkezine koyarak daima öğrendiklerini uygulamış ve müritlerine de aynı yolu izlemelerini öğütlemiştir. Ona göre, hocalar ve şeyhlerde görülen kusurların kaynağı İslam'da değil, asıl sorunun, İslam ahlakını yaşamayan bazı hocalar ve şeyhlerde bulunduğunu belirtmiştir.¹⁴⁹ Tasavvufta şeyh efendi her bir müridinin manevi halini bilir, onun ihtiyacına binaen rehberlik sağlar. Ali Haydar Efendi de kendisinde derya misali bulunan ilim ve hikmeti mürit ve öğrencilerine kabiliyetleri ölçüsünde aktarmıştır. Bu deryadan en çok nasiplenen de şüphesiz kendisinden sonra halifesi olan Mahmut Ustaosmanoğlu olmuştur.

Öğretim metodu olarak müritlerini daima ilme teşvik etmiş, aynı zamanda öğrencilerinin manevi terbiyelerine önem göstermiştir. Müritlerine manevi eğitim vermede, Şah-ı Nakşibend'in "*Bizim yolumuz sohbet üzerinedir.*" ifadesinden ilham alarak, onları sohbet ve nasihat yoluyla yetiştirmeyi esas almıştır. Şeriatın kurallarını her şeyin üstünde tutan tavrını tasavvuf öğretilerinde ve yaşantısının her alanında görmekteyiz. Bu bağlamda, öğrencilerine zikir, dua, ibadet, sohbet ve ilim halkalarında rehberlik etmiş ve onların tasavvuf terbiyesi kazanmalarına katkıda bulunmuştur.

3.2.4.1. Müritliğe Kabul

Tasavvufta bir mürşide intisâb etmek, müridin şeyhine bağlılık sözü vermesi ve onun rehberliğinde manevi eğitime yönelmesidir. Bu uygulamanın temeli, Hz. Peygamber'in sahabeden aldığı bey'atlara dayandırılır. Kur'an'da Hudeybiye'de bey'at eden sahabilerin bağlılığı Allah'a yapılmış bey'at olarak tanımlanmıştır.¹⁵⁰ İntisâb; müridin iç disiplin kazanması, nefsin terbiye etmesi ve ruhî olgunluğa erişmesi için bir mürşidin rehberliğine girmesi demektir. Böylece salık, nefsin tuzaklarını aşmakta kolaylık bulur

¹⁴⁸ A. g. e.,22.

¹⁴⁹A.g.e., 97.

¹⁵⁰ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 191.

ve manevî eğitimini daha sağlam bir zeminde sürdürür. Tasavvufta intisâb, şeyh ile mürid arasında yapılan bir tür manevî sözleşme olarak kabul edilir. Bu sözleşmede şeyh, irşad ve ıslah görevini üstlenirken, mürid ise tövbesine bağlı kalacağını ve manevi terbiyesine riayet edeceğini taahhüt eder. Bu durum, bir bakıma “Elest Bezmi”nde¹⁵¹ Allah ile yapılan ahdin yeniden hatırlatılmasıdır. Zira müridin tövbesi, bey’ati ve salih amel işleme iradesi aslında Allah’a verilen bir sözdür. İnsanoğlunun unutkanlık ve gaflet özelliği, verilen sözün sürekliliğini temin edecek bir hatırlatıcıya, dolayısıyla mürşidin manevi rehberliğine duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır.

Buna rağmen insanların bir kısmı, mürşidin bir bakışta müridini kemale erdirebileceğine inanır. Ancak bu inanış, tarihsel ve dini gerçekliklerle örtüşmemektedir. Zira Hz. Peygamber dahi sahabelerini uzun bir eğitim süreciyle olgunlaştırmış, bu gayret olmadan kemale ulaşmanın mümkün olmadığını göstermiştir.

Bütün tarikatlarda ayrıntılar farklılık arz etse de intisâb ve bey’at, amaç ve usul açısından büyük ölçüde ortaktır. Tarikata girmek isteyen kimse, önce kendisine uygun bir mürşid arar, gönlü ısındığında ona başvurur ve istihare yapar. Şeyh ise müridin manevî olgunluğa hazır olup olmadığını araştırır. Olumlu sonuç alınırsa bey’at gerçekleşir. Şeyh, müride tevbe ve istiğfar telkininde bulunur; varsa kul haklarını ödemesi gerektiğini hatırlatır. Mürid ise bunlara uyacağına, Kur’an ve Sünnet’e bağlı kalacağına, şeyhini mürşid tanıyacağına ve cemaatin sohbetlerine devam edeceğine dair Allah adına söz verir ve evrad-u ezkar, teveccüh, hizmet vs. gibi yöntemlerle nefis terbiyesi yolculuğuna devam eder.¹⁵²

Ali Haydar Efendi ve halifesi Mahmut Efendi, kendilerine intisab etmek isteyenleri istihare yöntemi ile müritliğe kabul etmişlerdir.

Ali Haydar Efendi’nin kendisinin müritliğe kabulü ise pek kolay olmamıştır. Ali Haydar Efendi başlangıçta tasavvufa karşı çıkarken, sonradan pişmanlık duyarak intisap etmek ister. Ancak doğrudan kabul edilmeyip farklı hocalara yönlendirilir ve Maşlaklı Ali Baba’ya vardığında da nefesine ağır gelen bir imtihanla karşılaşır. Maşlaklı Ali Baba’nın evinin kapısında bir süre bekletilen Ali Haydar Efendi, ardından eski yamalı elbiseleriyle, saç sakalı ağarmış nur yüzlü haliyle beliren Maşlaklı Ali Efendi’nin

¹⁵¹ el-Feth, 48/10.

¹⁵² Yılmaz, *İntisap-El Alma*, Altınoluk Dergisi, 113 (Temmuz 1997), 32.

‘Benimle gel’ hitabıyla karşılaşır. Bir kömürlükten geçerken Maşlaklı Ali Efendi, “*Ben burada Rabbimi çağırırım*” der; bu söz ise Ali Haydar Efendi’nin içinde bir öfke uyandırır. Daha sonra kendisini Hacı Ahmet Hilmi Efendi’nin gönderdiğini söyler. Bunun üzerine Maşlaklı Ali Baba “*Akıllarınca benden şeyhlik öğrenip bana satacaklar*” der. Ali Haydar Efendi bu sözlere hem şaşırır hem de yine içinden kızar. Daha sonra Maşlaklı Ali Efendi Ali Haydar Efendi’ye ne işle meşgul olduğunu sorar. Ali Haydar Efendi, hoca olduğu söyleyince “*Hocalık sana yakışmıyor, hangi mezheptensin*” diye sorar. Ali Haydar Efendi Hanefi mezhebinden olduğunu söyler. Bunu üzerine Maşlaklı Ali Baba “*Hadi oradan, senin mezhebinin imamı Ebu Hanife kadı olmamak için canın verdi, sizin gibiler kadı olmak için canını verir*” diyerek onu tekrar azarlar.¹⁵³ Daha sonra Maşlaklı Ali Baba’nın manevi teveccühü ile kendisine bir ağlama hali geldiğini söyleyen Ali Haydar Efendi böylece adeta tasavvuftaki ilk dersini almış olur. Maşlaklı Ali Baba tarikat dersini almak üzere kendisini yine Hacı Ahmet Hilmi Efendi’ye yönlendirir. O vefat edince Ali Haydar Efendi tekrar Bandırma’ya gelerek Ali Rıza Bezzaz Efendi’nin manevî terbiyesi altına girer. Şeyhinin vefatına kadar İstanbul’dan Bandırma’ya gidip gelerek manevi eğitim ve terbiyesini tamamlar.¹⁵⁴

3.2.4.2. Müritlerine Uyguladığı Eğitim

Ali Haydar Efendi’nin müritlerine verdiği eğitim, tasavvufun köklü usullerine dayanır. Evrâd u ezkâr, rabita, sohbet, hatm-i hâcegân, hizmet ve ibadete teşvik gibi yöntemleri birazdan ayrıntılı olarak ele alacağız.

3.2.4.2.1. Evrad-u Ezkâr

Tasavvufta önemli bir kavram olan *zikir*, hatırlamak, anmak, unutmamak ve sürekli olarak zihinde canlı tutmak anlamlarını taşır. Kur’an’da bu kavram ve türevleri 250’den fazla yerde zikredilmektedir. Ayetlerde *zikir*, kalpten bir yöneliş ve içten bir hatırlama olarak tanımlanır. Örneğin, “*Rabbini, yalvararak, korku içinde ve yüksek olmayan bir sesle zikret; gafillerden olma*”¹⁵⁵ ayeti bu anlamı ortaya koyar.

¹⁵³ Ustaosmanoğlu, *Efendi Babam Ali Haydar Efendi Buyurur Ki*, 10.

¹⁵⁴ Aydın, *Heybetli Bir Osmanlı Allâmesi Ali Haydar Efendi Hazretleri*, 189.

¹⁵⁵ el-A‘râf, 7/205.

Hadislerde de zikrin önemi vurgulanmaktadır. “Size amellerinizin en hayırlısını haber vereyim mi? Allah’ı zikretmektir”¹⁵⁶ ifadesi zikrin üstünlüğünü ortaya koyarken; “Bir topluluk Allah’ı zikretmek üzere toplandığında melekler onları kuşatır, rahmet onları kaplar”¹⁵⁷ hadisi zikir meclislerinin manevi atmosferine işaret eder. Yine “Allah Allah diyenler bulunduğu sürece kıyamet kopmayacaktır”¹⁵⁸ rivayeti zikrin, varlığın devamı ile ilişkisini belirtir. Ayrıca “Cennet bahçelerini gördüğünüzde onlardan faydalanın; bu bahçeler zikir meclisleridir”¹⁵⁹ hadisi zikir halkalarının uhrevî değerini ifade etmektedir.

Tasavvuf geleneğinde zikir, bireysel ve toplu olmak üzere iki şekilde uygulanır. Ferdî zikir genellikle günlük veya haftalık periyotlarla yapılan bir ibadettir. Bunun zamanı, miktarı ve usulü mürşit tarafından belirlenir ve mürit, kendisine tarif edilen şekilde uygular. Böylece zikir hem bireysel arınma hem de toplu manevî paylaşımın temel araçlarından biri olarak kabul edilir.¹⁶⁰

Tasavvufî terbiye sürecinde uygulanan zikir dersleri; istiğfar, kelime-i tevhid, salavât-ı şerîfe ve Lafza-i Celâl’in belirli sayılarda tekrarlanmasıyla yerine getirilir. Bu uygulamalar, cehrî (sesli) ve hafî (gizli) olmak üzere iki şekilde icra edilir. Cehrî zikir; cemaat hâlinde, sesli olarak yapılan zikirdir. Hafî zikir ise kişinin kendi kalbinde, sessiz şekilde gerçekleştirdiği zikirdir. Bu ikinci tür, genellikle kalbî huzur ve ihlâsın daha çok arandığı bir yöntemdir.¹⁶¹

Zikir derslerinin temel gayesi, kulun Allah’ı sürekli olarak hatırında tutması, kalbini dünya sevgisinden arındırarak ilahî sevgiyle donatmasıdır. Bu yönüyle zikir kalbin arınması ve nefsin terbiyesi için etkili bir manevî disiplindir. Kur’ân-ı Kerîm’de bu konuya şu şekilde işaret edilmiştir:

¹⁵⁶ Tirmizî, *Deavât*, 6.

¹⁵⁷ Müslim, *Deavât*, 8.

¹⁵⁸ İbn Mâce, *Edeb*, 53; Tirmizî, *Deavât*, 6.

¹⁵⁹ Tirmizî, *Deavât*, 82; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 150.

¹⁶⁰ Yılmaz, “Zikir”, *Altınoluk Dergisi*, 108 (Şubat,1995) 32.

¹⁶¹ Uludağ, “Zikir”, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Marifet Yayınları., 2014), 488–490.

*Dikkat edin! Kalpler yalnızca Allah'ın zikriyle mutmain olur.*¹⁶²

Bu ayet, insan kalbinin fitrî olarak Allah'a yönelmeye ve O'nu zikretmeye muhtaç olduğunu ifade eder.

Nakşibendî tarikatı, diğer birçok tarikattan farklı olarak hafî(kalbî) zikri esas alır. Bu sistemde mürit, zikir esnasında dış âlemlerle ilişkisini keserek kalben Allah'ı anmaya yoğunlaşır. Ahıskalı Ali Haydar Efendi de bağlı olduğu silsile gereği, müritlerine bu tarz hafî zikir telkin etmiştir. Ancak, o dönemin sosyal şartlarını dikkate alarak ve cehrî zikir yapan bazı çevrelerle ihtilafa düşmemek amacıyla, sabah ve yatsı namazlarının ardından kısa bir cehrî tesbihatı cemaatle birlikte yapmayı da uygulamada ihmal etmemiştir. Böylece, hem kalbî zikri ön plana çıkarmış hem de dışa dönük uygulamalarda mutedil bir duruş sergilemiştir.

Ali Haydar Efendi, zikrin yaşantıda da tecelli etmesi gerektiğini ifade etmiştir.

*İnsanın gönlünde sayısız karanlık bulunur. 'La ilâhe illallah' dedikçe bir karanlık silinir, yerine nur dolar. Böylece insanın kalbi temizlenir. Ancak dışarıya çıkınca yeniden haramlarla kirletilmemeli.*¹⁶³

Bu bağlamda Mahmud Efendi'ye, iki yüz yirmi dört bin peygamberin gönderilme amacının insanlara Allah'ı tanıtmak ve O'nu zikretmelerini sağlamak olduğunu belirten sözleriyle¹⁶⁴ zikir ve tevhid davasının peygamberlerin müşterek hedefi olduğunu vurgulamıştır. Zikrin sadece sözde kalmaması gerektiğine vurgu yaparak, eline tesbihi alıp, "Sadece 'Müslümanım' demek yeterli değildir; hakiki Müslümanlık, İslam'ın emirlerini hayatında uygulamaktır" diyerek fikrini dile getirmiştir.¹⁶⁵

Bu sözleriyle, ibadetin yalnızca lafzî değil, fiilî ve ahlâkî bir tezahürle hayatın içine yerleştirilmesi gerektiğini anlatmıştır.

*Allah (c.c.) neden bir ayette 'Ey kullarım, siz beni anın ki ben de sizi anayım'*¹⁶⁶
buyurarak kulun zikrini öne çıkarıyor da başka bir ayette önce kendisini

¹⁶² er-Ra'd, 13/28.

¹⁶³ Ustaosmanoğlu, *Efendi Babam Ali Haydar Efendi Buyurur Ki*, 63.

¹⁶⁴ A. g. e., 64.

¹⁶⁵ A. g. e., 64.

¹⁶⁶ Bakara, 2/152.

zikrediyor? Çünkü zikir hem dil hem kalp ile yapılır. Dil kulun elinde olduğu için kul öne alındı. Sevgi ise yalnızca kalpte olur. Kalp de Mevla'nın elinde olduğu için sevgide önce kendisini andı.¹⁶⁷

Şimdiki zamanda İslâm garip kaldığından, evvelâ kalp latifesi ile daha sonra diğer letaif ile zikirler veriliyor. Haps-i nefes dersinde mürşide manevi kapılar açılır.¹⁶⁸

Ali Haydar Efendi, zikri ihmal eden kimseler için şu tavsiyede bulunur:

*Zikir dersini terk eden ihvanın ilacı, 'Ey Rabbim! Bugüne kadar ihmalkâr davrandım, bundan böyle terk etmeyeceğim' diyerek yeniden dersine sarılmasıdır.*¹⁶⁹

Bu yaklaşım, zikrin sürekliliğinin ne denli önemli olduğunu ortaya koyar. Nitekim tasavvufî irşat geleneğinde zikir, bireyin ruhî terbiyesinin merkezinde yer almıştır. Zikir, kulun Allah'a yakınlık bilincini kuvvetlendirirken, aynı zamanda içsel huzur ve manevi sükûnetin de anahtarıdır. Kalbin zikirle nurlanması, nefsin olumsuz arzularını dizginlemek ve dünya sevgisini kalpten uzaklaştırmak için vazgeçilmez bir yöntem olarak uygulanmıştır. Dolayısıyla zikir dersleri, kişinin manevî kemâline katkı sağladığı gibi, toplumun ortak ruh dünyasını da diri tutan önemli bir irşat yöntemi olmuştur.

3.2.4.2.2. Sohbet

İslâm düşüncesinde sohbet, beraber bulunmak, arkadaş ve dost olmak anlamındadır. Tasavvuf terbiyesinde sohbet “şeyhin veya âlimin sözlerini dinlemek üzere tertip edilen toplantı” anlamına gelir.¹⁷⁰ Hz. Peygamber'in sahabeyi yetiştirme yöntemi de büyük ölçüde sohbet temellidir. Bu bağlamda sohbet hem sözlü aktarımı hem de hâl yoluyla manevî yansımayı içerir. Kur'an'da “*Andolsun ki Allah Resul'ünde sizler için, Allah'a*

¹⁶⁷ Ustaosmanoğlu, *Efendi Babam Ali Haydar Efendi Buyurur Ki*, 64.

¹⁶⁸ A. g. e.,65.

¹⁶⁹ A. g. e.,85.

¹⁷⁰ Uludağ, “Sohbet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları,2009) 37/350.

ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çokça ananlar için güzel bir örnek vardır"¹⁷¹ ayeti de bu manevî aktarımı ifade eder.

Tasavvuf geleneğinde sohbetin eğitici boyutunu açıklamak üzere Ebû Ali Dekkâk'ın şu benzetmesi dikkat çekicidir: “Kendi hâline bırakılan ağaç meyve vermez; verse de meyvesi tatsız olur. Aşılansarak yetiştirilen ağacın meyvesi bol ve lezzeti güzel olur. İnsan terbiyesi de buna benzer şekilde, emek ve sohbet yoluyla yapılan manevi aşıyla olgunlaşır.”

Mutasavvıflar, sohbeti hem etkisine göre hem de muhatabına göre sınıflandırmışlardır. Etkisine göre sohbet dört derecede değerlendirilir:

Mürşid ve şeyhle sohbet, mürid için şifa ve terbiye vesilesidir. Nitekim hadislerde kişinin dost çevresinin dini yaşantısına etki edeceği vurgulanır.¹⁷² İhvanla sohbet, ruhu besleyen gıda hükmündedir. Günahkârlarla sohbet, bulaşıcı hastalık gibi zararlıdır. İnançsız ve inkârcılarla sohbet ise zehir misali kişiyi yok edici bir etki taşır.

Muhatap açısından sohbet üç grupta ele alınır: Kendinden üstün olanlarla sohbet, hizmet ve saygı temelindedir. Kendinden aşağı konumda olanlarla sohbet, şefkat ve merhamet merkezlidir. Akranlarla sohbet ise diğergâmlık ve fedakârlık üzerine kurulmalıdır.

Tasavvufi terbiyede esas olan dervişin kendi nefsinin öne çıkarmaması, kardeşine değer vermesidir. Yaşlılar gençleri günahlarının azlığı sebebiyle üstün görmeli, gençler ise ibadete daha önce başlamış oldukları için yaşlılara hürmet göstermelidir. Bu karşılıklı saygı, topluluk içinde sevgi ve birlikteliğin daimî olmasını sağlar.¹⁷³

Sohbet, Ali Haydar Efendi'nin en etkili irşat araçlarından biridir. Ali Haydar Efendi, ilmî birikimini çoğunlukla sohbet yoluyla aktarmayı tercih etmiş, kitap telifinden ziyade doğrudan vaaz ve nasihatlerle irşat görevini yerine getirmiştir.

Salı günleri Nişancı Mehmet Paşa Camii'nde ve perşembe günleri Yavuz Sultan Selim Camii'nde düzenli olarak vaaz vermiştir. Dinleyenlerin kalplerine tesir eden sohbetlerinden seçilmiş bazı örnekler şöyledir:

Bir adam gemiye binmiş, denizde giderken büyük bir fırtına çıkmış. ‘Ya Rabbi!

¹⁷¹ el-Ahzâb, 33/21.

¹⁷² Tirmizî, zühd, 45.

¹⁷³ Yılmaz, “Sohbet”, *Altınoluk Dergisi*, 110 (Nisan,1995) 30.

Beni bu fırtınadan kurtarırsan dokuz tane İhlâs Suresi okuyacağım' demiş. Fırtına dinmiş ve adam kurtulmuş. Bu olayı arkadaşlarına anlattığında ona 'Vadettiğin sureleri okudun mu? diye sormuşlar, o da: Hayır okumadım Allah'ı kandırdım.' demiş. Kimse Allah'ı kandıramaz, insan ancak kendini kandırır.¹⁷⁴

O gün kişi kardeşinden, anasından, babasından, karısından, oğlundan kaçacak. O gün onlardan her birinin kendine yetecek bir işi vardır.¹⁷⁵ Oğlum! Kardeşine borcunu ödememekle ona zulmediyorsun, onun için kaçıyorsun.¹⁷⁶

Oy kullanmayan küfre oy kullanmıştır.

Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve gerçekten iman etmiş iseniz faizden kalanı bırakın. Eğer bunu yapmazsanız Allah ve Resulü tarafından size bir savaş açıldığını bilin. Eğer tövbe ederseniz haksızlık etmemek ve haksızlığa uğramamak üzere anaparanız sizindir.¹⁷⁷ 'Bu ayet-i kerime fâizden kaçmayanlar hakkında en büyük tehdittir. Bunu şüphesiz bilin, buyurmuştur.¹⁷⁸

Onun hitabeti hem ilmî hem de manevî derinliğe sahip, düşündürücü, harekete geçirici ve çoğu zaman gönülleri sarsıcı bir mahiyet taşımıştır. Vaazlarında ağırlıklı olarak tefsir, fıkıh ve ahlâk konularına yer vermiş, ayet ve hadisleri merkeze alarak meseleleri değerlendirmiştir.

İbrahim de bu dini (İslâm yolunu) oğullarına vasiyet etti. Yakup da Oğullarım! Allah sizin için bu dini seçti. Öyleyse siz ancak Müslümanlar olarak ölün.¹⁷⁹

ayetini açıklarken Ali Haydar Efendi “*Buraya çok dikkat etmek lazım*” buyurmuştur. Talebesi ve halifesi Mahmut Efendi de meseleyi şu şekilde izah etmiştir: “*Her insan evladına İslam'dan başka hiçbir dine inanmaması ve ancak İslam üzere yaşayıp ölmesini çok dikkatle tavsiye etseydi böylece hep beraber İslam üzere yaşanılır ve*

¹⁷⁴ Ustaosmanoğlu, *Efendi Babam Ali Haydar Efendi Buyurur Ki*, 139.

¹⁷⁵ Abese, 80/ 34-37.

¹⁷⁶ Ustaosmanoğlu, *Efendi Babam Ali Haydar Efendi Buyurur Ki*, 138.

¹⁷⁷ Bakara, 2/279.

¹⁷⁸ Aydın, *Heybetli Bir Osmanlı Allâmesi Ali Haydar Efendi Hazretleri*, 327.

¹⁷⁹ Bakara, 2/132.

böylece Allah'a kavuşulurdu.”¹⁸⁰

Her konuşmasında mutlaka ilmî referanslarda bulunmuş; halkı, bid'at ve hurafelerden uzak tutmak için sahih kaynaklara yönlendirmiştir. Tefsir olarak Ruhu'l-beyan ve Alûsî tefsirlerinin okunmasını tavsiye etmiş ayrıca Mevlânâ'nın Mesnevi'si ile İsmet Garibullah Hazretlerinin yazdığı Kutsiyye isimli kitaba itiraz edilmez demiştir.¹⁸¹

Nur-u nübüvvetten uzaklaştıkça insanlar dinden teberrüt ediyorlar (soğuyorlar),¹⁸² diyerek sünnet yolundan ayrılmamayı vurgulamış, Hasan-ı Basrî (r.a.)'den rivayetle şu sözü aktarmıştır.

İslamiyet'in yıkılması şuna bağlıdır. Bildikleriyle amel etmeyi bırakır, bilmedikleriyle amel eder, bilmediklerini öğrenmeye çalışmaz ve insanların da öğrenmelerini engellerler.

Vaazlarındaki hususlardan biri de sadelikle anlatması ve dinleyicinin kalbine dokunacak dengeyi kurmasıdır.

Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik, ölümler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi (bütün mahlukatı) toplayıp karşılıklarına getirseydik, Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi, fakat onların çoğu bunu bilmez.¹⁸³ ayet-i kerimesini okuyup açıkladıktan sonra şöyle buyurmuştur:

Bunca melek, bütün mahlukat sırasıyla şahitlik edecek ama onlar yine de niçin iman etmeyecekler? Çünkü onlar mucizelere itimat ediyorlar, Allah'a değil. Allah'a güvenmedikleri için de iman etmiyorlar.¹⁸⁴ Yani inanmadıkları halde mucize görmek istemeleri, inanmak için değil, istekleri yapılamadığında peygamberlerin itibarını zedelemek ve zor duruma düşürmektir.

Pazar sabahları kılınan namazın ardından yapılan hatm-i hacegân dualarının sonrasında gerçekleştirdiği sohbetler de uzun yıllar boyunca kesintisiz devam eden irşad faaliyetleri arasında yer almıştır. Halifesi Mahmut Efendi ile olan muhabbet ve sohbetleri de kısmen

¹⁸⁰ Ustaosmanoğlu, *Ruhu'l-Furkan Tefsiri* (İstanbul: Ahıska Yayınevi,2012),1/352-354.

¹⁸¹ Ustaosmanoğlu, *Efendi Babam Buyururdu Ki*, 30.

¹⁸² A. g. e., 104.

¹⁸³ el- En'am, 6/111.

¹⁸⁴ A. g. e., 42.

günümüze aktarılmıştır. Burada birkaçına yer vereceğiz:

*Oğlum, bir ayetin manasını çözmek kadar dünyada lezzetli bir şey bulamıyorum. Bir ayetin manasını öğrenmek kadar güzel şey yoktur. Ayetin nüzül sebebini anlarsak ayetin manası anlaşılır.*¹⁸⁵

*Oğlum Mahmut, bir araya toplandığınız vakit benden duyduklarınızı konuşun. Benden sonra benim etrafımdan ayrılmayın, benim yanına defnolunun.*¹⁸⁶

*Oğlum Mahmut, İnsanda iki şeyden biri bulunmazsa adam olmaz, birincisi, Cenab-ı Hak'tan öyle bir korkacağız ki o bizi herkesten alıkoyacak, ikincisi de Rabbimizi o kadar çok seveceğiz ki o sevgi de bizi herkesten alıkoyacak.*¹⁸⁷

*Oğlum, tarikatın temeli muhabbet üzere atıldı.*¹⁸⁸

*Namazsızlık imansızlıktan sonra en büyük günah olduğuna göre onlara selam vermenin fetvası da gayet müşkildir. Çünkü selam Allah'ın rahmetidir, kolay kolay herkese verilmez.*¹⁸⁹

*Kur'an-ı Kerim mahfuz bir kaledir. İçine gir, emin olursun. Evlâdım! Biz Kur'an'ı baş tacı yapalım ki Mevlâ (c.c.) bizi aşağı indirmesin. Bu ayetleri yeni nâzil olmuş gibi dinleyelim. Bir ayetin manasını anlamak kadar güzel bir şey yoktur. Bizim derdimiz de devamız da Kur'an'dadır.*¹⁹⁰

Bu söz, onun ilim ve irfanı sadece zihinlerde değil, kalplerde inşa ettiğini gösterir. Kur'an'a olan bağlılığı, sohbetlerinin merkezinde yer alırdı.

İki terazin olsun: Herhangi bir iş yapmadan önce mutlaka bunlarda tart. Bir davranışta bulunmadan evvel kendine sor: Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bunu yapar mıydı yapmaz mıydı? Eğer kalbin "Evet" derse devam et, "Hayır" derse vazgeç. Yaptıklarının hesabını sağdaki melek mi yoksa soldaki melek mi

¹⁸⁵ Ustaosmanoğlu, Efendi Babam Buyururdu Ki, 40.

¹⁸⁶ A. g. e., 24.

¹⁸⁷ A. g. e., 56

¹⁸⁸ A. g. e., 88

¹⁸⁹ Ustaosmanoğlu, Ruhü'l-Furkan Tefsiri (İstanbul: Ahıska Yayınevi,2012) 5/471.

¹⁹⁰ Ustaosmanoğlu, Efendi Babam Buyururdu Ki,41.

*tutacak? Sağdaki yazacaksa yap, soldaki yazacaksa o işi yapmaktan kaçın.*¹⁹¹

Bu nasihat, onun sünnete ittiba hassasiyetini ve amelî ölçülerle yaşama çağrısını ortaya koyar.

*Gece namazına kalkmak tarikatın zaruriyetlerindedir. Gece kalkmayanın kalbi ölüdür.*¹⁹²

Bu söz, ibadet hayatında derinlik arayanlara yönelik bir uyarı ve teşviktir. Ali Haydar Efendi, manevi eğitimin merkezine gece ibadetini koymuş, seher vakitlerini ruhun arınması için vazgeçilmez kabul görmüştür.

*Kimsenin aleyhine söz söylemeye lüzum yok. Sen Resulullah'a götüren yolu öğren ve öğret, kim ne söylerse söylesin.*¹⁹³

Bu ifadeler, onun merhamet dolu kalbini ve hakkı öğütleyen, lâkin kimseyle şahsî çatışmaya girmeyen irşat metodunu açıkça göstermektedir.¹⁹⁴

*Sana “İki gözün var birini bana ver, karşılığında sana dünyayı sunayım” desem, vermezsin. Öyleyse gözlerin dünyadan daha değerli. Peki ya aklın, dilin, kulağın, gözlerinden daha mı aşağı? Elbette hayır. O halde sana bu nimetleri lütfedene kulluk etmek gerekir.*¹⁹⁵

*Hanımların evde çok ağır işleri vardır, lakin çoğu erkek bunu anlamaz. Erkek hanımı ile iyi geçinir, onu memnun ederse, o ağır işler hanımına hafif gelir.*¹⁹⁶

*Evvela insan ailesini nefsinden ötürü sever, yaşlandığında ahiret yolunda yoldaşım diye sever, bu iyidir. Diğer sevgi de ibadete engel olmadığı müddetçe makbuldür.*¹⁹⁷

¹⁹¹ A. g. e., 69.

¹⁹² A. g. e., 57.

¹⁹³ A. g. e., 123.

¹⁹⁴ Temir, *Silsile-i Aliyye Gönül Dostları*, 431.

¹⁹⁵ A. g. e., 74.

¹⁹⁶ A. g. e., 122.

¹⁹⁷ A. g. e., 122.

Namahrem ile münasebet hususunda kendine fetva arayanlara şöyle buyurmuştur:

*Hepiniz melek oldunuz da yalnız ben mi beşer kaldım? Ben gözlerimi sakınıyorum, muhafaza ediyorum da siz niye kapatmıyorsunuz? Ben oğullarımla gelinlerimi bir araya getirmiyorum. Bayram olunca ben ve hanım çocuklarla görüşüyoruz, sadece bu kadar. Gelinlerle kayınlar birbirini görmüyor.*¹⁹⁸

*Ben bu dünya sevdahları kadar kanaatkâr kimse görmedim. Diyorlar ki “Cennetin kapıcısı olayım yeter.” Yine şükür ki cennete iman etmişler.*¹⁹⁹

*Dünyası harap olanın ahireti de haraptır. Dünyasını beceremeyen ahiretini hiç beceremez.*²⁰⁰

*Kul kusursuz olmaz, Allah da afsız olmaz.*²⁰¹

*Oğlum nefsin senin Müslüman olmana ya da gâvur olmana karışmaz. “Benim arzumu yerine getir de ne olursan ol” der. Sen de onun dediğini yaptın mı İslâm gitti, küfür geldi.*²⁰²

*Bir şeytan var ki, karı- kocanın arasını bozmaktan başka bir görevi yoktur. Namaza, oruca karışmaz, sadece karı- kocanın arasını ayırmaya çalışır.*²⁰³

*Kabahat samurdan kürk olsa kimse giyinmez.*²⁰⁴

*Kendini öldürmek başkasını öldürmekten daha fenadır, daha büyük günahdır.*²⁰⁵

¹⁹⁸ A. g. e., 121.

¹⁹⁹ A. g. e., 118.

²⁰⁰ A. g. e., 118.

²⁰¹ A. g. e.,124.

²⁰² A. g. e., 108.

²⁰³ A. g. e., 121.

²⁰⁴ A. g. e., 125.

²⁰⁵ A. g. e.,120.

Ali Haydar Efendi'ye birisi faiz parasını ne yapacağını sormuş, o da şöyle fetva vermiştir:

*Parayı ateşe atamazsın, suya da atamazsın ancak Allah'tan korkmayan birine verebilirsin.*²⁰⁶

Böylece Ali Haydar Efendi'nin vaaz ve hutbeleri, dönemin Osmanlı toplumunun dinî ve ahlaki değerlerine daha fazla bağlılık göstermesine, toplumsal dayanışmanın artmasına ve adalet duygusunun güçlenmesine katkı sağlamıştır. Vaazlarında ve hutbelerinde verdiği mesajlar hem bireylerin hem de toplumun daha sağlam bir dinî temele sahip olmasını desteklemiştir.²⁰⁷

3.2.4.2.3. Rabita (Sohbet-i Manevi)

Rabita kelimesi, Arapça kökenli olup sözlükte “bağlamak” anlamına gelen *rabt* kökünden türemiştir. Tasavvufî gelenekte rabita, müridin mürşidine sevgi ve teslimiyetle yönelerek, kalbî bir bağlılık içerisinde onu düşünmesi ve manevî olarak onunla irtibat kurması şeklinde tanımlanır. Bu, mürşide tapınma ya da onu kutsama anlamına gelmeyip, mürşidin rehberliğinde kalbi Allah'a yönlendirme amacını taşır.²⁰⁸

Rabitanın esas hedefi, gönülde manevî yakınlığı canlı tutmak, Allah dostlarının manevî haliyle hallenmeye vesile olmaktır. İnsan fitratı itibarıyla daima bir yakınlığa, yönelime ihtiyaç duyar. Bu yönelimin bilinçli bir şekilde salih ve sâdık bir mürşide olması, kalbin terbiyesi için etkili bir yöntem olarak kabul edilir. Tasavvufî mektepte rabita, manevî gelişimin desteklenmesi ve nefisle mücadelenin kolaylaşması için kullanılan önemli bir eğitim metodudur.

*İnsan ya çok sevdiğine ya da çok kızdığına rabita eder,*²⁰⁹ buyuran Ali Haydar Efendi bu sözülle rabitanın zihinsel bir beraberlik olduğu vurgusunu yapmıştır.

Bu bağlamda, Ali Haydar Efendi'nin rabita konusundaki tavrı dikkat çekicidir. Onun bu meseleye verdiği değeri, yaşanmış bir hatıra açıkça ortaya koyar. Mahmud Efendi Hazretleri'nin hocalarından Hacı Dursun Fevzi Güven Efendi, rabita hususunda bazı

²⁰⁶ A. g. e.,118.

²⁰⁷ Hüseyin Vassaf, *Sefine-i Evliyâ* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006), 2/376.

²⁰⁸ Tosun, “Rabita”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları,2007), 34/378.

²⁰⁹ Ustaosmanoğlu, *Efendi Babam Ali Haydar Efendi Buyurur Ki*, 125.

kuşkular yaşayınca Mahmud Efendi onu doğrudan Ali Haydar Efendi'nin yanına götürür. Bu görüşmede Ali Haydar Efendi, İmâre İbn Huzeyme'den gelen bir hadisi anlatır. Hadiste, Huzeyme (r.a.)'nin rüyasında Peygamber Efendimiz 'in alınına secde ettiği görülür. Bu durumu Efendimize bildirdiğinde, Resulullah (s.a.v.) “*Ruhlar birbirine kavuşur*” diyerek aynı secdeyi yapmasına izin verir.²¹⁰ Bu anlatımdan sonra Ali Haydar Efendi, Hacı Dursun Efendi'ye,

Eğer ayının derisi tabaklanırsa, ona secde etmek caiz olur mu?

diye sorar. Cevap evet olunca, Ali Haydar Efendi devam ederek:

*Ayının postuna secde yapılabiliyor da Peygamber Efendimizin mübarek alınına secde etmek neden caiz olmasın? Rasullullah'ın alınından daha temiz bir seccade var mı? İşte rabita budur, hocaefendi.*²¹¹ diye buyurur.

Bu sözleriyle, rabitanın Allah'a yakınlaşmak için bir araç, bir gönül disiplini olduğunu vurgulamıştır. Rabita, tasavvufî eğitimde amaç değil, hedefe ulaştıran bir vasıtaadır.

Diğer bir tasavvufî terim olan murakabe ise, rabita ve zikir dersleri vesilesiyle kalbin ulaştığı bir mertebe olup kulun daima Allah Teâlâ'nın huzurunda olduğunun bilinciyle yaşamasıdır. Tasavvufî terbiye sisteminde murakabe, kalbin ilâhî kontrol altında olduğunu hissederek sürekli bir iç denetim hâlinde bulunmak gerektiğine işaret eder.²¹²

Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in Cibril Hadis'inde ihsan, Allah'ı sanki görüyormuşçasına ibadet etmek olarak tanımlanır. “*Sen O'nu göremesen bile O'nun seni her zaman gördüğünü bilirsin*”²¹³ şeklinde tarif ettiği anlayış, murakabenin özünü teşkil eder.

Murakabe hâline ulaşan bir kişi, kalbini her an denetler, zihninden geçen düşünceleri gözden geçirir, gafletten korunur ve tüm varlığıyla Allah'a yönelmeye gayret eder. Bu hâl, yalnızca zikirle değil, aynı zamanda sabır, tefekkür ve iç muhasebe ile de

²¹⁰ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 21923.

²¹¹ “Ali Haydar Efendi'nin Hacı Dursun Fevzi Güven Hocaefendi'ye Râbitayı Anlatması”, haz. Lalegül Medya, YouTube, 6 Haziran 2023, <https://www.youtube.com/watch?v=HENIZE3AII> (erişim tarihi: 24 Mayıs 2025).

²¹² Uludağ, “Murakabe”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları,2020), 31/204.

²¹³ Buhârî, "İmân", 37; Müslim, "İmân", 1.

güçlendirilir.

Tasavvufî eğitimde rabıta, mürşit ile kalbî bağ kurmak suretiyle irşada açıklık kazandırırken; murakabe ise kulun doğrudan Allah ile olan manevî irtibatını sürekli diri tutar. Bu iki yöntem, müridin hem dıştan hem içten manevî gelişimini destekleyen tamamlayıcı vasıtalar olarak kabul edilir.

3.2.4.2.4. Hatm-i Hâcegân

Nakşibendiyye tarikatının Hâlidiyye kolunda uygulanan en önemli toplu zikirlerden biri Hatm-i Hâcegândır. Bu zikir halkasının başında ve sonunda Fâtiha Suresi okunur. Fâtiha Suresi'nin Kur'an'ın özeti mahiyetinde olması ve bu zikrin “Kur'ân hatmi” anlamında algılanması, uygulamaya bu ismin verilmesine sebep olmuştur. “Hâcegân” kelimesi ise “mürşidler, hocalar” anlamında olup bu toplu zikir halkasının silsiledeki şeyhlerle irtibatlı olarak yapıldığını ifade eder.²¹⁴

Hatm-i Hâcegân, manevî bir bağ kurma, mürşitlerin ruhaniyetinden istifade etme amacı taşıyan derinlikli bir uygulamadır. Bu zikir halkasında bazı edeplere sıkı sıkıya riayet edilir. Bunlar arasında gözleri kapalı tutmak, bedenî hareketlerden kaçınmak, sessizliğe dikkat etmek gibi hususlar zikrin ruhuna uygun bir şekilde gerçekleştirilmesi için önemlidir.

Ahıskalı Ali Haydar Efendi de bu geleneği büyük bir hassasiyetle uygulamış, müritlerine Hatm-i Hâcegân'ın ahlâkî terbiye ve edep mektebi olduğunu telkin etmiştir. Zikir halkasında gösterilmesi gereken edepler konusunda oldukça titiz davranmış, özellikle hatme esnasında gözlerin açılmaması, vücutla sallanılmaması, iç huzur içinde ve vakar ile oturulması gibi usullerin ihmal edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır.²¹⁵

Ali Haydar Efendi, tekkelerin kapatıldığı ve tasavvufî faaliyetlerin sıkı denetim altına alındığı Cumhuriyet döneminde dahi Hatm-i Hâcegân uygulamasına devam etmiş; bu zikir halkaları zaman zaman dört-beş kişilik dar çevrelerde dahi sürdürülmüştür. O, bu ibadeti sadece resmî bir yapının içinde değil, evinde, mahrem ortamlarda, gönüllere hitap eden bir iç disiplin olarak yaşatmaya devam etmiştir.

²¹⁴ Öngören, “Hatm-i Hâcegân” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları,1997), 16/476.

²¹⁵ Ustaosmanoğlu, *Efendi Babam Ali Haydar Efendi Buyurur Ki*, 38.

Vefatının ardından da bu gelenek devam ettirilmiş; özellikle Mahmud Efendi Hazretleri, baskı dönemlerinde bu zikri evlerde gizlice sürdürmüş, Hatm-i Hâcegân silsilesinin kesintiye uğramadan bugüne ulaşmasını sağlamıştır.²¹⁶ Bu yönüyle Hatm-i Hâcegân, tasavvufî irşatta manevî mirasının önemli bir parçası olarak günümüze kadar taşınmıştır.

3.2.4.2.5. Farz ve Nafilere Teşvik

Tasavvuf yolunda ilerleyen bir sâlikin, ibadetlerini yerine getirirken Rabbinin huzurunda bulunduğu ve sürekli O'nun gözetiminde olduğunun farkında olması, manevî gelişimin temelini oluşturur. Bu bilinç, ibadetin sadece şeklî bir görev değil, aynı zamanda gönül bağıyla yapılan bir yaklaşma vesilesi olduğuna işaret eder.

Kur'ân-ı Kerîm'de Rabbimiz şöyle buyurur:

*(Ey Muhammed!) De ki: Şüphesiz benim namazım da diğer ibadetlerim de yaşamam da ölümüm de âlemlerin Rabbi olan Allah içindir.*²¹⁷

Ali Haydar Efendi, bu şuurla ömrünü ibadet içinde geçirmiş ve talebelerine de aynı anlayışı telkin etmiştir. Farz namazlara gösterdiği titizlikle birlikte, nafîle ibadetleri de ihmal etmemesi onun ibadet hayatındaki derinliğini gözler önüne serer.

Kur'ân'da belirtildiği gibi:

*Şüphesiz namaz, hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar.*²¹⁸

Mahmud Efendi, şeyhinin cemaat ile namaz kılmaya gösterdiği özeni şöyle aktarır:

*Eskiden insanlar namazlarını cemaat halinde kılar, iftitah tekbirini kaçırmamak için özen gösterirlerdi. İmam ile cemaat arasındaki tek fark, imamın tekbiri önce almasıydı. Eğer biri bu tekbire yetişemezse, diğerleri ona taziyede bulunur, 'Allah bir daha böyle bir durumu yaşatmasın der, ona taziyeye giderlerdi.'*²¹⁹

Bu sözler, Ali Haydar Efendi'nin toplumsal ibadet şuur ve cemaat ruhunun

²¹⁶ Komisyon, *Hatıralarla Mahmud Efendi Hazretleri'nin Hayatı*, ed. Muhammed Keskin, (İstanbul: Ahıska Yayınevi, 2022), 1/155.

²¹⁷ el- En'am, 6/162.

²¹⁸ el- Ankebut, 29/45.

²¹⁹ Ustaosmanoğlu, *Efendi Babam Ali Haydar Efendi Buyurur Ki*,51.

yerleşmesinde de ne denli hassas olduğunu göstermektedir.

Mahmud Efendi'nin aktarımına göre, Ali Haydar Efendi yatsı namazına çeyrek kalıncaya kadar evvâbîn namazını kılar ve evvâbîn namazının en az dört rekât kılınması gerektiğini bildirir.²²⁰ Bilindiği üzere evvâbîn namazı, akşam namazı ile yatsı arasında kılınan bir nafîle ibadettir. Ayrıca “*Gece kalkmayanın kalbi ölüdür,*” diyerek teheccüd namazı kılmanın özellikle tasavvuf erbabı tarafından çok önemsenmesi gerektiğini vurgulamış ve gece kalkabilmek için de yatsı namazını kıldıktan sonra hemen yatmak gerektiğini öğütlemiştir.²²¹ Bu namazları sürekli ihya etmesi, onun gündelik hayatındaki sünneti yaşatma kararlılığına da işaret eder.

*Nefis bir işe kırk gün devam etse o amel kalbin hali olur.*²²² “Evladım, tarla kazarken konuşmanız bu tarla işine mâni oluyor mu? Yok. Sohbet etmeniz tarlayı kazmaya mâni olmuyorsa, Allah'ı(c.c.) zikretmenize niye mâni olsun? Allah-u Teâlâ buyuruyor ki: ‘Nice adamlar vardır ki ne bir ticaret ne de bir alışveriş onları Allah'ı(c.c.) zikretmekten alıkoymaz.’²²³ Kazarken, ekerken, biçerken, gezerken, yerken, içerken, yatarken hep la ilahe illallah diye Allah, Allah diye zikredelim.²²⁴ ifadeleriyle dünyevî meşguliyetler içerisinde hakikati unutmamayı telkin etmiştir.

Oğlu Bahâaddin Gürbüzler'in hatıralarında, Ali Haydar Efendi'nin geceleri hem kendi ibadetiyle meşgul olduğu hem de oğlunu Kur'an ezberlemesi için teşvik ettiği görülür.

Bahâaddin Bey şöyle anlatır:

Babam gece uyanır, beni de uyandırır. Ben Kur'an'ı ezberlemeye çalışırken, o uzun vakitler namaz kılar, namazı bitirdiğinde ellerini açarak şöyle dua ederdi: ‘Ey Rabbim! Sana layık bir rekât kalamadım, hakkını yerine getiremedim.’²²⁵

²²⁰ A. g. e.,5 2.

²²¹ A. g. e.,49.

²²² A. g. e.,51.

²²³ Nur,24/37.

²²⁴ Ustaosmanoğlu, *Efendi Babam Ali Haydar Efendi Buyurur Ki*, 63.

²²⁵ A. g. e.,51.

Bu ifadeler, onun huşû içinde ibadet ettiğini, kendini daima yetersiz gördüğünü ve kullukta derin bir mahviyet taşıdığını açıkça ortaya koyar. Ali Haydar Efendi'nin ibadet hayatı, yalnızca şekli olarak değil; gönülden bir teslimiyet ve Allah'a yakınlık arayışı olarak şekillenmiştir. Bu tavır, onun talebelerine ve tasavvuf yoluna girenlere önemli bir örneklik teşkil etmektedir.

3.2.4.2.6. Hizmet

Hizmet, insanların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik faaliyetler olarak tanımlanabilir. Tasavvuf geleneğinde hizmetin merkezinde öncelikle Allah'ın rızası, ardından ise insanlara duyulan şefkat, merhamet ve sevgi anlayışı yer almaktadır. Nitekim hadis kaynaklarında, “*İnsanların en hayırlısı, insanlara faydalı olanıdır*”²²⁶ buyurularak hizmetin değeri vurgulanmıştır. Bu yönüyle hizmet, tasavvufi terbiyenin de önemli bir parçası kabul edilmiştir.

İnsanın nefsi çoğu zaman başkalarına hizmet etmeye gönüllü davranmaz. Bu sebeple hizmetin öncelikle sevilmesi ve benimsetilmesi gerekmektedir. Kime yapılırsa yapılsın, hizmetin temelinde Allah rızasının gözetilmesi esastır. Çünkü hizmet, nefsi terbiye eden, kişiliği olgunlaştıran ve ahlâkı güzelleştiren bir özellik taşır.

Hizmetin ilk öğrenildiği yer ailedir; çocuk, karşılıksız vermeyi ve paylaşmayı burada tecrübe eder. Bununla birlikte hizmetlerin en üstün olanı, Allah yolunda yürüyen kimselere yapılan hizmettir. Bu bakımdan hizmet, sırf sevap kazanma niyetiyle yapılan nafil ibadetlerden dahi üstün görülmüştür. Asr-ı Saadet'te yaşanan bir olay bu hususu açıkça ortaya koyar: Nafil oruç tutan bir topluluğa hizmet eden, fakat kendisi oruçlu olmayan kimseler hakkında Hz. Peygamber, “*Bugün oruçsuzlar, oruçluları geçti; onlardan daha çok ecir kazandı*”²²⁷ buyurarak hizmetin değerini ortaya koymuştur.²²⁸

Kur'an-ı Kerîm'de,

*Siz Allah'a, (yani O'nun dinine) yardım ederseniz Oda size yardım eder.*²²⁹

²²⁶ Buhârî, Mağâzi,35.

²²⁷ Buhârî, Cihâd, 71.

²²⁸ Yılmaz, *Hizmet ve Himmet, Altınoluk Dergisi*,200 (Ekim, 2002) 6.

²²⁹ Muhammed,47/7.

buyrulmuştur. Ahıskalı Ali Haydar Efendi'nin hizmet anlayışı ilim öğretimiyle sınırlı değildir. O, her bir müridini ayrı bir kıymet olarak görmüş, onların maddî ve manevî ihtiyaçlarına karşı özel bir hassasiyetle yaklaşmıştır. Müritlerinin gönlünü gözetmeyi ve onlarla birebir ilgilenmeyi, bir şeyh olarak vazifesinin ayrılmaz bir parçası kabul etmiştir.

Tekkelerin resmen kapatılmasından sonra da irşat faaliyetlerini sürdüren Ali Haydar Efendi, evini bir tekke gibi kullanmış; bu mekân, ilmî ve manevî sohbetlerin merkezi hâline gelmiştir. Kendisine gelen misafirleri samimi bir şekilde karşılamış, maddî manevî sıkıntılarını dinlemiş ve çözümler aramıştır. Onun bu davranışı, Resulullah'ın (s.a.v.) "*Kim bir müminin dünya sıkıntılarında birini giderirse, Allah da onun kıyamet günündeki sıkıntılarında birini giderir.*"²³⁰ hadisiyle örtüşmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de, "*İyilik ve takva üzere yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayın...*"²³¹ buyrularak Müslümanlar arasında iş birliği ve paylaşımın önemi açıkça belirtilmiştir.

Ali Haydar Efendi de bu ilkeyi hayata geçiren bir örnek olmuştur. Çarşamba semtinde bulunan pazara şahsen giderek esnafla görüşmesi, onların hâlini hatırını sorması ve gündelik meşguliyetler içinde halkla doğrudan iletişim kurma gayreti, Ali Haydar Efendi'nin hizmet anlayışının pratik yansımalarıdır. Hanımı Gül Hanife Hatun da misafirlere yemek hazırlamak, sofralar kurmak ve tekkenin diğer hizmetleriyle ilgilenmek suretiyle bu hizmet geleneğini sürdürmüştür.²³² Ali Haydar Efendi ise müritlerine hizmet ahlâkını kazandırmayı önemsemiş; bu nedenle öncelikle kendisi hizmet ederek onların ihtiyaçlarını karşılamayı bir yöntem olarak benimsemiştir.

Tekkesi, bir ilim ve irfan yuvası olmanın ötesinde adeta bir sosyal hizmet merkezi hâline gelmiş olan Ali Haydar Efendi, burada sohbet meclisleri, hatm-i hâcegân halkaları ve ilmî dersler ile gönülleri ihya etmeye devam etmiştir. Ali Haydar Efendi'nin bu yönü, İslam'ın yaşanan, paylaşılan ve topluma mâl olan bir değerler bütünü olduğunu göstermesi açısından son derece kıymetlidir.

²³⁰ Müslim, Birr, 58.

²³¹ El- Maide, 5/2.

²³² Aydın, *Heybetli Bir Osmanlı Allâmesi Ali Haydar Efendi Hazretleri*, 347.

3.3. Ali Haydar Efendi'nin İrşadında Öne Çıkan Metotlar

Ahıskalı Ali Haydar Efendi'nin tasavvufî öğretilerinin temelleri, İslam'ın temel kaynakları olan Kur'an ve sünnete dayanır. Ali Haydar Efendi'nin davet ve irşat hizmeti bizzat uyguladığı, yaşattığı ve çevresine örnek olduğu bir irşat faaliyetine dayanır. Onun irşat anlayışında etkili olan metotlar; sohbet, birebir eğitim, örnek olma, istikamet üzere yaşama ve takvaya dayalı bir temsil gücüyle bütünleşmiştir. Ali Haydar Efendi'nin irşat anlayışı, insanın aklî, kalbî ve ruhî bütün yönlerini kapsayan çok boyutlu bir tebliğ ve terbiye sistemidir. Bu yönüyle onun irşat metotları üç temel grupta toplanabilir:

- **Aklî Metotlar:** İlim, delil, muhakeme, mezhep ve fıkıh esaslı yaklaşım.
- **Hissî Metotlar:** Hâl, temsil, sükûnet, ahlâk ve davranışla etki etme.
- **Duygusal Metotlar:** Gönle hitap eden söz, dua, sohbet, tevazu ve teselli dili.

Bu bölümde, Efendi Hazretleri'nin uygulamada öne çıkan irşat metotları ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

3.3.1. İlme Teşvik, Marufu Emretmek ve Münkerden Nehyetmek

Ali Haydar Efendi, irşad faaliyetlerinde ilmi merkeze almış; marufu emretmenin ve münkerden sakındırmanın en sağlam yolunun sahil bir bilgi birikiminden geçtiğini vurgulamıştır. Bu nedenle müritlerini tasavvufî terbiyeyle beraber fıkıh ve mezhep bilgisiyle derinleşmeye teşvik etmiştir. Onun anlayışına göre, İslam'ın emir ve yasakları ancak aklî metotlarla desteklenmiş ilmî birikim sayesinde doğru anlaşılır ve etkili biçimde anlatılabilir.²³³Böylece, karşılaşılan şüpheler ve yanlış yorumlar karşısında en ikna edici cevaplar üretilmiş; marufu yaymak ve münkeri engellemek ilmi deliller ve usule dayalı sağlam bir temelle gerçekleştirilmiştir.

3.3.1.1. İlme Teşvik

Ahıskalı Ali Haydar Efendi'nin eğitim anlayışı hem zâhirî hem de bâtinî ilimleri bir arada ele alan bütüncül bir yaklaşıma dayanır. Bu konuda Kur'an-ı Kerîm'de şöyle buyrulmuştur:

*Allah'a karşı ancak âlimler derin saygı duyarlar.*²³⁴

²³³ Ustaosmanoğlu, *Efendi Babam Ali Haydar Efendi Buyurur Ki*, 102.

²³⁴ el-Fatır, 35/28.

Ali Haydar Efendi Kur'an-ı Kerim'inin başına, Kur'an okumanın ve ezberlemenin faziletine dair bazı notlar almıştır. Bazıları şunlardır:

İbn-i Abbas (r.a.)'tan rivayet edildiğine göre Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurdu:

*Benim ümmetimin en şereflipleri Kur'an'ı yükleniciler (onu ezberleyip, onunla amel edenler) ve gecelerini (ibadet ile) ihya edenlerdir.*²³⁵

Ebu Said (r.a.)'den rivayet edildiğine göre Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurdu:

*Allah-u Teâlâ'nın kelamının (Kur'an-ı Kerim'in) diğer kelimelere üstünlüğü, Allah'ın mahlukata olan üstünlüğü gibidir.*²³⁶

Hz. Aişe (r. Anha)'dan rivayet edildiğine göre Peygamber efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Kur'an'ı ezberleyerek (hafızı olarak) okuyan kişi, Allah katında seçkin meleklerle birlikte olacaktır. Kur'an-ı Kerim'i zorlanarak da olsa (üşenmeyip) okumaya devam kişiye ise iki kat ecir vardır.*”²³⁷

Abdullah İbn-i Mes'ud (r.a.) şöyle buyurmuştur: “*Kim ilim isterse Kur'an'ı (manalarını) tefekkür etsin (iyice düşünsün). Çünkü öncekilerin ve sonrakilerin (geçmiş ve geleceklerin) ilmi ondadır.*”²³⁸

Ali Haydar Efendi, Kur'an-ı Kerim'i okumayı ve ezberlemeyi en büyük ilim kapısı olarak görmüş, talebelerini de bu yolda teşvik etmiştir. Ona göre Kur'an'la meşgul olmak hem ilmin hem de hakiki kulluğun temelini teşkil eder. Ali Haydar Efendi'nin ilmî sahada özellikle öne çıktığı alan fıkıh ilmidir. Kendi ifadesiyle, fıkıh ilminin İslam'ın uygulama yönü olduğunu belirtir ve bu ilmin dinin özü olduğunu şu sözleriyle ifade ederdi:

*Din fıkıhtan ibarettir. Fıkıh olmayanın dini nasıl olsun?*²³⁹

Ali Haydar Efendi, yaşadığı dönemde dini ilimlerin eğitimine dair ciddi kısıtlamaların olduğu zamanlarda dahi, bu ilimlerin muhafazası ve yeni nesillere aktarılması için

²³⁵ Suyutî, *Fethul-Kebir*, 1/188.

²³⁶ Tirmizi, *Fedâilü'l-Kur'an*, 25.

²³⁷ Buharî, *Tefsir*, Sure:80; Müslim, *Salatü'l-Müsafirîn*:244;

²³⁸ Heysemî, *Mecmeu'z-Zevaid*, 7/165.

²³⁹ Ustaosmanoğlu, *Efendi Babam Ali Haydar Efendi Buyurur Ki*,102.

üstün gayret göstermiştir. Dört mezhebin hükümlerine vukûfiyetini ifade ederken de Müslümanların içini ferahlatacak şekilde şöyle demiştir:

*Ne zannediyorsunuz? Bu dinden bir nokta bile eksiltemezler. Farz-ı muhal, dört mezhebin bütün fıkıh kitaplarını ortadan kaldırmış olsalar bile, Allah'ın izniyle onları yeniden yazacak kudrete sahibim.*²⁴⁰

Bu ifadesi, onun hem ilme olan hâkimiyetini hem de dinî ilimleri koruma konusundaki azmini ortaya koymaktadır.

Kur'an tefsirine dair derslerinde, şeyhi Ali Rıza Bezzaz Hazretlerinden öğrendiği işarî tefsir yöntemini kullanmıştır.²⁴¹ Ayetleri sadece lafzî anlamlarıyla değil, aynı zamanda işarî manalarıyla da açıklamış; bu bağlamda öğrencilerine Rûhu'l-Beyân ve Âlûsî tefsirlerini tavsiye etmiştir. “*Tefsir olarak Rûhu'l Beyân ve Âlûsî yeter*”,²⁴² buyurmuştur.

Kur'an'ı anlamının ve hayatla ilişkilendirmenin gerekliliğine inanan Ali Haydar Efendi, öğrencilerine bu bilgileri yaşayarak hayata geçirmeleri gerektiğini vurgulamıştır. İlmihal gibi temel bilgiler hakkında da yönlendirmelerde bulunmuş, talebelerine Ömer Nasuhi Bilmen'in ilmihalini okumalarını tavsiye etmiştir²⁴³ ve “*Onun fetvasıyla amel olunur*”²⁴⁴ demiştir.

*Bir adam ki ölecek, dünyanın bilmem nelerine ne ihtiyacı var. Eğer bunlar adam olsalar medrese açıp, Osmanlı ne okuttuysa onu okuturlar.*²⁴⁵

diye buyurarak şer'î ilimleri öğrenmenin gerekliliğini vurgulamış, Kendisine “Neden ilim öğreniyorsunuz” diye sorulduğunda:

Rabbime en iyi şekilde kulluk etmek ve insanlara da en güzel biçimde

²⁴⁰ Ag.e.,21.

²⁴¹ Şenocak, İki Devrin Ulu Hocası Ali Haydar Efendi, 64.

²⁴² Ustaosmanoğlu, *Efendi Babam Ali Haydar Efendi Buyurur Ki*, 40.

²⁴³ A. g. e., 32.

²⁴⁴ A. g. e., 148.

²⁴⁵ A. g. e., 118.

*kulluğu öğretmek için,*²⁴⁶ diye cevap vermiş, böylece, ilim öğrenmenin asıl gayesini de vurgulamıştır.

Ali Haydar Efendi, medreseye gelen her talebeye önce ilmihal, sonra fıkıh ve usûl okutmuş, böylelikle hem zikir ehli hem alim mürit yetiştirmeye gayret etmiştir.

Yetiştirdiği talebeler arasında daha sonra müderris, müftü, imam ve irşat ehli olan çok sayıda kimse vardır. Mahmud Efendi de bu terbiyeden geçmiş hem ilim hem takva ile donanmış bir mürşit olarak onun izini sürmüştür.

Ali Haydar Efendi cehaleti yalnızca bilgi eksikliği değil, aynı zamanda bir hidayet engeli olarak görmüştür. Kur'an-ı Kerîm'de şöyle buyrulur:

*Bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?*²⁴⁷

Mahmud Efendi'nin aktardığına göre, Ali Haydar Efendi zaman zaman sohbetlerinde şu sözü nakletmiştir:

*İlim sahibi olmak yetmez, ilmin vakarını taşımak gerekir. İlmin yerini boş bırakma. Cahil adam nefsinin oyuncağıdır. Alim ise nefsini ilimle terbiye eder.*²⁴⁸

İrşat halkalarında, genç talebelere Kur'an ve fıkıh okumanın yanı sıra Arapça sarf-nahiv öğrenmeyi de tavsiye etmiş; ilimsiz zikrin tehlikelerine dikkat çekmiştir.

*Ancak Sarf ve Nahiv ilimlerine vâkıf olanlar Kur'ân-ı Kerîm'in manasını anlarlar. Oğlum! Hocalık sadece "nasara-yensuru" ile olmaz; "nasara-yensuru" ilme giden yoldur.*²⁴⁹ demiştir.

Ayrıca Efendi Hazretlerinin, ilmî çalışmalarında mezhebe bağlılığı esas aldığı görülmektedir.²⁵⁰

²⁴⁶ A. g. e., 32.

²⁴⁷ ez-Zümer, 39/9.

²⁴⁸ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, (Kahire: Mektebetü'l-Külliyâtü'l-Ezheriyye, 1998), 25.

²⁴⁹ Ustaosmanoğlu, *Efendi Babam Ali Haydar Efendi Buyurur Ki*, 31.

²⁵⁰ A. g. e., 98.

3.3.1.2. Emr-i Bi'l Maruf Nehy-i Ani'l Münker

İslam'da toplumsal sorumluluk bilinciyle ilişkilendirilen en temel görevlerden biri olan *emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker*, “iyiliği emretmek” ve “kötülükten sakındırmak” anlamlarına gelmektedir. Bu vazife, insanları hayra teşvik etmek, hakikati bildirmek ve onları kötülüklerden sakındırmak suretiyle hem bireysel hem de toplumsal ıslahı hedefler. Müslüman, Allah'ın emirlerini anlatmakla ve yasakladığı fiillerin yaygınlaşmasına engel olmakla yükümlüdür.

Kur'an-ı Kerîm'de ve hadis-i şeriflerde bu görev açıkça teşvik edilmiştir. Nitekim: “İçinizden hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.”²⁵¹ buyrulurak bu görevin Müslümanlar üzerindeki zorunluluğu vurgulanmıştır.

Ali Haydar Efendi de bu ilâhî vazifeyi hayatının temel düsturlarından biri olarak benimsemiştir. Ona göre dinin devamı ve toplumsal huzurun temini, bu emrin uygulanmasıyla mümkündür. Şöyle buyurur:

*Oğlum Mahmud! İslâm'ın devam ve bekâsı, emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münkere, inkırazı (yok olması) ise bu vazifenin terk edilmesindedir.*²⁵²

Bu anlayışıyla Ali Haydar Efendi hem vaaz kürsülerinde hem de birebir sohbetlerinde ve sosyal ilişkilerinde İslam'ı anlatma çabasını azamî gayretle sürdürmüştür. Hasan-ı Basrî Hazretleri'nden naklen söylediği şu söz, onun bu misyonu nasıl bir kararlılıkla üstlendiğini göstermektedir:

*Söz verdim Rabbime; O'nun emir ve nehiyelerini insanlara ölene kadar duyuracağım.*²⁵³

Vaazın ve nasihatın sürekli olması gerektiğine dair kanaatini ise şu benzetmeyle ifade eder:

Nasıl ki topraklara bir kere yağmur yağmakla ihtiyaçlar bitmiyor. Tekrar tekrar yağacak ki menfaat verecek. İşte iman da devamlı vaaz-u nasihate muhtaçtır. Vaaz, gönül tarlasının yağmurudur. Yağmur kesildi mi, mahsul

²⁵¹ Al-i İmran, 3/104.

²⁵² Ustaosmanoğlu, *Efendi Babam Ali Haydar Efendi Buyurur Ki*, 138.

²⁵³ A. g. e., 139.

*kesildi demektir. Onun için bir yere bir kere vaaz ettin diye iş bitti zannetme.
Sen daima onu bekleyeceksin*²⁵⁴

Ali Haydar Efendi'nin, irşat faaliyetlerinin kesintisiz olması gerektiğine dair bu vurgusu, onun tebliğ anlayışının sürekliliğe dayalı bir bilinçle şekillendiğini göstermektedir.

Mahmud Efendi Hazretleri de bu anlayışın talebeler üzerindeki tezahürünü şu şekilde anlatır:

*Efendi Babam, İsmailağa Camii'nde göreve başladığımda bana şöyle nasihat etti: 'Oğlum! Seni ziyarete gelenler çok olur. Kim gelirse gelsin, mutlaka onlara dinimizin emirlerini anlat, Mektûbât'tan ya da Risale-i Kudsiyye'den açıp oku. Dinlerlerse hem sen hem onlar fayda görürsünüz; dinlemeden giderlerse de sen boş sohbetten korunmuş olursun.*²⁵⁵

Bu yaklaşım, Ali Haydar Efendi'nin tebliğde kişisel örneklik, süreklilik ve ilimle destekli bir irşat anlayışını benimsediğini göstermektedir. Onun için iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak, nasihatten öte, İslam toplumunun ayakta kalması için vazgeçilmez bir ilkedir.

3.3.1.2.1. Helal-Haram Hassasiyeti

Ali Haydar Efendi'nin davet ve irşat metotlarında öne çıkan temel esaslardan biri de helal ve haram sınırlarına titizlikle riayet etmesi ve bu konuda etrafındakilere de hassasiyet aşılmasıdır.

Kur'ân-ı Kerîm'de Rabbimiz şöyle buyurur:

*Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı temiz şeyleri haram kılmayın ve sınırı aşmayın. Allah aşırı gidenleri sevmez.*²⁵⁶

Ali Haydar Efendi kendi hayatında, helal dairesinin geniş olduğunu, harama düşmeden yaşamının mümkünlüğünü gösteren bir züht örneği sergilemiştir. Onun hayatında, şüpheli olandan kaçınmak, fetvanın cevaz verdiği yerde bile ihtiyata yönelmek ve

²⁵⁴Ustaosmanoğlu, *Efendi Babam Ali Haydar Efendi Buyurur Ki*, 140.

²⁵⁵A. g. e., 140.

²⁵⁶el- Maide,5/87.

“takvâya daha uygun olanı” tercih etmek bir prensip hâlinde olmuştur.²⁵⁷

Fıkıh ilminde derin bir vukufiyete sahip olan Ali Haydar Efendi, özellikle Hanefî mezhebine sıkı bağlılığı ve mezhep içi görüşlerde bile en ihtiyatlı olanı tercih etmesiyle bilinmektedir. Risale-i Kutsiyye’de bulunan 79. Beytin kenarına aldığı notlarda helal haram hassasiyetine dikkat çekmiştir.

Beytin anlamı şöyledir: Kadınlara tarikat yolunda halifelik ve mürşitlik görevi verme; çünkü önceki büyükler bunu men ettiler. Bir kadın manevî yolculuğunu tamamlasa bile ona halifelik isnat edilmez. Kadınlara tarikat dersi ver fakat onlarla baş başa kalma. Fitneye sebep olacak hallerden uzak durarak yolumuza devam edelim. Böylece Allah’ın kemal sıfatlarıyla tecelli eden cemalini seyredelim.

Ali Haydar Efendi’nin bu beyitle ilgili aldığı notlar şöyledir: Genç kadınların yüzlerini açmaları fitne ve şehvet tehlikesine yol açabileceğinden men edilmiştir. Şehvetten emin olursa bile özellikle kadının yüzüne ve ellerine dokunmak her durumda yasaktır; çünkü dokunmak, bakmaktan daha şiddetli bir tehlike taşır. Nitekim rivayetlerde de bildirildiği üzere Resulullah (s.a.v.), nikâhı veya mülkiyeti altında bulunmayan hiçbir kadının eline dokunmamış, biat esnasında dahi kadınlarla yalnızca sözlü olarak biatlaşmıştır.²⁵⁸ Bu yaklaşım, kulluğun selameti için haramdan sakınmanın ve sınırları gözetmenin zarureti ortaya koymaktadır.

Ali Haydar Efendi nefsi ıslah ve tezkiye yolunda, şeriatın ölçülerine bağlılığı en güçlü metot olarak görmüş ve bu düşüncesini şu şekilde beyan etmiştir:

*Evladım! Komşunun tavuğunu izinsiz alsan kesip yesen, sonra da kendi tavuğunu yesen aynı lezzeti alırsın. Ağzın ayırt edemez bunu. Hatta öbürü belki daha da lezzetli gelebilir. Peki bu ikisini birbirinden ne ayırır? Elbette şeriat ayırır. Senin kendi tavuğun helal iken, komşunun tavuğu haramdır. Nefse sorulsa, yasak olan daha cazip gelir.*²⁵⁹

Helal ile haramın arasını ancak İslâm’ın ayırt ettiğini söylemiştir.²⁶⁰ Ali Haydar Efendi,

²⁵⁷ Ustaosmanoğlu, *Efendi Babam Ali Haydar Efendi Buyurur Ki*,121.

²⁵⁸ Sahih-i Buhari, *Kitabu’ş-Şurû*, No:2564

²⁵⁹A. g. e., 119.

²⁶⁰ A. g. e., 119.

bu şekilde helal ve haramın duyularla değil, dinin hükümleriyle belirlenebileceğine işaret etmektedir.

Ayrıca kişi, yaptığı her işte nefisini kontrol altında tutmalı, adım atmadan önce iç denetimini yapmalıdır. Bu noktada Ali Haydar Efendi'nin iki ölçülük terazisi, ahlaki muhasebe adına oldukça dikkat çekicidir. Şöyle der:

Sana iki terazi veriyorum. Yapacağın işlerde bu terazilerle ölçmeden adım atma. Birincisi: Bu işi Rasûlullah Efendimiz (s.a.v.) hayatta olsaydı yaparmıydı? Eğer kalbin evet diyorsa yap, hayır diyorsa uzak dur. İkincisi: Bu amel yazıldığında sağındaki melek mi yazacak yoksa solundaki melek mi yazacak? Eğer sağındaki melek yazacaksa yap, solundaki melek yazacaksa sakın yaklaşma.²⁶¹

Bu ifadeler, bireyin her amelinde murakabe hâlinde bulunması gerektiğini, yalnızca kalben değil aklen ve şer'î olarak da ölçüp tartmasının lüzumunu gösterir.

Hz. Ömer'in (r.a.) "*Hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekin.*"²⁶² sözünü çağrıştıran bu yaklaşım, tasavvufî disiplinin merkezinde yer alan nefis muhasebesinin Ali Haydar Efendi nezdinde nasıl hayati bir öneme sahip olduğunu göstermektedir.

3.3.2. Temsil ve Tebliğ

Ali Haydar Efendi, irşad faaliyetlerinde hem sohbet ve dersleriyle hem de yaşantısıyla derin bir etki uyandırmıştır. Vakar, edep ve ibadet hassasiyetiyle çevresine örnek olmuş; geceleri ihya eden ibadet hayatı, salih amellere bağlılığı ve nâfilelere gösterdiği özenle hem müritlerini hem de halkı etkilemiştir. Onun bu derin ibadet şuuru, müridanını edep ve güzel ahlâk ile yetiştirme gayretini desteklemiş ve onları daha bilinçli bir yaşantıya yönlendirmiştir.

Bununla birlikte, Ali Haydar Efendi'nin gönüllere dokunan hitabeti, samimi duaları ve içten sohbetleri, duygusal yönü güçlü bir irşad tarzının göstergesi olmuştur. Yumuşak, teselli edici ve tevazu dolu dili sayesinde muhataplarının kalbine nüfuz etmiştir. Böylece onun hissî ve duygusal metotlara dayalı irşadı, kalıcı bir tesir bırakarak gönüllerde derin bir yer edinmiştir.

²⁶¹ A. g. e., 69.

²⁶² Tirmizi, "*Sıfatu'l-kıyâme*", 25.

3.3.2.1. Kulluk Bilinci

Ali Haydar Efendi, Risale-i Kutsiyye’de yer alan birinci beytin kenarına Kuşeyrî Risalesi’nden şu sözleri nakletmiştir: “Her kim Allah için olursa, Allah da onun için olur.” ve “Kim Allah katındaki derecesini öğrenmek isterse, Allah Teâlâ’nın kendi kalbindeki yerine baksın. Çünkü kul Rabbine kadar kıymet verirse, Allah da ona aynı derecede kıymet verir.”²⁶³ Bu notlar, onun kulluk şuurunu derinlemesine yansıtmaktadır. Zira hakiki kulluk, nefisten ve varlık iddiasından sıyrılarak tamamen Allah’a yönelmektir. Nitekim bu anlayışı desteklemek üzere, “Bu varlıktan geçip Hakk’a gidelim” mısrasının kenarına, “Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça asla gerçek iyiliğe erişemezsiniz”²⁶⁴ ayetini zikretmiş, böylece Allah’a yaklaşmanın ancak dünya sevgisini terk edip ihlasla kulluğu yaşamakla mümkün olacağını vurgulamıştır.

*Kullarım beni senden sorarlarsa, (bilsinler ki), gerçekten ben (onlara çok) yakıным. Bana dua edince, dua edenin duasına cevap veririm. O halde, doğru yolu bulmaları için benim davetime uysunlar, bana iman etsinler.*²⁶⁵ Kişinin yanında bulunmayan/gıyabındaki kardeşine dua etmesi Allah katında makbul bir duadır. Baş ucunda bu iş için görevli melek, kişi kardeşine dua ettikçe: *Âmin, sana da dua ettiğın gibi olsun, der.*²⁶⁶hadis-i de aynı sayfaya aldığı notlardan biridir.

Dua da kul ile rabbi arasında irtibatı sağlayan bir ibadettir. Kulun Rabbinin huzurunda daima muhtaç bir varlık olduğunu fark etmesine vesile olarak kulluk bilicini derinleştirir. Peygamberimiz “Dua ibadetin özüdür.”²⁶⁷ buyurmuştur. Dua, kişide psikolojik bakımdan bir rahatlık, huzur ve mutluluk doğurur. Dua rahmet hazinelerini açan bir anahtar, tükenmez bir güç kaynağı, insanı kulluğun en üst mertebelerine ulaştıran bir vesiledir. Dua ederken inanarak, ısrarla, içten yalvararak istenmeli, duaya Allah’ı zikir ve Peygamberimize (s.a.v.) salat ve selam ile başlanmalıdır. Dua, kibleye

²⁶³ Suyuti, *Camius Sağır*, 6/49 (No. 8386)

²⁶⁴ el-Âl-i İmrân, 92.

²⁶⁵ el-Bakara, 2/186.

²⁶⁶ Müslim, “Zikir”, 87, 88; İbn Mâce, “Menâsik”, 5.

²⁶⁷ Tirmizî, “Da’avât”, 1, No: 3371. V, 456.

yönelip elleri açarak edilmeli ve duada meşru şeyler istenmelidir.²⁶⁸

Ali Haydar Efendi'nin bize ulaşan dualarında, onun derin bir kulluk şuuruna, Rabbine karşı mutlak aciziyetini kabul eden bir teslimiyete sahip olduğu görülmektedir. Şu ifadeleri, onun gönül dünyasını özetler niteliktedir:

Allah-u Teâlâ yeniden kul yaratır da kulunu ıslah edemez mi? Eder. O'nun takdiridir. Bize düşen görev, yalvarmak. 'Yalvarın bana!' buyuruyor Mevlâ (c.c.).²⁶⁹

Allah'ım bize her şeyin hakikatini olduğu gibi göster ve bizi boş işlerle meşgul olmaktan uzaklaştır, fazlın ve kereminle ey İlahî!²⁷⁰

Bu sözlerinde, kulun dua ile Rabbine yönelmesi gerektiğini vurgular. Dua, kulluğun ve teslimiyetin en samimi tezahürüdür. Cemaatle birlikte yaptığı bir duasında şu ifadelere yer verir:

Beni ehl-i ihvandan, onları benden, cümlemizi sevgili Resulünden ayırma.²⁷¹

Bu dua, Ali Haydar Efendi'nin hem cemaat şuurunu hem de Hz. Peygamber'e (s.a.v.) olan sevgisini derinlemesine yansıtan bir ifadedir. Bir sohbetinde Allah'tan ümit kesmemekle ilgili şöyle buyurmuştur:

Sen birini sabahtan akşama kadar çalıştırıp da akşam evine eli boş gönderir misin? Hayır. 'Bu kadar emek verdi, yazık' dersin, üzülür ve bir şeyler verirsin. Sen bir insan olarak fakir halinle bir işçiyi bile boş çevirmiyorsun da Allah-u Teâlâ bu kadar zengin ve güçlü iken hiç kulunu boş çevirir mi?²⁷²

Bu sözler, kulluğun özünü, tevekkülü ve Allah'a olan tam güveni dile getirir. Ali Haydar Efendi'nin duasında ümitsizlik yoktur; bilakis, Allah'ın rahmet kapısının her daim açık

²⁶⁸ Müslim, "Zikr", 25. III, 2096

²⁶⁹ Ustaosmanoğlu, *Efendi Babam Ali Haydar Efendi Buyurur Ki*, 62.

²⁷⁰ Aydın, *Heybetli Bir Osmanlı Allâmesi Ali Haydar Efendi Hazretleri*, 260.

²⁷¹ A. g. e., 141.

²⁷² Ustaosmanoğlu, *Efendi Babam Ali Haydar Efendi Buyurur Ki*, 62.

olduğuna dair sarsılmaz bir inanç vardır. O, duayı sadece ihtiyaç anında değil, kulluğun özü olarak görmüş ve hayatına bu şuuru yerleştirmiştir.

3.3.2.2. Sünnete Bağlılık

Tasavvuf düşüncesinde sünnete bağlılık, Kur'an'a bağlılığın doğal bir sonucu olarak değerlendirilir. Kur'an-ı Kerim'de yer alan "Namaz kılın, oruç tutun ve Peygamber'e itaat edin!"²⁷³ ayeti, sünnete ittibanın iman ve ibadet hayatında merkezi bir konumda olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu sebeple sűfiler, Kur'an'a yönelişi sűnnetten bağımsız düşünmemişlerdir. Sűfi geleneğe göre edebin en yücesi, Hz. Peygamber'in söz, fiil, hâl ve ahlâkına tam uyum göstermektir. Bir sűfinin manevî makamı, şeriat ölçülerine göre değerlendirilen söz, amel ve davranışlarında görünür hâle gelir. Bu anlayış, tasavvufun sűnnetle uyumlu bir hayat nizamı olduğunu göstermektedir. Tasavvuf önderleri, sünnete bağlılığı yolun temel şartı olarak vurgulamışlardır. Ebu'l-Kasım Nasrabazî, tasavvufu Kur'an ve sünnete sarılmak, bidatlerden uzak durmak, mürşitlerin uyarılarına riayet etmek, evrada devam etmek ve ruhsatlara yönelmemekten ibaret görmüştür.²⁷⁴ Sehl b. Abdullah Tűsterî ise tasavvuf yolunun esaslarını yedi ilke ile özetlemiş

Bizim yolumuzun temel prensipleri yedidir: Allah'ın kitabına sarılmak, Allah Resulünün sűnnetine ittiba, helal lokma, hiçbir yaratıđa eziyet etmemek, gűnahtan sakınmak, tövbe, hiç kimsenin hakkını yememek

řeklinde zikretmiřtir.²⁷⁵ Sűfyan es-Sevrî de söz, amel ve niyetin ancak sűnnete bađlılıkla istikamet kazanacađını dile getirmiřtir.²⁷⁶

Ali Haydar Efendi'nin ilmî ve irşadî yolculuğunun en temel dayanaklarından biri de sűnnet-i seniyyeye olan bağlılığıdır.

*Sűnnet-i seniyyeye hakkı ile yapışırsan sen de İmam-ı Gazâlî gibi olursun.*²⁷⁷

²⁷³ en-Nűr, 24/56

²⁷⁴ İbnü'l-Mulakkîn, 27.

²⁷⁵ Sülemî, 210

²⁷⁶ Yılmaz, Tasavvufta Sűnnet, *Altınoluk Dergisi*, 123 (Ekim, 1996) 30.

²⁷⁷ Ustaosmanoğlu, *Efendi Babam Ali Haydar Efendi Buyurur Ki*, 74.

demidir. Onun anlayışında sünnet, Peygamber Efendimiz ‘in (s.a.v.) söz ve fiillerini bizzat hayatın merkezine almaktır. Kur’an-ı Kerim’de bu bağlılığın önemi şöyle ifade edilir:

*Peygamber size ne verdiyse onu alın; size neyi yasakladıysa ondan sakının.*²⁷⁸

Ali Haydar Efendi, Risale-i Kudsiyye’de yer alan 329. Beyti şerh ederken, yaşanan dönemin fitnelere dikkat çekmiş ve bu durum karşısında sünnete sarılmanın önemini özellikle vurgulamış, kitabını kenarına notlar almıştır.

Beytin anlamı şöyledir: Şimdi dünyayı fitneler, kötülükler ve günahlar kuşatmıştır. Resûlullah (s.a.v.) bu devirlerin geleceğini asırlar öncesinden haber vermiştir. Böyle zamanlarda ibadetle meşgul olanların derecesi yüce olur. Öyleyse nefse uymamalı, fırsatı boşa harcamamalıdır. Sünnete sarılarak yol alalım, böylece Allah’ın kemal sıfatlarıyla tecelli eden cemalini seyredelim.

İsmet Garibullah Efendi, bu beyitten sonra şu hadisi kaydetmiştir: Resûlullah (s.a.v.) buyurdu: “*Din garip olarak başladı ve başladığı gibi tekrar garip hale dönecektir.*”²⁷⁹

Ali Haydar Efendi ise bu hadisin devamını ilave ederek şöyle demiştir: “*Dinî emirlere bağlılığını koruduğu için insanların gözünde yabancı görülüp horlanan o gariplere ne mutlu!*”²⁸⁰

Ali Haydar Efendi, bu ilâhî emri günlük yaşamında rehber edinmiştir. Kendi kaleme aldığı sakal risalesinde, sakal bırakmanın, sakalı tıraş etmenin hükmünü ayrıntılı şekilde anlatmış, böylece zahiri sünnetlere gösterilmesi gereken hassasiyeti de ortaya koymuştur. Risalede yer alan hükümlerden bazıları şunlardır:

İbn-i Ömer’den rivayet edildiğine göre: “*Resulullah (s.a.v.) bıyıkların dibinden kesilmesini, sakalların salınması ve çoğaltılmasını emretti.*”²⁸¹ Erkeğin sakalı (tamamen) kesmesi haramdır.²⁸² Sakalın hiç dokunulmadan uzatılması da mahzurludur.

²⁷⁸ el-Haşr, 59/7.

²⁷⁹ Tirmizî, “*İman*”:13,

²⁸⁰ Müslim, “*İman*”,232.

²⁸¹ Malik Bin Enes, *eş-Şa’r*, Muvatta, 2/947.

²⁸² Haskefi, *Dururu’l-Muhtar*, 9/670.

Resulullah (s.a.v.) (gereğinden uzun ya da kısa değil) belirli ölçülerle bırakılması gerektiğini gösteren birçok rivayet nakletmiştir.²⁸³ İbn-i Âbidin şöyle der: “Alimlerimizden hiçbiri sakalı bir tutamdan az kısaltmayı mübah görmemiştir. Bunu ancak bazı batılların ve kadına benzeyen erkeklerin yaptıkları görülmüştür. Sakalın tamamını tıraş etmek Hint Yahudilerinin ve Acem Mecusilerinin yaptığı bir iştir.”²⁸⁴ Erkeğin sakalını (tamamen) tıraş etmesi haramdır. Bir kişi haram olan sakalı (tamamen) kesme fiilini yapmaya devam ederse (kadınlara benzeme tehlikesinden dolayı) günaha nispet edilir.²⁸⁵

Aynî (Rahimehullah) şöyle der: “Sakalın uzatılması hükmünden, sakalı çıkan kadınlar müstesnadır, çünkü kadının sakalı, bıyığı ve çene ile alt dudak arasındaki kılları kesmesi ya da yolması müstehaptır.”²⁸⁶ Kadının saçını tıraş etmesi bir ağrıdan dolayı olursa bunda bir beis yoktur. Ama kendini erkeklere benzetmek için tıraş olursa, o kadın şeriatın sahibi olan Resulullah (s.a.v.)’ın diliyle lanetlenmiştir.²⁸⁷ Bu illet gereğince de erkeğin sakalını kesmesi haramdır.²⁸⁸

Kim Peygamberin sünnetlerinden bir sünneti beğenmezse kâfir olur.²⁸⁹ İbadeti tembellikten değil de küçümseyerek ve hafif görerek terk eden kâfir olur.²⁹⁰ Resulullah Efendimiz “Bıyıkları kesin, sakalları salıverin.” buyurmuştur.²⁹¹ Hz. Âişe(r.a.) validemizden rivayetle Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurur “On şey fitrattandır; bıyıkları kesmek, sakaları bırakmak, misvak kullanmak, buruna su vermek, turnakları kesmek, parmak boğumlarını yıkamak, kasık kıllarını kesmek, koltuk altını yolmak ve su ile

²⁸³ Bedreddin Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, 15/91.

²⁸⁴ Haskefi, *Dururu'l-Muhtar*, 63/456.

²⁸⁵ İbnü Âbidîn, *el-Ukudü'd-Dürriyye fî Tenkîd-i Fetevâ'l-Hamidiyye*, 1/351.

²⁸⁶ Bedreddin Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, 15/91.

²⁸⁷ Tirmizî, *Câmiu't-Tirmizî*, 914.

²⁸⁸ Haskefi, *Dururu'l-Muhtar*, 9/671.

²⁸⁹ Muhammed İbnü Ahmed Nişancızâde, *Nûru'l-Ayn fî Islâhı Câmiu'l-Fusuleyn Mahtut*, Ezheriye Kütüphanesi,2/293.

²⁹⁰ İbnü Nuceym, *el-Eşbah ve'n-Nezâir*, 217.

²⁹¹ Müslim, *Sahih-i Müslim*, “*Taharet*”, 259, 1/222.

istinca yapmak."²⁹² Bazı alimler sakalın bir tutamdan fazla uzatılmasını caiz görürken bazıları caiz görmemiştir.²⁹³

Ali Haydar Efendi her bir sünnete titizlikle uymayı büyük bir hassasiyetle önemsemiştir. Öncelikle kendi hayatında uygulamak suretiyle örneklik teşkil etmiş ve tavsiyenin ötesinde müritlerinin de uygulamasına çok önem vermiştir. Böylelikle her bir sünnetin yaşatılmasına vesile olarak İslâmî yaşantının yeniden ihyasına hizmet etmiştir

3.3.2.3.Hal ile Tebliğ

Davet ve irşadın en etkili yollarından biri, şüphesiz ki temsil gücüdür. Zira İslâm'a davet, yalnızca sözle değil; hâl ile, yaşayışla, ahlâkla ve sadakatle olur. Tasavvuf düşüncesinde sıdk makamına ulaşan kimseler, sözden çok hâllerleriyle etkili olurlar. Zira haliyle tesir bırakmayan kimsenin sözü de değer taşımaz. Sözün etkisi, kalpteki manevî derinlikle doğru orantılıdır; kalbin aydınlığı ise kulluk görevlerini yerine getirme ve istikamet üzere yaşamaya bağlıdır. Manevî derinlik kazanmış müritlerin nazarı, mürit üzerinde etkili olur. Bu yaklaşım, modern eğitim anlayışında da karşılık bulur; çünkü birey üzerinde en güçlü etki, örnek olma yoluyla gerçekleştirilen eğitimidir.

Hadislerde geçen "*Mü'min mü'minin aynasıdır*"²⁹⁴ ifadesi, insanın güzel huyları kazanmasının temiz ve erdemli kişilerle beraberlik sayesinde mümkün olduğunu vurgular. Kur'an da benzer şekilde "*Ey iman edenler! Allah'tan sakının ve sadıklarla beraber olun*"²⁹⁵ ayetiyle salih kimselerle beraber bulunmayı öğütlerken; "*Hatırladıktan sonra, zalim toplulukla oturma!*"²⁹⁶ ayeti, manevî olumsuzluklara sebep olacak çevrelerden uzak durulması gerektiğini bildirir.

Bununla birlikte insan, mücadele etmeden ve manevi disiplin olmaksızın riya, nifak, gurur, haset, şöhret tutkusu ve üstünlük arzusu gibi kalpteki manevi hastalıklardan

²⁹² Ebu Davud, "*Tahare*"t, 1/39.

²⁹³ Ali Haydar el-Ahışavî, *Bir İslâm Şiârı Sakal* (İstanbul: Sıraç Yayınevi)17-28.

²⁹⁴ Ebû Dâvûd, *Edeb*, 49.

²⁹⁵ et-Tevbe, 9/119.

²⁹⁶ el-En'âm, 6/68.

arınamaz. Dolayısıyla tasavvuf terbiyesinde örneklik insanın olgunlaşması için vazgeçilmez unsurlar olarak kabul edilmektedir.²⁹⁷

Kur’ân-ı Kerîm’de Allah Teâlâ, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bu yönünü ümmete örnek olarak sunmuştur: “*Andolsun, Allah Resûlü’nde sizin için güzel bir örnek vardır.*”²⁹⁸

Ali Haydar Efendi de irşadında bu ayetin bir yansıması gibidir. Onun en büyük tesir aracı, hitabetiyle beraber hâl diliyle tebliğ etmesidir. Talebeleri ve sevenleri onun hâlini gördüklerinde yalnızca bir âlim değil; bir ârif, bir rehber ve bir gönül terbiyecisiyle karşı karşıya olduklarını hissetmişlerdir. Zira yaşantısıyla örnek olan, nasihat eden, hal dili ile de irşat eden kâmil bir mürşittir. Bu yönüyle, temsil yoluyla irşat, Efendi Hazretleri’nin en belirgin hissî metotlarından birini oluşturur.

Hz. Peygamber’in (s.a.v.) “*İnsanların en hayırlısı, insanlara faydalı olandır*”²⁹⁹ hadis-i şerifi onun hayatında tecessüm etmiştir. Ali Efendi halkın dertleriyle ilgilenmeyi de tebliğin bir parçası saymıştır.

Tarikat dersini değiştirmek üzere gelenlere yahut ders almak isteyenlere, hanımlarını kastederek; “*Oğlum, Leylâ’n ile aran nasıl?*” şeklinde bir soru yöneltir, şayet bu soruya müspet bir cevap alamazsa, “*Git, aranı düzelt; gönlünü al, öyle ders verelim*” tavsiyesinde bulunmuştur.³⁰⁰ Bu yaklaşımı, ailevi ilişkilerin düzenli ve sağlıklı olmasına verdiği önemi açıkça göstermektedir. Halifelerinden biri olan Osman Nuri Efendi, Ali Haydar Efendi hakkında şöyle aktarmaktadır:

Ali Haydar Efendi dergâhında hizmet eder, herkese yardımcı olurdu. Son derece mütevazı ve gönül ehli bir kimseydi. Onu sürekli gözlemler, her an bir işle meşgul olduğunu fark ederdim. Kendi kendime ‘Acaba bu mübarek zat ne zaman dinleniyor?’ diye merak ederdim. Nihayet bir gün dayanamayarak kendisine sordum:

— Hocam, siz ne zaman istirahat ediyorsunuz?

²⁹⁷ Yılmaz, “Sohbet”, *Altınoluk Dergisi*, 110 (Nisan,1995) 30.

²⁹⁸ el- Ahzab, 33/21.

²⁹⁹ Buhari, *Mağazî*, 35.

³⁰⁰ *Padisahların-Ders-Hocası* <https://www.ismailaga.org.tr>(Erişim: 16 Temmuz 2025).

O ise tebessüm ederek, ‘Neden sordun evladım?’ diye karşılık verdi. Ben de ‘Efendim, sizi hiç boş görmedim. Sohbetlerinizde gece ibadetinden bahsettiğinize göre geceleri de ibadetle geçiriyorsunuz. Bu kadar uykusuzlukla bunca hizmeti nasıl sürdürebiliyorsunuz?’ dedim. Bunun üzerine gülümseyerek şu cevabı verdi:

— *Evladım, ben günde üç saatten fazla uyuduğumda zihnimin durgunlaştığını hissediyorum.*³⁰¹

*Yirmi dört saatte en fazla beş saat uyumak nefsin hakkıdır, fazla uyursan nefsin hazzına geçmiş olursun. İbadette kuvvet bulacak kadar yemek nefsin hakkıdır, fazla yersen nefsin hazzına geçmiş olursun.*³⁰²buyurmuştur.

Sade kıyafeti, mütevazı evi, ölçülü konuşması, düzenli ibadet hayatı ve sürekli hizmet hâlinde olması, onun irşat halkası için söze gerek bırakmayacak nitelikte olmuştur. Mahmud Efendi’nin naklettiğine göre, Ali Haydar Efendi hanımıyla birlikte bir ihvanın evinde misafir olduğu sırada gece teheccüd namazı için uyanmış, onun ardından ev sahibi de kalkmıştır. Ali Haydar Efendi imam olarak önde, ev sahibi ise cemaat olarak arkada namazlarını kılmış, sonrasında ise birlikte derse oturmuşlardır.³⁰³ Bu rivayet, onun misafirlik esnasında bile gece ibadetini ve zikir derslerini sürdürdüğünü, dolayısıyla ibadete devam hususundaki hassasiyeti ile örnekliğini göstermektedir.”

Temsil gücünün etkisi sadece talebeleri tarafından değil, çevresindeki esnaf, mahalle halkı ve hatta siyasi otoriteler tarafından bile hissedilmiştir. Şartlar ne olursa olsun, vakarını, tevazusunu ve itidalini koruması; haksızlık karşısında geri çekilmeyip sabırla direnmesi, çevresine güçlü bir örneklik sunmuştur.

Ali Haydar Efendi’nin Bursa’da bulunduğu dönemde Ulu Cami’de halka vaaz verdiği duyulunca tutuklanarak mahkemeye çıkarılmıştır. İleri yaşından ötürü işitme güçlüğü çektiği için çevresiyle yazılı olarak iletişim kurmaktadır. Mahkeme esnasında hâkim, onu kurtarmak amacıyla, ‘Hoca Efendi, siz burada zikirle meşgul olmuyor, ‘lâ ilâhe illallah’ gibi sözler söylemiyorsunuz değil mi?’ şeklinde bir soru yöneltmiştir. Ancak

³⁰¹ *Tarihi-Sahsiyetler* <https://www.ismetefendi.org.tr>. (Erişim: 17 Temmuz2025).

³⁰² Ustaosmanoğlu, *Efendi Babam Ali Haydar Efendi Buyurur Ki*,48.

³⁰³ Ustaosmanoğlu, *Efendi Babam Ali Haydar Efendi Buyurur Ki*, 50.

padişah huzurunda dahi doğruyu söylemekten çekinmeyen Ali Haydar Efendi, ‘*Elbette söylüyoruz, ömrümüzün sonuna kadar da söylemeye devam edeceğiz.*’ diyerek korkusuzca yanıtlamış ve bu mahkemeden beraat etmiştir.³⁰⁴

Yine onun için temsiliyet yalnızca dış görünüşte değil, iç dünyada da bir istikamet üzere olmayı gerektirir. Bir müridini çok sevdiğini ifade etmiş, talebeleri “*Efendim o kişinin ne hususiyeti var*” diye sorduklarında

*O din kardeşleri hakkında, ihvan hakkında menfi konuşmaz, buyurmuştur.*³⁰⁵

Hayatının her safhasında Kur’ân-ı Kerîm’in ve sünnet-i seniyye’nin rehberliğini esas alarak yaşayan Ali Haydar Efendi, talebelerine pratik anlamda da bir model sunmuştur.

*Oğlum bir hadis-i şerifte şöyle buyrulur: Alimin yüzüne bakmak, ibadettir, onunla oturmak ibadettir, onunla konuşmak ibadettir.*³⁰⁶ *Bu hadis-i şerifte bahsedilen âlim, ilmi ile amel eden, görüldüğünde Allah’ı hatırlatan âlim olmalıdır.*³⁰⁷ *Sen sakalın, cübben, şalvarın, sarığın ile sana bakan kimsede heybet uyandırıyor, Allah’ı(c.c.) hatırlatıyorsun. Ama sinekkaydı traşlı, dar pantolonlu, kravatlı, ceketli olsaydın iş değişirdi.*³⁰⁸

Sabır, tevazu ve sevgi gibi ahlâkî erdemleri önce kendinde yaşayıp sonra da bu erdemleri müritlerine aktarmaya gayret eden Ali Haydar Efendi, her yönüyle Hz. Peygamber’in hayatını kendisine rehber edinmiştir. Bu yönüyle onun eğitim anlayışı temsil ile tebliği birleştiren bir metot olarak dikkat çeker.

Amel kavramı, Arapça kökenli olup sözlükte “fiil, iş, çaba ve gayret” anlamına gelir. İslâmî literatürde ise mutlak anlamda kullanıldığında, dünya ve ahirette ceza veya mükafatı gerektiren her türlü iş ve davranışı ifade eder.³⁰⁹ Salih amel ise Kur’ân-ı Kerîm ve sünnet-i seniyye’nin emrettiği ya da teşvik ettiği her türlü ibadet, hayırlı iş ve güzel

³⁰⁴ Ali Haydar Efendi, haz. Ahmet Hoca Cübbeli, YouTube (12 Temmuz 2025).

³⁰⁵ Aydın, *Heybetli Bir Osmanlı Allâmesi Ali Haydar Efendi Hazretleri*, 379.

³⁰⁶ Deylemi, el-Firdevs, 6867.

³⁰⁷ Hâris bin Heyseme, *Müsnedü’l-Haris*,1/321.

³⁰⁸ Ustaosmanoğlu, *Efendi Babam Ali Haydar Efendi Buyurur Ki*, 95.

³⁰⁹ Uludağ, Amel, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991) 3/13.

davranışları kapsamaktadır.

فَاسْتَقِيمْ كَمَا أُمِرْتَ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ وَلَا تَطْغَوْا إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

*Öyle ise emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Beraberindeki tövbe edenler de dosdoğru olsunlar. Hak ve adalet ölçülerini aşmayın. Şüphesiz O yaptıklarınızı hakkıyla görür.*³¹⁰ ayetinde olduğu gibi Kur'an-ı Kerim'de salih amel vurgusu çok yapılmış ve emir sigasında gelerek mümin kullardan mutlak surette istenmiştir.

Tasavvufî terbiyede, salih amel yalnızca ibadetlerle sınırlı olmayıp; niyetin ihlâslı olması, yapılan işin Allah rızası için yapılması ve sonuçlarının bireyin nefsinden arındırılmış bir tutumla gerçekleştirilmesi esastır. Bu anlamda salih amel, ibadetin hem zâhirî hem bâtinî boyutlarını birlikte taşır.³¹¹

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ رَكَّبَهَا ۖ وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّيَهَا ۖ

*Nefsini temiz tutan kurtuluşa ermiş, onu kirletense hüsrana uğramıştır.*³¹² ayeti de buna işaret etmektedir. Ahıskalı Ali Haydar Efendi hayatında, bu anlayışın canlı bir tezahürü gibidir. İslâmî hayatın şeklen ve ruhen yaşanması gerektiğini bizzat yaşayarak etrafındakilere örnek olmuştur.

Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in şu hadis-i şerifini sıkça zikrettiği bilinmektedir:

*Siz öyle bir devirdesiniz ki, sizden biriniz farz kılınanın onda birini terk ederse helak olur. Sonra öyle bir zaman gelecek ki, sizden emrolunduğunun onda birini yerine getiren kurtuluşa erecektir.*³¹³

Bu hadisi talebelerine okuduktan sonra, “*Biz hangi zamadayız?*” diye sorduğunda, orada bulunanların çoğu ikinci zaman olduğunu söylese de Efendi Hazretleri:

Hayır, şu anda birinci dönemdeyiz. Çünkü ileride öyle bir zaman olacak ki, o zaman alimler azalacak, insanlara abdest almayı, gusül yapmayı, teyemmümü ve namazı öğretecek kimse kalmayacak. O dönemde insanların sadece imanlarıyla kurtulmaları mümkün olacak. Ancak biz şu an birinci

³¹⁰ Hud, 11/12.

³¹¹ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*,36.

³¹² Şems,91/8,9.

³¹³ Tirmizi, *Fiten*, 21/98.

*dönemdeyiz; çünkü etrafımız hâlâ ilim sahibi kişilerle dolu ve bu büyük bir nimet*³¹⁴

diyerek böyle bir dönemde bulunmanın büyük bir lütuf olduğunu vurgulamış, bu nimetlerin kıymetini bilerek değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Bu ifadeler, onun ilim ve amel dengesi üzerine kurulu eğitim anlayışını ve zamanın kıymetini bilmeye dair çağrısını açıkça yansıtır.

3.3.2.4.İhlâs ve Takvâ Hassasiyeti

Tasavvufta ihlâs, kulun Allah'a yönelişinde yalnızca O'nun rızâsını gözetmesidir. İnsanın amellerine ve ibadetlerine değer kazandıran şey, bu içtenliktir. Nasıl ki beden, ruh olmadan bir anlam taşımazsa, ibadetler de ihlâs olmadan hakiki değerini bulamaz. Bu sebeple, gösterişten uzak bir amel Allah katında makbuldür. İhlâssız ibadet, şekil olarak mevcut olsa da mâna bakımından boş kalır, amelsiz bir ihlâs da aynı şekilde eksik sayılır. Kulun niyetini en iyi bilen ise yine Allah'tır. O, yapılan işlerin kendisi için mi, yoksa insanların beğenisi için mi ortaya konulduğunu görür ve bilir. İhlâsın zıddı olan riyâ ise, insanın iç dünyasında başkaları tarafından övülme arzusunun doğurduğu bir zaaf olarak tanımlanır. Hak yolunun yolcuları, yaptıkları hizmetten dünyevî bir karşılık beklemezler, bilakis dünyada elde edilen menfaatin, âhiretteki mükâfatı azaltabileceğini düşünürler.³¹⁵ Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de bu hakikate işaret edilerek şöyle buyrulmuştur: “*Onlara, yalnızca Allah'a kulluk edip dini yalnızca O'na halis kılmaları, namazı kılmaları, zekâtı vermeleri emrolunmuştur.*”³¹⁶

Ali Haydar Efendi, İmam-ı Rabbanî Hazretlerinin Mektubat isimli kitabından naklen şöyle buyurmuştur:

Oğlum, İslâm dini üç temel üzerine kuruludur: ilim, amel ve ihlâs. İlim ya hocadan öğrenilir ya da kitap okuyarak elde edilir. Amel, insanın öğrendiğini tatbik etmesidir. Fakat ihlâs öyle değildir ne kitap okuyarak alınır ne de hocadan dinlemekle kazanılır. Onun çaresi, tarikatla hakikattir.

diyerek davet ve irşadın temeline takvâyı yerleştirmiştir. İhlas olmadan söylenen

³¹⁴ Ustaosmanoğlu, *Efendi Babam Ali Haydar Efendi Buyurur Ki* 36.

³¹⁵ Yılmaz, “İhlas Terbiyesi”, *Altınoluk Dergisi*, 299 (Ocak,2011) 8.

³¹⁶ el-Beyyine, 98/5.

sözlerin gönüllere ulaşamayacağını şu cümleyle ifade etmiştir:

*Oğlum! Tarikatın temeli muhabbet üzere atıldı.*³¹⁷ buyurmuştur.

Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan “*Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakının ve doğru söz söyleyin*”³¹⁸ ayeti, takvânın özünü ortaya koymaktadır. Ali Haydar Efendi de bu hakikati üç mertebe halinde açıklamıştır: İlk basamak, dil ile “Lâ ilâhe illallah” diyerek imanı dil ile ikrar etmek; ikinci basamak, Allah’ın emirlerine uymak ve yasaklarından sakınmak; üçüncü ve en yüce basamak ise, kulun her anında Mevlâ Teâlâ’yı hatırında tutmasıdır.³¹⁹ Böylece ayetin işaret ettiği takvâ bilinci, Efendi Hazretleri’nin ifadesinde mertebeler halinde somutlaşmaktadır.

Ali Haydar Efendi, ihlâs ve takvanın mahiyetine dikkat çekerken Kutsiye kitabınının 191. Beytinin kenarına şu notu düşmüştür:

Çünkü nefsin, sana bütün her şeyden daha yakındır. ‘Ben ben’ dersin ama onu göremezsin, kimseye de onu göstermeye kudretin yetmez. ‘Kim nefsini bilirse, elbette Rabbini bilir.’ Allah muvaffak edenlerin velisidir.

Bu sözler, nefsi bilmenin kulluk yolundaki en büyük merhale olduğuna işaret etmektedir. Zira nefis, insana en yakın perde ve en büyük engeldir. Kişi onu tanımadıkça, benlik iddiasını bırakmadıkça hakikî tevhid ve ihlâs kapısı açılmaz. Nefsin bileni, onun acziyetini fark eden ve gururdan sıyrılan kul, Rabbini bilmeye ve O’nun rızasına yönelmeye muvaffak olur. Böylece takva yolcusu, kendi varlığından geçerek Hakk’ın nuruna yönelir.

3.3.2.5. Edeple Yaklaşım

Ali Haydar Efendi’nin tasavvufî eğitim anlayışının merkezinde yer alan en önemli kavramlardan biri de edeptir. Edep, yalnızca dış davranışlara yönelik bir zarafet ve görgü değil; aynı zamanda kişinin iç dünyasını da kuşatan derin bir ahlâk bilincidir. Tasavvuf geleneğinde edep, insanın hem Rabbine hem mahlûkata hem de kendi nefesine karşı takınması gereken en doğru tutum olarak değerlendirilmiştir.

Sûfîler, edebi genellikle iki temel düzeyde ele almışlardır. Bunlardan ilki, zâhirî edeptir

³¹⁷ Ustaosmanoğlu, *Efendi Babam Ali Haydar Efendi Buyurur Ki*, 88.

³¹⁸ el- Ahzab, 33/70.

³¹⁹ Ustaosmanoğlu, *Efendi Babam Ali Haydar Efendi Buyurur Ki*, 98.

ki bu, kişinin dış dünyaya yönelik davranışlarında dikkatli, ölçülü ve nezaketli olmasını ifade eder. Riyâ, münafıklık gibi kötü sıfatlardan kaçınarak salih amellere ihlâs katmak bu kategoride değerlendirilir. İkincisi ise bâtinî edeptir. Bu da kalpte gizli bulunan kibir, itiraz, hevâ ve şehvet gibi manevî hastalıkların temizlenmesi; ruhun arındırılması ve Allah'a yönelmede saf niyetin kazanılması sürecidir.

Ebû Nasr Serrâc, eserinde edebi üç farklı mertebede ele almaktadır. İlk aşama, dünya ehlinin edebidir ki bu; fesahat, belâgat, şiir, sanat ve eğlence gibi alanlarda ortaya çıkan ürünlerle ilgilidir. İkinci aşama, dindarların edebidir; bu ise bedeninin kontrol altına alınması, kalbin arındırılması ve şer'î sınırların korunmasıyla ilgilidir. Üçüncü ve en yüksek aşama ise ihlâs ehlinin edebidir; burada kalp temizliği, ahde vefa göstermek, zamanı ve manevi hâli korumak ön plana çıkar.

Edep üzerine en fazla ve en derinlikli söz söyleyen isimlerden biri de Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'dir. O, Mesnevî'sinde edebi şöyle tanımlar: *“Ey Müslüman! Edep nedir dersen bil ki edep, edepsizlerin her türlü davranışına ve kabalıklarına tahammül etmektir.”* Bu yaklaşım, tasavvufta edep anlayışının aynı zamanda ihsan şuurunun bir tezahürü olarak değerlendirildiğini ortaya koymaktadır.³²⁰

Ali Haydar Efendi'nin eğitim anlayışı da zahirî bir disiplin ile birlikte bâtinî bir iç arınmayı da esas alır. Ona göre edep; İslam'ın ve tasavvufun temel taşı, irfan yolunun ise ilk adımıdır. Halifesi Mahmut Efendi, bu konuda yaşadığı bir hatırasını şu şekilde nakletmektedir: Bir sohbetten dönüşte Efendi Babasına uğradığında, onun Kur'an-ı Kerîm'den Hucurât Suresi'ne baktığını görür. Ali Haydar Efendi, kendisine dönerek şu ifadeleri dile getirir: *“Bak Mahmud, Allah burada ne büyük bir edep öğretiyor.”* *‘Birbirinize yüksek sesle konuştuğunuz gibi, onun (Allah Resulü) ile de öyle yüksek sesle konuşmayın. Yoksa siz farkında bile olmadan amelleriniz boşa gider.’* yani birbirinizi çağırır gibi onu çağırmayın. Ona sadece ismiyle hitap etmeyin, “Muhammed” diye seslenmeyin. Çünkü o sizin gibi değildir; o kâinatın en efdalidir, bütün kâinata rahmettir.”³²¹ Bu sözleriyle edep ve saygının Allah'ın açık bir emri olduğunu vurgulamış ve bu nedenle hem Resulullah'a hem de onun mirasını taşıyan âlimlere karşı aynı hassasiyetin gösterilmesi gerektiğine işaret etmiştir.

³²⁰ Yılmaz, *Edep Çizgisi*, Altınoluk Dergisi 201 (Kasım, 2002), 10.

³²¹ Ustaosmanoğlu, *Efendi Babam Ali Haydar Efendi Buyurur Ki*, 45.

Edepli yaşamak, sünnet-i seniyyeye bağlılığı güçlendirir. Sünnetler, vacipleri destekler; vacipler, farzlara sadakati kuvvetlendirir; farzlar ise kişiyi imanını muhafaza edecek bir çizgide tutar.³²² Bu ahlâkî bütünlük, müritlerde hem dünya hem de âhîret hayatına dair derin bir bilinç ve denge oluşturur.

İrşadın tesir gücünün muhataba saygı ve yumuşaklıkla ilişkili olduğunu çok iyi bilen Ali Haydar Efendi, hiçbir zaman kırıncı bir dil kullanmamış, en sert uyarısını bile sükûnetle yapmış, muhatabını utandırmadan doğruluğa sevk etmiştir.

*Lazlar olmasaydı, cenaze kaldıracak, namaz kaldıracak adam zor bulunurdu.
Kırk hanelik köyelerine gitseniz kırk hafız bulursunuz. Lakin imanları kıttır.
Kadınlara verasette mal vermezler.*

buyurmuş, ardından sözlerinin talebeleri üzerindeki etkisini gözlemlemek amacıyla Of'lu öğrencisi Mahmut Efendi'nin yüzüne bakmış, Mahmut Efendi'den herhangi bir olumsuz tepki gelmeyince de “*Sen benim tokadıma iyi dayanıyorsun*”³²³ ifadesini kullanmıştır.

3.4. Ali Haydar Efendi'nin İrşadının Toplum Hayatına Etkileri

Tasavvuf, İslâmî hayatın benimsenmesine ve dinî ilkelerin gündelik hayatla bütünlüşmesine katkı sağlar. Bu yaklaşım, bireyin manevi derinlik kazanmasına ve toplumsal ilişkilerde güvene dayalı bir yapının oluşmasına zemin hazırlar. Düzenli ibadet ve dua, ahlaki değerlere bağlılık ve nefisle mücadele, tasavvufun bireysel ve toplumsal hayata yansıyan temel unsurları arasında yer alır.

Ali Haydar Efendi'nin öğretileri, dürüstlük, adalet, sabır, şükür ve sevgi gibi temel ahlaki değerlerin günlük hayata yansıtılmasını öne çıkarır. Bu değerler, bireylerin birbirlerine karşı saygılı, anlayışlı ve yardımsever bir tutum sergilemelerini sağlar. Böylece toplumda güçlü bir dayanışma ruhu ve köklü bir kardeşlik kültürü inşa edilir.

3.4.1. Toplumla Etkileşim

Türk toplumunun tarihsel dindarlık deneyimi büyük ölçüde tasavvuf ve tarikatlar aracılığıyla şekillenmiştir. Tasavvuf, yalnızca bireysel ahlâkî ve değerler dünyasını konu edinen bir öğreti değil; aynı zamanda kurumları, müesseseleri ve takipçileriyle

³²² Uludağ, Abdülkadir Geylânî, *Fütûhü'l-Gayb*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 49.

³²³ Ustaosmanoğlu, *Efendi Babam Ali Haydar Efendi Buyurur Ki*, 18.

toplumsal karşılığı olan, çok yönlü bir olgudur. Bu gelenek, tefsir, hadis, fıkıh ve kelim gibi temel İslam ilimlerinden beslenerek insanı merkeze alan, insan üzerinden ise toplumu dönüştüren bir inşa anlayışına sahiptir. Tarikatların nihai amacı, bireyin dünyevi bağlarını azaltarak onu uhrevî olana yönlendirmek, böylece kâmil insan yetiştirmektir. İnsanların ihtiyaçlarını değerlerle ilişkilendirerek karşılama biçimi, tarikatların sosyal sorumluluk anlayışını da güçlendirmiştir. Bu topraklarda maddi fetihlerden önce başlayan manevi fetih, gönüllerin kazanılmasıyla mümkün olmuş; bu sayede fetihler birbirini desteklemiş, coğrafya millet için kalıcı bir vatana dönüşmüştür.³²⁴ Bu tarihsel mirasın bir yansıması olarak Ahıskalı Ali Haydar Efendi, tarikat geleneğini hem bireysel olgunlaşma hem de toplumsal sorumluluk bilincinin geliştirilmesi yönünde yaşamış ve müritlerine aktarmıştır.

3.4.2. Şahsiyet Gelişimi ve Manevi Rehberlik

Tasavvufi tecrübe, bireyin manevi kişiliğini şekillendirerek davranışlarını bu çerçevede düzenleme imkânı sunar. Tasavvuf terbiyesi alan kişi, zihnini çıkar ilişkilerinden arındırır, kalbini yaratılış amacına uygun duygu ve düşüncelerle besler ve uhrevî hayata yönelik eylemlerle kişiliğini inşa etme gücü kazanır. Kalpte meydana gelen bu manevi bakışın niteliği, doğrudan bireyin davranış kalitesine de yansır. Böylece iç dünyada oluşan manevi olgunluk, sosyal ilişkilerde ölçülülük, denge ve sorumluluk bilinci olarak tezahür eder. Dünyanın geçiciliği ve değersizliği vurgusuyla, asıl yurdun ahiret olduğunu idrak eden birey; davranışlarında azimeti (zor olanı) tercih etme, başkalarına hizmet etme ve kalbini her türlü çıkar ilişkilerinden uzak tutma gibi özelliklerle donanır. Böylece manevi olgunluğu yalnızca kişisel hayatında değil, toplumsal ilişkilerinde de sergilemeye çalışır. Dünya barışı, özünde içsel barışını tesis etmiş fertlerin ve çevrelerin varlığıyla doğru orantılıdır. Buna karşılık, kişiliği olgunlaşmamış ve karakteri yerleşmemiş bireyler çevrelerine huzursuzluk ve kaygı yayarlar. Dolayısıyla toplumların, olgun şahsiyetlere ve onların manevi rehberliğine duyduğu ihtiyaç açıktır. Bu bağlamda, maneviyat önderlerinin terbiyesi ve rehberliğiyle şekillenen tasavvufi şahsiyet inşası, hem bireylerin manevi kimliklerini koruyarak yaşamalarını sağlar hem de toplumsal barış ve düzen açısından büyük önem taşır.³²⁵

³²⁴ Hür Mahmut, Yücer, “*Sosyoloji ve Tasavvuf Disiplinleri Arasındaki İmkanlar Üzerine*”, Karabük Üniversitesi, Akademik Platform, (2017),1/11.

³²⁵ İbrahim, Işıtan, “*Kuşadalı İbrahim Halveti’ye Göre Manevi Şahsiyet Gelişimi*”, *İnsan ve*

Manevî rehberlik, bireyin manevî yolculuğunda yalnız kalmaması ve hakikate doğru yönlendirilmesi anlamına gelir. Ahıskalı Ali Haydar Efendi, zikir ve sohbet meclisleriyle birlikte nefis terbiyesi yolunu işlemiş; müritlerine ruhsal olgunluğu yaşayarak öğretmiştir. Bu süreçte müşhidin görevi, müritlerini Allah'a yaklaşma yollarında desteklemek, onları nefislerinin arzu ve tutkularından arındırmaya teşvik etmek ve manevi yükselişlerini beslemektir. Bu rehberlik sayesinde müridler, Allah ile daha derin bir bağ kurar, içsel dünyalarında olgunlaşır ve toplumsal hayata da bu olgunluğu yansıtabilirler.

3.4.3. Cemaatin Günümüze Etkileri

Cemaatin günümüze etkileri, Ahıskalı Ali Haydar Efendi'nin irşat faaliyetlerinin bugüne kadar sürdürdüğü etkileri ve mirası ifade eder. Osmanlı'dan günümüze adeta bir köprü vazifesi görmüş ve kadim medrese geleneğini bizlere miras bırakmıştır.

Cemaatin günümüze etkileri arasında İslami bilgi ve kültürün korunması ve yayılması önemli bir yer tutar. Ali Haydar Efendi'nin sohbetleri, dersleri ve kurslar sayesinde İslâmî bilgi ve kültürün nesilden nesile aktarılması sağlanmıştır.

Bu sürecin bir parçası olarak, cemaatin üyeleri ve önde gelenleri, geleneksel olarak aktarılan bilgi ve uygulamaları gelecek kuşaklara aktarır. Bu aktarım genellikle sohbetler, dinî eğitim ve öğretim faaliyetleri ve kurslar aracılığıyla gerçekleşir.

Bununla birlikte, gelecek nesillere aktarım süreci, çağın gereksinimlerine uygun olarak şekillendirilir. Geleneksel yöntemlerin yanı sıra, modern eğitim ve iletişim teknolojilerinden de yararlanır. Örneğin, dijital platformlar aracılığıyla yapılan dinî eğitim programları, gençlerin dinî bilgiye erişimini kolaylaştırır ve cemaatin öğretilerinin daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlar.

Cemaatin gelecek nesillere aktarımı, Ahıskalı Ali Haydar Efendi'nin irşat faaliyetlerinin mirasının sürdürülmesi ve gelecek kuşaklara sağlam bir şekilde iletilmesini amaçlar.

3.4.4. Yetiştirdiği Bazı Önde Gelen Müritleri

Osmanlı'nın son döneminde ilmiye sınıfının seçkin bir âlimi olarak, sonrasında İsmet Efendi Tekkesi'nin postnişini olarak görev yapan Ali Haydar Efendi, Osmanlı

Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi,5/6, (2016),1698-1715.

medrese geleneğini Cumhuriyet dönemine taşıyan öncü bir mutasavvıf olmuştur. Yakın dönem İslâmî hayatın şekillenmesinde büyük pay sahibi olan bu mümtaz şahsiyet, birçok âlim, mürşid ve kanaat önderi yetiştirerek ilim ve irfan zincirinin kopmadan bugüne ulaşmasına vesile olmuştur. Şimdi, onun ilmî ve tasavvufî mirasını sürdüren, yetiştirdiği seçkin talebe ve müritlerinden bazı tanınmış isimlerden kısaca bahsedeceğiz.

3.4.4.1. Osman Nuri (Nazlı) Efendi

Ali Haydar Efendi'nin halifelerinden biri olan Osman Nuri Efendi, Kastamonu'nun Cide kazasında, 1909 senesinde doğmuştur. Rüştîye eğitimini tamamladıktan sonra devlet memuru olarak görev yaparken, derin bir muhabbetle Ali Haydar Efendi'ye bağlanmış ve onun en yakın talebelerinden biri olmuştur. İstanbul'a yerleşmesinin ardından yeniden Anadolu'ya dönme ihtimali belirdiğinde, Ali Haydar Efendi kendisine şöyle demiştir: “*Orada seni evlendirmek isteyebilirler, sakın razı olma. Ben sana kızım Saide'yi münasip görüyorum.*”³²⁶ Böylece sadece müridi değil, aynı zamanda damadı olma şerefine de nail olmuştur. Ali Haydar Efendi ona “*gözümün nuru*” diye hitap edecek kadar derin bir muhabbet beslemiştir.

Osman Nuri Efendi, bu yakınlığın hakkını vererek hayatı boyunca tekkede hizmet etmiş hem fiziki yapının hem de manevî atmosferin korunup gelişmesine büyük katkılarda bulunmuştur. Tekkenin, yasal düzenlemelerle kapatılmasının ardından, aynı binayı cami olarak yeniden ihya edip ibadete açması onun kalıcı hizmetlerinden biridir. Caminin yeniden hizmete başlamasından sonra ise gönüllü olarak imamlık yapmış, Ali Haydar Efendi'nin, kendisine “*Benden gördüğün gibi ders talimi yaptır*” diyerek görev vermesiyle şeyhi Ali Haydar Efendi'nin vefatından sonra kendisine gelen müritlere tarikat dersi değiştirme vs. gibi hizmetleri ile irşat ve manevî eğitim faaliyetlerine kesintisiz devam etmiştir.³²⁷

3.4.4.2. Mahmut Ustaosmanoğlu

Mahmud Efendi, Ali Haydar Efendi'nin hayatının son dönemlerinde kendisiyle tanışmış ve ona bağlanmış, onun talebesi ve müridi olarak halifelerinden biri olmuştur.

³²⁶ Dal, *Ahıskalı Ali Haydar Efendi Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023) 170.

³²⁷ Aydın, *Heybetli Bir Osmanlı Allâmesi Ali Haydar Efendi Hazretleri*, 395.

Böylece Ali Haydar Efendi'den devraldığı tasavvufi mirası kendi döneminde yaşatıp sürdürülen önemli bir maneviyat önderi olmuştur.

Ali Haydar Efendi ömrünün son yıllarında irşat yolundaki emanetini kime teslim edeceğini düşünerek dertlendiği bir gece, rüyasında şeyhi Ali Rıza Bezzaz Hazretlerini görür. Şeyh Efendi Ali Haydar Efendi'ye Mahmut Efendi'yi göstererek “*Oğlum, Bu bizimdir, al bunu*” der.³²⁸ Ali Haydar Efendi' de Bandırmaya giderek henüz askerlik yapan Mahmut Efendi'yi bulur. Askerlik görevi Bandırmadan İstanbul'a nakledilen Mahmut Efendi, Ali Haydar Efendi'nin manevi terbiyesinde yetişir.³²⁹

Ali Haydar Efendi, halifesi Mahmut Efendi hakkında “*Ne olaydı biraz daha erken kavuşsaydık Mahmud'um, on yıl öncel elime düşseydin de sana daha fazla hizmet etseydim*”³³⁰ buyurmuş, sonrasında müritlerine hitaben de “*Mahmud'un elinden tutan benim elimden tutmuş olur,*”³³¹ demiştir.

1929 yılında Trabzon'un Of ilçesine bağlı Miço (bugünkü adıyla Tavşanlı) köyünde dünyaya gelen Mahmud Efendi Hazretleri, maneviyat ve ilimle yoğrulmuş bir ailede yetişmiştir. Babası Mustafa oğlu Ali Efendi, ibadete düşkünlüğü ve Kur'an'a olan bağlılığı ile tanınan kanaatkâr bir kimsedir. Annesi Fâtıma Hanım ise kul hakkına gösterdiği hassasiyet ve salih kişiliğiyle tanınan bir insandır.

Babası Ali Efendi, 1954 yılında zorluklarla biriktirdiği parasıyla hac farızasını yerine getirmek üzere Mekke'ye gider. Ancak hac sırasında hastalanarak orada vefat eder ve Cennetü'l-Mu'allâ Kabristanı'na, daha önce vefat eden babası Mustafa Efendi'nin yanına defnedilir.

Mahmud Efendi Hazretleri, yaşadığı dönemin zorluklarını göz önünde bulundurarak halka dini öğretim konusunda son derece akılcı ve tedricî bir yöntem benimsemiştir. İlme teşvik ederken halkın durumunu gözeterek, başlangıçta “Emsile, Bina, Avâmil” gibi temel kitaplarla eğitimi başlatmış, bu sade başlangıç sayesinde, geçim sıkıntısı çekerken ilme vakit bulamayan halkın ilme yönelmesini kolaylaştırmış ve teşvik

³²⁸ Ustaosmanoğlu, *Efendi Babam Ali Haydar Efendi Buyurur Ki*,25.

³²⁹ A.g.e.,17.

³³⁰ Komisyon, *Hatıralarla Mahmud Efendi Hazretleri'nin Hayatı*,1/136-144.

³³¹ Ustaosmanoğlu, *Efendi Babam Ali Haydar Efendi Buyurur Ki*, 20.

etmiştir. Zamanla eğitimi derinleştirerek “İzhar”, “İzzî”, ardından da “Kâfiye”, “Molla Câmî”, “Nûru’l-İzah”, “Mülteka”, “Telhis”, “Şerhu’l-Emâlî” ve “Şerhu’l-Akâid” gibi ileri düzey eserlerin okutulmasına öncülük etmiştir.

İlim talebelerine yalnızca kitap okutmakla yetinmeyip, bu eserlerin ezberlenmesini ve anlamaya dayalı şekilde öğrenilmesini tavsiye etmiş, “*Mülteka’yı ezberlemeyen hoca sayılmaz*” ve “*Fıkıh ihtisası yedi yıl sürmelidir*”³³² gibi sözleriyle ilmin derinleşmesini hedeflemiştir. Mahmud Efendi, bu yaklaşımıyla yakın dönemde birçok âlimin yetişmesine vesile olmuştur.

Kadınların eğitimine de büyük önem veren Mahmud Efendi Hazretleri, onları eğitmenin en uygun yolunun yine kadınlar eliyle olacağını vurgulamıştır. Erkeklerin, mahremleri olmayan kadınlara ders vermelerinin sakıncalarını göz önünde bulundurarak, önce erkek talebeleri yetiştirmiş, ardından bu erkeklerin, kendi eşlerini ve kızlarını okutmalarını sağlamıştır. Böylece kadınlar arasında da bir eğitim zinciri oluşmuştur. Kadın medreseleri hızla çoğalmış, nice hanım Kur’ân hafızı olmuş ve pek çok kadın hoca yetişerek diğer kadınların irşadına vesile olmuşlardır.

Vaazlarında sıkça “*Boğaz Köprüsü’nü sıradan ustalar değil, mühendisler yapar. Din köprüsünü de küçük hocalar değil, büyük âlimler inşa eder*”³³³ sözlerini tekrarlayarak ilme ve ilim erbabına verdiği önemi dile getirmiştir. Ali Haydar Efendi, Mahmud Efendi hakkında şöyle buyurmuşlardır:

*Oğlum Mahmud! Sen öyle bir hal üzeresin ki, Efendi babam bana bir şey emretse de yapsam diye bekliyorsun. Bu halin çok hoşuma gidiyor. Evladım, artık emrolundum, emaneti size veriyorum. Ancak bir şey yazamıyorum. Başıma kakarlar. O yüzden sadece söylüyorum.*³³⁴

Mahmud Efendi henüz otuz üç yaşında iken, Ali Haydar Efendi vefat etmiş , genç bir âlim ve halife olarak irşat vazifesini sürdürmek üzere İsmailağa Camii’nde hizmetlerine devam etmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde kırk iki yıl boyunca hizmet eden Mahmud Efendi, 1996 yılında resmî görevinden emekli

³³² <https://www.ismailaga.org.tr/mahmud-efendi-hazretlerinin-ilme-verdigi-onem>.

³³³ <https://www.ismailaga.org.tr/mahmud-efendi-hazretlerinin-ilme-verdigi-onem>.

³³⁴ Ustaosmanoğlu, *Efendi Babam Ali Haydar Efendi Buyurur Ki*,20.

olmuştur. Ancak emekliliği, onun ilmî ve tasavvufî faaliyetlerine ara vermesine engel olmamış; vakıf ve dernekler aracılığıyla eğitim ve irşat hizmetlerini sürdürmüştür.

Ömrü boyunca pek çok medresenin açılmasına öncülük etmiş, sayısız talebenin ve âlimin yetişmesine vesile olmuştur. Osmanlı'dan miras kalan klasik medrese geleneğini canlandırarak, bu kadim ilim kurumlarının yaşatılmasına büyük katkı sağlamıştır. Mahmud Efendi, 23 Haziran 2022 Perşembe gecesi ebediyete irtihal etmiştir. Mahmud Efendi'nin vasiyeti üzerine cenazesi, Edirnekapı'da yer alan Sakızağacı Mezarlığı'nda, şeyhi Ali Haydar Efendi'nin kabrinin yakınında metfundur.

3.4.4.3.Hasan Kılıç Hoca Efendi

Hasan Kılıç Hoca Efendi 1930'da Trabzon'un Çaykara ilçesine bağlı taşçılar köyünde doğmuştur. Mahmut Efendi'nin dünüdür. Küçük yaşlarda babasını kaybetmiştir. İlk dinî eğitimini ailesinden alan Hasan Efendi on yaşında hafızlığını tamamlamıştır. Trabzon'a bağlı Of ilçesinde bulunan Sıraağaç Köyü'nde Hacı Dursun Gürlek Hoca'dan ders okumaya giden Hasan Efendi Arapça eğitimini burada tamamlamıştır. Aynı zamanda Mahmut Efendi ile de burada tanışmıştır. Bir dönem Bursa'da imamlık görevinde bulunan Hasan Efendi, Mahmut Efendi'nin davetiyle naklini İstanbul Fatih'te bulunan Kumrulu Mescidi Camii'ne aldirmiştir. Burada kurduğu ilim halkasıyla uzun yıllar talebe yetiştirmiştir. Tasavvuf hayatına Ali Haydar Efendi ile başlayan Hasan Efendi, Ali Haydar Efendi'nin vefatından sonra onun halifesi olan Mahmut Efendi'ye intisap etmiştir. Mahmud Efendi, hayatta olduğu dönemde şehir dışına çıkması gerektiğinde Hasan Efendi'yi vekil tayin etmiştir. 22 Nisan 2024 tarihinde ahirete irtihal eden Hasan Kılıç Hoca Efendi, Edirnekapı'daki Sakızağacı Şehitliği'nde, Ali Haydar Efendi ve Mahmut Efendi Hazretleri'nin hemen yakınındaki kabir-i şerifinde metfundur.

3.4.4.4.Mehmet Emin Saraç

1929 yılında Tokat'ın Erbaa ilçesine bağlı Tanoba beldesinde dünyaya gelen Muhammed Emin Saraç, ilim ve irfanla yoğrulmuş bir aile ortamında büyümüştür. Dedesi Müderris Üzeyir Efendi, Niksar'daki Keşfi Camii Medresesi'nde uzun yıllar ders vermiş, dönemin önde gelen ilim adamları arasında yer almıştır. Aile geleneğine uygun olarak küçük yaşta ilim yoluna giren Emin Saraç, henüz altı yaşındayken Kur'ân-ı Kerim'i hatmederek hafızlığını tamamlamıştır.

1940'lı yıllarda Niksar ve Merzifon'da mukabelelere katılan Saraç, 1943 yılında ailesi tarafından tahsil maksadıyla İstanbul'a gönderilmiştir. O dönemde tekkesi sıkı gözetim altında tutulan Ali Haydar Efendi, onu Fatih Camii baş imamı Ömer Efendi'ye emanet etmiştir. Kur'ân talimi ve Telhîs derslerine burada başlayan Emin Saraç, ardından Karagümrük'teki Üçbaş Medresesi'ne yerleşmiş, burada, 65 yıl boyunca camide görev yapmış olan Süleyman Efendi'den ilk hadis icazetini almıştır. 1950 yılına dek İstanbul'da medrese eğitimine devam eden Emin Saraç, bu süreçte pek çok önemli âlimden faydalanmıştır. Bunlar arasında başta Ali Haydar Efendi olmak üzere, Gümülcineli Mustafa Efendi, Arnavut Hüsrev Efendi, Muhaddis İbrahim Efendi, Silistrelî Süleyman Hilmi Tunahan gibi zatlar bulunmaktadır. İstanbul'da bulunduğu yıllarda birçok klasik eseri okumuş; bunlar arasında Tirmizî, Buhârî, Müslim, Merâkî'l-Felâh, Kudûrî, Şerhu'l-Akâid, Şifâ-i Şerîf ve Beyzâvî Tefsiri gibi eserler yer almıştır.

İlmî tahsilini derinleştirmek amacıyla hocası Ali Haydar Efendi'nin teşvikiyle Mısır'a giden Saraç, burada dokuz yıl kalarak el-Ezher çevresindeki önemli âlimlerden dersler almıştır. Aralarında son Osmanlı Şeyhülislamı Mustafa Sabri Efendi, Zahid el-Kevserî, Ahmed Fehmi Ebu Sünne ve Abdulfettah eş-Şa'sa gibi önemli isimler de bulunmaktadır.

Ömrü boyunca ilme ve irfana bağlı kalan Muhammed Emin Saraç, pazar sabahları Fatih Camii'nde okuttuğu Şifâ-i Şerîf dersine duyduğu derin sevgiyi şöyle dile getirmiştir: “*Ali Haydar Efendi hocamızı haftada birkaç defa ziyaret eder, ondan ilim tahsil ederdik. Kendisi bize Merâkî'l-felâh, Kudûrî, Şerhu'l-akâid, Şifâ-i şerîf ve Mir'ât gibi klasik eserleri okuttu. Şifâ-i şerîf sevgisini içimize nakşeden kişi de bizzat odur. Bu eseri okurken yüzündeki huşu ve gözlerinden süzülen yaşları görmeliydiniz. Onun derslerinde hem ders mütalaa eder hem derin maneviyatından istifade ederdik.*”³³⁵

Hocası Ali Haydar Efendi'den bahsederken bazen ayağa kalkar “*Size Ali Haydar Efendi'nin ne kadar çalışkan bir insan olduğunu göstermek istiyorum*” diyerek Dürer isimli kitabın yanına Ali Haydar Efendi Hazretleri'nin son derece güzel bir el yazısıyla Osmanlıca aldığı notları gösterir, derse gösterdiği önemi ve ciddiyeti şöyle

³³⁵İşcan, “*Emin Saraç Hoca ile Yakın Dönem İlim ve Fikir Atlası Üzerine*”, 58.

anlatırdı: “*Ali Haydar Efendi hocamız, her yönüyle canlı, enerjik ve neşeli bir kişiliğe sahipti. Derslerini tane tane, açık ve anlaşılır bir şekilde anlatır, ses tonunu hep yüksek tutardı. Öyle ki biz bazen aramızda “Herhalde kulakları iyi duymuyor da bu yüzden yüksek sesle konuşuyor” diye düşünürdük. Allah şahittir ki, tek bir kişiye ders verirken bile sanki kalabalık bir sınıfa hitap ediyormuş gibi büyük bir özen ve ciddiyetle ders anlatırdı.*”³³⁶

Kendisi de eğitimde eser telifinden ziyade doğrudan ders vermeyi tercih eden Emin Saraç, yüzlerce öğrenci yetiştirerek ilim dünyasına katkı sağlamıştır.

Fatih Camii’nde tam 65 yıl boyunca tefsir, hadis ve fıkıh dersleri veren Emin Saraç’ın ders halkalarından aralarında Cevat Akşit, Osman Öztürk gibi birçok tanınmış ilim adamı geçmiştir.

İleri yaşlarında sağlık problemleriyle mücadele eden Saraç, 19 Şubat 2021 tarihinde Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Hastanesi’nde vefat etmiş ve Fatih Cami haziresine defnedilmiştir.

3.5. Ali Haydar Efendi’nin Metotlarının Yeni Döneme Rehberliği

Günümüzde dijitalleşen dünya, bireyselleşen toplum ve bilgi kirliliğiyle dolu medya ortamı, genç nesillere ulaşmayı her zamankinden daha karmaşık bir hâle getirmiştir. Böylesi bir ortamda, sahih İslam anlayışını ve ahlâkî istikameti koruyarak nesillere ulaşmak isteyen davetçiler için, geçmişin örnek şahsiyetlerinin metotları hayati bir yol göstericilik arz etmektedir.

Ahıskalı Ali Haydar Efendi, 20. yüzyılın en çalkantılı dönemlerinde ilmî ve irşadî duruşunu korumuş; baskılara, yasaklara ve tehditlere rağmen hakikat tebliğini ihlas ve sabırla sürdürebilmiş müstesna bir âlimdir. Onun metotları bugünün insanı için de güçlü mesajlar taşımaktadır.

Bu çerçevede Ali Haydar Efendi'nin irşat anlayışı, günümüz için şu yönlerden örneklik teşkil etmektedir.

3.5.1. İlme ve Mezhep Sadakatine Dayalı Bir Davet Anlayışı

Günümüz gençliği, çoğu zaman bilgiye hızlı ulaşmanın rehavetiyle derinlikten uzaklaşmakta, kaynak gözetmeksizin dinî kanaatler edinmektedir. Ali Haydar

³³⁶ İşcan, “*Emin Saraç Hoca ile Yakın Dönem İlim ve Fikir Atlası Üzerine*, 58.

Efendi'nin ilmî sistematîği, özellikle mezhep esaslı yaklaşımı, bu savrulmaların önüne geçebilecek sağlam bir zemin sunar. Bugün yeniden klasik fıkıh disiplinine dönmek, meseleleri usul çerçevesinde ele almak; onun temsil ettiği çizginin bir devamı olarak değerlendirilmelidir.

3.5.2. Temsil Gücünün Önemi ve Hâl Diliyle Tebliğ

Yeni nesiller, vaazdan çok örneklik aramaktadır. Ali Haydar Efendi'nin en tesirli irşat aracı, hâliyle söylediklerini yaşaması, ilmî vakarını günlük yaşamında temsil etmesi ve en zor şartlarda bile duruşunu muhafaza etmesidir. Bu bağlamda; bir anne-babanın, bir öğretmenin, bir din görevlisinin çocuklara ve gençlere sözle beraber davranışla tebliğ etmesi en kalıcı yöntemlerden biridir.

3.5.3. Nefs Tezkiyesi ve Kalp Tasfiyesi

Ali Haydar Efendi'nin sohbetlerinde öne çıkan bir yön de duygulara hitap etmesi, kalbi inşa etmesi ve sohbet halkalarında imanî derinliği öne çıkarmasıdır. Modern çağın ruhsuz bilgi üretimi, gençleri manevî anlamda doyurmamaktadır. Bu nedenle, onun sohbet anlayışında olduğu gibi, kalpten kalbe akan bir eğitim modeli; içe dokunan, merhametli, dua ile beslenen bir iletişim dili gereklidir.

SONUÇ

Bu tez, Ahıskalı Ali Haydar Efendi'nin davet ve irşat metotlarını tarihî bağlamı içinde inceleyerek, hem yaşadığı dönemdeki dinî ve toplumsal şartlara verdiği tepkileri hem de günümüz İslami faaliyetlerine sunabileceği katkıları tespit etmeyi hedeflemiştir. Osmanlı'nın son döneminden Cumhuriyet'in ilk yıllarına uzanan süreçte dinî hayatın ciddi baskılar altında kaldığı, medreselerin ve tekkelerin kapatıldığı, dinî otoritenin zayıfladığı görülmektedir. Ali Haydar Efendi, bu zor şartlarda ilim ve tasavvufu birlikte temsil ederek dinî hayatın yeniden ihyası yönünde çaba göstermiştir.

Osmanlı'nın son döneminde yaşanan uzun süreli savaşlar, dinî hizmetlerin aksamasına sebep olmuştur. Camiler ve medreseler harap olmuş; müderrisler ve din görevlileri cephelede şehit düşmüştür. 1921 tarihli *Medâris-i İlmiyye Nizamnâmesi* gerekçesinde dahi, birçok bölgede halka dinî rehberlik yapacak kişi bulunamadığı ifade edilmiştir. Dinî hizmetlerin yokluğunda ehil olmayan kişilerin bu görevlere talip olması, toplumda yanlış din anlayışlarına zemin hazırlamıştır. 20. yüzyılın başlarından itibaren ise sinema, medya ve yazılı basında din görevlileri olumsuz biçimde yansıtılmış; din adamı imajı itibarsızlaştırılmıştır. Bu dönemde tarih karalanmış, gelenek horlanmış, din ve dindarlar alan ve itibar kaybına uğratılmış ve batının kültürel değerleri yüceltilmiştir.

Her zamankinden çok daha hızlı bir değişim geçirmekte olan dünya hayatı ile birlikte günümüzde sosyal hayatın her geçen gün daha karmaşık hale gelmesi, bireylerin iç dünyasında karmaşayı artırmış ve onları yeni arayışlara sevk etmiştir. Bu karmaşa karşısında insanlık, manevi değerlerle yeniden buluşma ihtiyacı duymaktadır. Bu noktada, İslâm dininin, bireyin kimliğini şekillendirme ve ona tutarlı bir yaşam modeli sunma yönündeki gücü yeniden önem kazanmıştır.

İşte bu ihtiyaçların yoğunlaştığı bir dönemde Ali Haydar Efendi'nin metotlarının merkezinde ilim-amel-ihlas üçlüsü yer almaktadır. İlmî otoritesiyle toplumu aydınlatmış, ibadet ve sünnet hassasiyetiyle örneklik teşkil etmiş, birebir ilgilenme ve gönül bağı kurma yöntemleriyle de tesir gücünü artırmıştır. Bu yönleriyle, klasik tasavvuf terbiyesini toplumsal sorumluluk bilinciyle bütünleştirmiştir. Onun irşadı, zikir, rabıta, sohbet gibi tasavvufi disiplinleri sahil çizgide temsil etmesiyle ön plana çıkmaktadır. Ali Haydar Efendi'nin samimiyet, süreklilik, edep ve güzel muamele ekseninde şekillenen metodu, günümüz gençlerinin beklentileriyle örtüşmektedir.

Modern çağın bilgi kirliliği ve kimlik bunalımı içerisinde, onun örnekliliği hem gelenekten beslenen hem de muhatapın ihtiyaçlarını gözetten bir davet stratejisinin mümkün olduğunu göstermektedir. Çünkü günümüz gençleri, yaşayarak örneklilik eden, bireysel ilgi gösteren, güven telkin eden ve toplumsal sorumluluk bilinciyle hareket eden şahsiyetlerden etkilenmektedir.

Geçmişin örneklilikleriyle günümüzün şartları birlikte düşünüldüğünde, irşat faaliyetlerinde gelenek ile yeniliğin dengeli bir sentezine ihtiyaç duyulduğu açıktır. Ali Haydar Efendi'nin İslâmî bilgiyi teşvik eden, ahlâkî örnekliliği önceleyen, bireysel farklılıklara duyarlı, samimiyet ve istikrara dayalı metotları, günümüzde klasik yöntemlerin çağın iletişim imkânlarıyla desteklenmesine dair bir model sunmaktadır. Tarihsel tecrübenin sunduğu örneklilik ile günümüzün ihtiyaçları arasında köprü kurmak, sadece geleneğin korunması açısından değil, genç kuşakların dinî değerlerle sahil bir şekilde buluşturulması bakımından da zaruridir. Dolayısıyla, gelenekten alınan ilhamın modern imkânlarla bütünleştirilmesi, irşat faaliyetlerini hem daha kapsayıcı hem de daha etkili kılacaktır.

Bu bağlamda, irşat faaliyetlerinin etkinliğini artırmak için vaaz ve hutbeler hedef kitlenin özellikleri dikkate alınarak sunulabilir, klasik metotlar güncel araç ve içeriklerle desteklenebilir. Sosyal medya, internet, televizyon ve radyo gibi platformlar vasıtasıyla dinî içeriklerin paylaşımı artırılabilir; YouTube, Instagram ve podcast gibi alanlarda gençlere yönelik özgün ve dikkat çekici içerikler hazırlanabilir. Bunun yanı sıra, Ali Haydar Efendi'nin birebir ilgi ve gönül temelli yaklaşımından hareketle sosyal dayanışmayı artırıcı organizasyonlarla gençlerin maneviyatla buluşması sağlanabilir. Geleneksel ders kitaplarının yanı sıra dijital kaynaklar, animasyonlar, interaktif uygulamalar ve oyun temelli öğrenme teknikleri kullanılabilir. İlmihal, siyer ve tefsir içerikleri ise yaş gruplarına göre sadeleştirilmiş görsel ve işitsel materyallerle desteklenebilir. Bunun yanında gençlerle birebir iletişim kurularak onların ihtiyaç ve sorunları samimiyetle dinlenmeli, danışmanlık ve manevi rehberlik faaliyetleri yaygınlaştırılmalıdır. Rehberlik edilen her bireyin bir emanet olarak görülmesi, bu hizmetlerin samimiyetini artıracaktır. Eğitim içerikleri hedef kitlenin geri bildirimleri doğrultusunda sürekli güncellenmeli; cami dışındaki alanlarda da (kültürel merkezler, dijital platformlar vb.) etkili programlar planlanmalıdır.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) irşat tarzı incelendiğinde, muhataplarının sosyal statüleri, bilgi seviyeleri ve psikolojik durumlarına göre farklı yöntemler kullandığı

görülmektedir. Kur'an-ı Kerim'de de aynı ayet içinde birden çok metot kullanıldığı (ikna, teşvik, kıssa anlatımı vb.) dikkate alındığında, Ali Haydar Efendi'nin uygulamalarında da görülen yöntemsel esnekliğin önemi daha iyi anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, bu yöntem ve stratejilerle İslâm'ın evrensel mesajı günümüz gençliğine daha etkili bir şekilde ulaştırılabilir. Davet görevi sabit olmakla birlikte, muhatapların değişen ihtiyaçlarına göre uygun üslup, vasıta ve mecra belirlemek, başarılı bir irşat için kaçınılmazdır. Ali Haydar Efendi'nin ilim-amel- ihlas çerçevesinde şekillenen irşat metodu da bu noktada tarihsel bir örneklik olarak günümüze ışık tutmaktadır.

Tezin ulaştığı önemli sonuçlardan biri, Ali Haydar Efendi'nin irşat ve davet anlayışının hem bireysel hem de toplumsal bir ihya hareketi olduğudur. Bu yönüyle günümüzün din eğitimcileri, davet ehli ve ebeveynleri için yol gösterici bir örneklik teşkil etmektedir.

Bu çerçevede, Ali Haydar Efendi'nin ilim-amel- ihlas çerçevesinde şekillenen davet ve irşat anlayışının günümüz açısından ilham verici olmasının en önemli gerekçesi, zor şartlar altında dahi İslâmî hizmetlerini kesintisiz olarak sürdürebilmiş olmasıdır. Karşılaştığı baskı ve zorluklara rağmen ilmî ve irşadî faaliyetlerinden vazgeçmemesi, günümüz genç nesillerine yönelik istikrarlı bir rehberlik modelini göstermektedir. Dolayısıyla Ali Haydar Efendi'nin hayatı ve hizmetleri, günümüz toplumunun dinî-manevî arayışlarına yön vermede ve İslâmî hayatın yeniden ihyasında, çağın diliyle konuşabilen fakat köklü gelenekten beslenen bir metodun mümkün olduğunu ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Albayrak, Sadık. *Türkiye’de Din Kavgası*, Ankara: Medrese Yayınevi, 3. basım, 1980.
- _____. *Son Devrin Osmanlı Uleması: İlimiye Ricalinin Teracim-i Ahvali*, İstanbul, Medrese Yayınları, 1996.
- Ali Haydar Efendi (Arsebük), *Dürerü’l-Hükkâm fî Şerhi Gureri’l-Ahkâm*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1328.
- Ali Haydar el-Ahıshavî (Gürbüzler), *Bir İslâm Şiârı Sakal*, İstanbul: Sıraç Yayınevi, 17-28.
- Akgündüz, Ahmet. *Osmanlı Hukuk Tarihi*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2022.
- Aydın, Yunus Emre, *Heybetli Bir Osmanlı Allâmesi Ali Haydar Efendi Hazretleri*, İstanbul: Ahıska Yayınevi, 2024.
- Balkanlıoğlu, İsmail. *Mahmut Ustaosmanoğlu Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, 2021.
- Bayak, Cemal. “Haydar Efendi”, Ahıskalı, Ankara: *TDV İslam Ansiklopedisi*, 17/27, 1998.
- Beyanuni, Muhammed E., *Davet İlmi (Giriş)*, çev. Murat Kaya, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021.
- Bostan, İdris. “Ahıska”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Bursalı, Mustafa Necati. *İstanbul ve Anadolu Evliyaları*, İstanbul: Muallim Neşriyat, 2015.
- Çağrııcı, Mustafa. “Da’vet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 9/16-19, İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

- _____. “Emir Bi’l-Ma‘rûf Nehiy Ani’l-Münker”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 11/138-141, İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Çelik, Celal. *Davetin Esasları ve Davetçinin Ahlakı*, İstanbul: Çıra Yayınları, 2.basım, 2014.
- Çelik, Hasan. *Gönüller Sultanı Efendi Hazretleri ile Hatıralarım*, İstanbul: Yasin Yayınevi, 2012.
- Çetin, Atilla. “Hikmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 17/ 519-520, İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Dal, Kadir. *Ahıskalı Ali Haydar Efendi’nin Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Dönmez, Yener. *Son Devrin Kutup Yıldızları*, İstanbul: Akit Yayınları, 2000.
- Gocamehmetli, Gülnara. “Tiflis’te Ömeriye Medresesi, 1849-1919.” *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 17/47 (Ağustos 2020) 444.
- Hâni, Muhammed b. Abdullah. *Behcetü’s Seniyye*. çev. Siraceddin Önlüer. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2013.
- İnalcık, Halil. *Osmanlı ve Modern Türkiye*, İstanbul: Eren Yayınları, 2020.
- _____. *Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- İpşirli, Mehmet. “Huzur Dersleri”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 1998,18/ 441.
- _____. “Medrese”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 28/ 327, 2003.
- İşcan, Tevfik. “Emin Saraç Hoca ile Yakın Dönem İlim ve Fikir Atlası Üzerine”. *İnkişaf Dergisi* 6(2006).
- Kabaklı, Ahmet. *Temellerin Duruşması*, İstanbul: Türk Edebiyat Vakfı Yayınları,997.
- Kara, İsmail. *Türkiye’de Din ve Siyaset*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021.
- _____. *Cumhuriyet Türkiye’sinde Bir Mesele Olarak İslâm*, İstanbul: Dergâh

- Yayımları, 2021.
- Karagöz, İsmail. *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: Diyanet Yayınları, 5. basım, 2010.
- Karayel, Yasin. *Dostlarının Dilinden Efendi Hazretleri*, İstanbul: Yasin Yayınevi, 2014.
- Kaya, Murat. “Tebliğ ve Davette Terminoloji, Metodoloji ve Tarihsel Süreç”, *Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ*, ed. Hasan Kâmil Yılmaz- Faruk Kanger, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. basım, 2021.
- Koca, Ferhat. “Fetvahâne”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 12/496, Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Komisyon, *Hatıralarla Mahmud Efendi Hazretleri'nin Hayatı*, ed. Muhammed Keskin 2, İstanbul: Ahıska Yayınevi, 2022.
- Korkusuz, M. Şefik. *İstanbul Tekkeleri ve Postnişinleri*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2016.
- Kumbuzoğlu, Mehmet Ali. *İkinci Dönem Ankara İstiklal Mahkemesi*, Ankara: TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Kutluoğlu, Yahya. *Yolumuzu Aydınlatanlar*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2014.
- Mardin, Ebül'lulâ. *Huzur Dersleri*, 3, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1951.
- Nedim, Ahmet. *Ankara İstiklal Mahkemesi Zabıtları (1926)*, İstanbul: İşaret Yayınları, 2000, 315.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Cumhuriyet Döneminde Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ankara. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- Olgun, Tahir. *Tâhirü'l-Mevlevi Matbuat Âlemindeki Hayatım ve İstiklâl Mahkemesi Hatıraları*, editör: Nurcan Boşdurmaz, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 1. basım, 2012.

- Öngören, Reşat. “Şeyh”. *TDV İslam Ansiklopedisi* 39/50, Ankara: TDV Yayınları, 2010,
- _____. “Hatm-i Hacegân” *TDV İslam Ansiklopedisi* 16/476, İstanbul: 1997.
- _____. “Tasavvuf”, *TDV İslam Ansiklopedisi* 40/119, İstanbul: 2011.
- Özşimşekler, Mustafa. *Altın Silsile*, İstanbul: Yasin Yayınevi, 2015.
- Pişkin, Metin. “Türkiye’de Psikolojik Danışma Hizmetlerinin Dünü, Bugünü ve Yarını.” *Türkiye’de Eğitim Bilimleri: Bir Bilanço Denemesi*, editörler Muhsin Hesapçioğlu ve Alpaslan Durmuş, 445-465. Ankara: Nobel Yayınevi, 2006.
- Şenocak, İhsan. *İki Devrin Ulu Hocası Ali Haydar Efendi*, İstanbul: Hüküm Kitap, 5. Basım, 2017.
- Schimmel, Annemerie. *Ben Rüzgarım Sen Ateş*, terc. Senail, Özkan, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2001.
- Tahir, Mehmet. *Osmanlı Şairleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333.
- Şimşek, Halil İbrahim. “Tasavvufî Düşüncede Hz. Muhammed Algısı”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/21 (01 Haziran 2012), 29-52.
- Temir, Fatma. *Silsile-i Aliyye Gönül Dostları*, İstanbul: Yasin Yayınevi, 2019. 4. Basım.
- Tosun, Necdet. *Tasavvuf Tarihi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Topaloğlu, Bekir. “İrşad”, *TDVİslâm Ansiklopedisi*, 22/454-455, Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Uludağ, Süleyman. “Amel” *TDV İslam Ansiklopedisi*, 3/13, İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- _____. “Dua”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 9/535, Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- _____. “İbâdet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 19/247, Ankara: TDV Yayınları, 2005.
- _____. “Sohbet” *TDV İslam Ansiklopedisi*, 37/350, İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- _____. “Murakabe”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 31/204, Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- _____. “Zikir” *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 488–490, İstanbul: İnsan Yayıncılık, 2014.
- Ustaosmanoğlu, Mahmut. *Efendi Babam Ali Haydar Efendi Buyurur Ki*, İstanbul: Ahıska Yayınevi, 2012.

Vassaf, Hüseyin vd. Sefine-i Evliyâ,5, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006.

Velioğlu, Tarık. *Osmanlı'nın Manevi Sultanları*, İstanbul: Hayy Kitap, 2. Basım,2009.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Hidayet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 17/473, İstanbul: TDV Yayınları,1998.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. thk. Asım Cüneyt Köksal – Murat Kaya, 4, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Basım, 2021.

Yücer, Hür Mahmut, Ortak Sosyalbilimsel Çalışmaların Önemi: Sosyoloji ve Tasavvuf Disiplinleri Arasındaki İmkanlar Üzerine". *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi* 1/1 (Şubat2017), 5-15.

Yılmaz, Hasan Kâmil. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2004.

_____. "İhlas Terbiyesi", *Altınoluk Dergisi* 299(Ocak 2011),8.

_____. "İntisap, El Alma", *Altınoluk Dergisi* 113(Temmuz 1997),32.

_____. "Sohbet" *Altınoluk Dergisi* 110 (Nisan 1995),30.

_____. "Edep Çizgisi" *Altınoluk Dergisi* 201(Kasım2002), 10.

_____. "Hizmet ve Himmet" *Altınoluk Dergisi* 200(Ekim 2002),6.

_____. "Tasavvufta Sünnet" *Altınoluk Dergisi* 123 (Ekim 1996),31.

_____. "Zikir" *Altınoluk Dergisi* 108 (Şubat 1995), 32.

_____. "Tebliğ, Davet ve İrşad ile İlgili Kavramsal Çerçeve" *Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ*, ed. Hasan Kâmil Yılmaz- Faruk Kanger, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. basım, 2021.

"Ali Haydar Efendi Hz'nin oğlu Bahaeddin Gürbüzler Efendi Röportaj- Medresetül Mahmudiyye", haz. Medresetül Mahmudiyye, YouTube, yayın tarihi 6 Mart 2013, erişim adresi: <https://youtu.be/IaK8NO2jwIE>

"Ali Haydar Efendi'nin Hacı Dursun Fevzi Güven Hocaefendi'ye Râbitayı Anlatması". haz. Lalegül Medya. YouTube: <https://www.youtube.com/watch?v=H-ENIZE3AII>

ÖZGEÇMİŞ

Şule Filiz KUL

A. EĞİTİM

Yüksek Lisans : İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Din Hizmetlerinde

İletişim ve Tebliğ Anabilim Dalı Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ
Bölümü, 2025, İstanbul

Lisans : İstanbul Üniversitesi İlahiyat Bölümü, 2014, İstanbul

Önlisans : Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi – İlahiyat (Önlisans)

B. MESLEKİ DENEYİM

2013- Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Kursu Öğreticisi